SCANFAX

tarih ve toplum

6/7 Eylül Olayları Dosyası

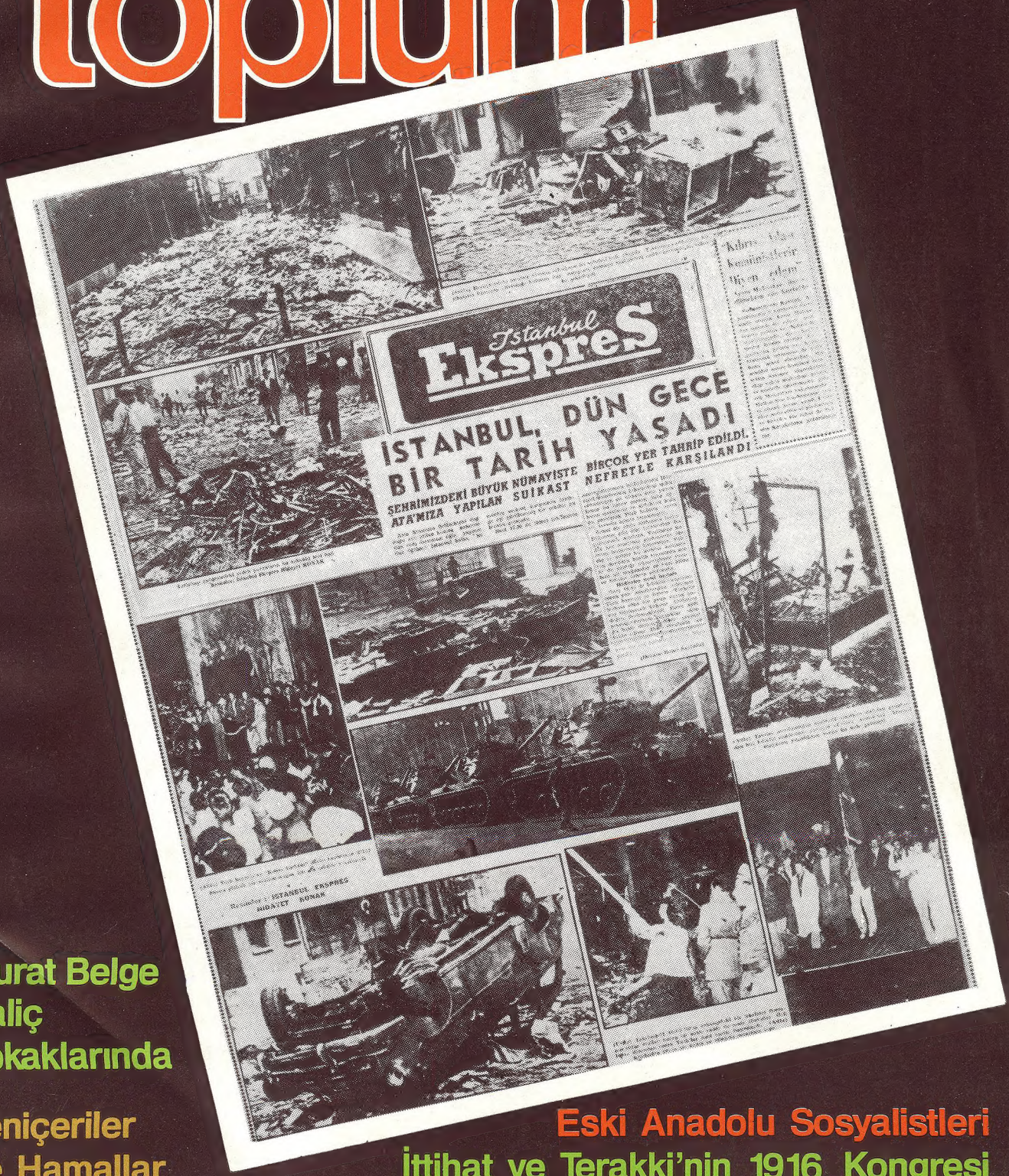

Murat Belge
Haliç Sokaklarında

Yeniçeriler ve Hamallar

Eski Anadolu Sosyalistleri

İttihat ve Terakki'nin 1916 Kongresi

dış ticarette hızlı ve kârlı çözüm: Esbank

İthalat ve ihracatla ilgili her türlü sorununuzu hızlı ve kârlı biçimde çözümleyen bir bankanın ihtiyacını duyuyorsunuz.

ESBANK, BU İHTİYACINIZI KARŞILAYACAKTIR.

Çünkü ESBANK, bilgisayar teknolojisiyle donatılmış uzman şubeleri ve dışdünyanın ticaret merkezlerindeki muhabir bankalarıyla size aktif bankacılık hizmeti verir.

ESBANK, sizi yormadan, daha çabuk ve daha çok kazandıran bankadır.

ESBANK

"tedbirli ve kararlı"

tarih ve toplum

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına
Sahibi Vedat ÇAKMAK
Genel Yönetmen Murat BELGE

Yayın Yönetmeni
Mete TUNÇAY

Sorumlu Yazı İsleri Müdürü
Bülent ÖZÜKAN

Grafik Düzenleme
Aylâ İŞLER

Danışma Kurulu
Fahri ARAL, Çağlar KEYDER
Uygur KOCABAŞOĞLU
Şevket PAMUK
İskender SAVAŞIR
Zafer TOPRAK, Aydın UĞUR

Düzelti
Şadi ARABACI, Abdullah ONAY

•

İLAN KOŞULLARI: Arka kapak renkli: 350.000 TL., kapak içleri renkli: 250.000 TL., iç sayfa renkli: 200.000 TL., iç sayfa siyah-beyaz: 100.000 TL.
YILLIK ABONE (12 sayı) 5.000 TL. Abone olmak isteyen okuyucularımızın, yıllık abone bedeli olan 5.000 TL'yi PERKA A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi 2575 No'lu hesabına yatırarak, banka dekontu fotokopisini ve adreslerini bize göndermeleri yeterlidir.

•

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55
Konur Sk. No: 24/4 Yenişehir-Ankara
Tel: 25 36 00 - 25 20 71

•

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 600 Lira
Yurtdışı abone: Uçakla 35 Amerikan Doları

•

Ofset Hazırlık
Perka A.Ş.

•

Renk Ayrımı
Üçel Ofset

•

Baskı
Ayhan Matbaacılık

•

Genel Dağıtım
GAMEDA

5
70. Yıldönümünde İttihat ve Terakki'nin 1916 Kongresi
Zafer Toprak

11
6-7 Eylül Dosyası

27
Haliç Sokaklarında
Murat Belge

35
Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları: "Aldığıma Pişman Oldum Kaldım İki Avret Arasında"
Orhan Koloğlu

40
Yaşayan Türkologlar: XVI Donald Quataert'le Söyleşi
Mete Tunçay

48
Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay: Tarik'ten Seçmeler
Ayşe Şen

53
Solun Tarihinden:
Anadolu Sosyalistleri Arasında İki Polemik
Mete Tunçay

56
Her Ay Bir Marş

57
Kitabiyat:
Rehber-i Muamelât-ı Zevciye
Uygur Kocabaşoğlu/57
Zımmîler
Arthur Hertaberg/59
Millî Nevsâl (1339-1923)
Necdet Sakaoğlu/61
Sultan [II. Abdülhamit] ve Siyaseti
Hakan Abacı/63

6-7 Eylül Olaylarının hemen ertesinde, Ekspres Gazetesi'nin sonuncu sayfası.

Okuyucu Mektupları

UZMAN DEĞİL, USMAN

Malatya'dan Avukat M. Hayrettin Abacı, dergimize gönderdiği bir mektupta *Yeni Malatya* Gazetesi'nin 23 Mayıs 1986 günlü sayısında yayımlanan "Mazhar Osman'ın soyadı Usman mı, Uzman mı?" başlıklı yazısının kesiğini de ekleyerek, bu sorunu aydınlatmamızı istiyor.

Sayın Abacı, "Uzman"dır diyenler arasında, Aziz Nesin'den *(Benim Delilerim),* bizim derginin 27'nci (Mart 1986) sayısındaki Dr. Sağman Kayatekin'e kadar çeşitli kaynaklar sayıyor ve bunların yanıldıklarını; doğrusunun, *Meydan Larousse* ve *Sağlık Ansiklopedisi*'nde yazıldığı gibi, "Uzman" olduğunu ileri sürüyor.

Yaptığımız araştırmaya göre, sayın okuyucumuz haklı çıktı. Merhum Mazhar Osman hocanın soyadı, gerçekten akıl-adamı anlamına gelen Usman'mış. İlgisine teşekkür eder, bütün okuyucularımızdan özür dileriz.

MIKHİTHARİSTLER HAKKINDA YENİ AÇIKLAMALAR

"Tarih ve Toplum" dergisinin 1986 Nisan sayısında (s.46-47), sayın Mahmut Şakiroğlu'nun 1985 Kasım sayısında (s.21-27) çıkan, Mıkhitharistlerle ilgili bir makalesi hakkında, bazı düzeltmelerde, açıklamalarda ve ilavelerde bulunmuştum. Mahmut Bey, işbu derginin Haziran sayısının 'Mektuplar' köşesinde dercedilen bir yazısında, bazı düzeltmelerime itiraz etmektedir. Tabiidir ki okuyucular, bunda haklı olup olmadığını merak ederler. Diğer taraftan, hataların düzeltilmemesi, ilerde başkalarını da yanıltabilir. Bundan dolayı, bu hususta daha mevsuk kaynaklar takdim etmeyi lüzumlu gördüm. Şöyle ki;

1. Mahmut Bey, bugünkü Modon şehir isminin aslının Methon olduğunu kabul etmemektedir. Halbuki *"Enciclopedia Italiana"* (Büyük İtalyan Ansiklopedisi), *"Metone"*şeklinde de kaydetmektedir. Modone şeklinde verdiği izahatta ise, eski isminin Metone olduğunu ve bu ismin de Yunanca *"Mothony"* veya *"Methony"*den, veya Latince *"Methone"*den kaynaklandığını bildirmektedir (cilt XXIII, s. 529). Binaenaleyh, 1715'de, henüz bu tarzda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Esasen Ermenice'de dahi Methon şeklinde yazılmıştır.

2. Onsekizinci yüzyılın başlarında, Apostolik (Gregoryan) ve Katolik mezheplerine mensup Ermeniler arasında başgösteren dinî ihtilâflar esnasında, Bayezid'in Parmakkapı mevkiinde, 26 Ekim 1707 tarihinde 51 yaşında idam ettiği ve bugüne kadar Balıklı Ermeni Mezarlığı'nda bulunan kabri ziyaretgâh olan Papaz Komitas Kömürciyan, onyedinci asır Ermeni Edebiyatı'nın medar-ı iftiharı olan Eremya Çelebi Kömürciyan (1872-1944) tarafından neşredilen Ruznamesini geçenlerde gözden geçirirken, 173. sayfada mühim bir kayda rasgeldim ki şudur;

12 Mayıs 1656 tarihli işbu kayıtta, 19 yaşını bitirip, 20'ye basmış olduğunu bildirmektedir. Binaenaleyh, doğduğu tarih günü gününe 12 Mayıs 1637'dir. Öldüğü tam tarihi ise, bundan evvel açıkladığım gibi, 15 Temmuz 1695'dir.

3. Bundan evvelki yazımda, Başrahip Mıkhithar'ın 1705'te Roma'da Papa ile görüşmüş olduğunu kaydetmiştim. İşbu bilgiyi Ermeni Ansiklopedisi'nden almıştım (cilt VII, s.633). Halbuki, üçüncü Tarikat Başkanı Istepannos Başpiskopos Akontz-Küver'in (1740-1824) 1810'da ve Rahip Hovannes Torosyan'ın (1860-1940) da 1932'de Venedik'te, ikinci kez neşredilen Mıkhithar'ın Biyografilerinden, bunun doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Zira mezkûr tarihte kendisi değil, müridlerinden Yeğya ve Hovannes ismindeki iki rahip, Tarikat Nizamnamesi'nin Papa tarafından onaylanması için Roma'ya gitmişlerdir. Varışlarının tarihi, Eylül'ün sonunda veya Ekim'in başlarındadır.

Ancak, Mahmut Bey, *"Mıkhitar hiçbir zaman Roma'ya gitmedi"* demekle yanılmaktadır. Zira, hem Akontz-Küver'in (s.218-226), hem de Torosyan'ın (s.239-249) eserlerinde, Mıkhithar'ın 1718 yılında Roma'ya yaptığı seyahat hakkında etraflıca izahat verilmektedir. Bu meyanda, Tarikat mensuplarından Rahip Hovannes ve Rahip Kevork'la birlikte Mayıs ayının başlarında yola çıktığı, Haziran'da Roma'ya vasıl oldukları, Papa Onbirinci Clément'la görüştükleri ve Aralık ayında Venedik'e davet ettikleri iş'ar olunmaktadır. Seyahatinin sebebi ise, bu sıralarda İstanbul'dan, muhtemelen Apostolik Ermeniler tarafından, Mıkhithar ve müridleri aleyhinde yapılan ithamlar olmuştur.

4. Mahmut Bey, ikinci Tarikat Başkanı Istepannos Başpiskopos Melkonyan'ın, 1800'de vefat ettiği hususunda ısrar etmektedir. Elindeki kaynak veya kaynakların sıhhati hakkında bir bilgim yoktur. Ancak, benim elimin altında bulunan biri Ermenice, diğer ikisi de Fransızca olmak üzere güvenilir üç mehaz, bu tarihi tekzip etmektedir. Bunlardan birincisi, bizzat Venedik Mıkhitharistleri tarafından, Tarikatlarının kuruluşunun 200'üncü yıldönümü münasebetiyle 1901'de Venedik'te neşredilen *"Mıkhithar"* adlı Ermenice eserdir ki, şahsî kitaplığımda mevcuttur. Sonunda, Tarikat'a mensup bütün rahiplerin, doğum ve ölüm tarihleri, yerleri, rahip takdis edildikleri tarihler ve mühim eserleri kaydedilmiştir (s.216-226).

Burada, Melkonyan'ın 23 Şubat 1717'de İstanbul'da doğduğu, 1739 yılı Nisan ayında rahip takdis edildiği, 6 Nisan 1750'de Tarikat Başkanı seçildiği ve 4 Eylül 1799'da vefat ettiği kayıtlıdır (s. 217). Keza, *"La Grande Encyclopédie"* (cilt 23, s.596) ile Ch. Dezobry ve Th. Bachelet'nin *"Dictionnaire Général de Biographie et d'Histoire"* (onuncu baskı, 1888, s.1864) adlı ansiklopediler dahi, Melkonyan'ın 1799'da öldüğünü doğrulamaktadırlar.

5. *"Léonce"* şeklini, Ermenice *"Gevont"*un Fransızcası olarak kaydetmiştim. Tabiidir ki Ermeniler arasında Léonce ismi kullanılmaz. Ancak, bu ismi Levon'dan ayırmak lâzımdır. Gevont ismi, ta beşinci yüzyıldan beri Ermeniler arasında kullanılmaktadır. Meselâ, Milâdî 451 tarihinde, Acemler'le Ermeniler arasında vuku bulan büyük bir dinî harpte, bu ismi taşıyan bir papaz, mühim yararlıklar göstermiştir. Keza, Milâdî VIII.ci asırda yaşamış bir de tarihçi vardır ki, 790 sıralarında kaleme aldığı tarihi, Ermeniler'in Bizanslılar'-

la ve Araplar'la olan ilişkileri hususunda mühim bir kaynaktır. Halbuki Levon ismi daha sonra ve bilhassa Kilikya devrinde Ermeniler arasında kullanılmaya başlamıştır. Yanılmıyorsak ilki de, Ermeni asıllı Bizans İmparatoru Sekizinci Levon'dur (813-820). Keza, aynı ismi taşıyan ve aynı asırda yaşamış, bir de ünlü Ermeni asıllı Bizans filozofu ve riyaziyecisi mevcuttur (805?-870?). Maamafih, Levon isminin Gevont'dan veya eski şekli olan Gevontios'dan ileri gelmesi muhtemeldir. Zira, eskiden Ermeniler, yabancı isimlerin transkripsiyonunda, L yerine G harfini kullanmışlardır.

Maruzatım bundan ibarettir. Şayet Mahmut Bey nezdinde, bu bilgileri çürüten deliller varsa, bunları açıklamasını rica edeceğim. Çünkü tarihî mevzularda insan kolayca aldanabiliyor. Bazen, ufak bir baskı hatası bile, bir yazarı veya okuyucuyu yanıltabiliyor.

Kevork PAMUKCİYAN, İstanbul

İSMET PAŞA'YA BÜHTAN EDENLER

1. Tarih ve Toplum Dergisi'ni sabırsızlıkla bekliyor, hazla okuyorum. Dergi'nin 31. sayısının "Atatürk Sayfaları"nda Kılıç Ali'nin anılarından alındığı işaretle, Atatürk'ün Tokat'ta yaptığı bir sohbet kaydedilmiş, böylece İstiklâl Mücadelesi'ne "Geç katılanlar" meselesi bir kez daha güncel hale sokulmuştur.

2. Atatürk'ün etrafında devamlı bulundukları halde, yönetime karıştırılmayan, kendilerine resmî görevler verilmeyen "Mutad Zevat"tan biri de, esas adı ile Üsteğmen Asaf, yaygın adı ile de Kılıç Ali'dir. Yayınladığı anıları, tarafsızlıktan yoksun, gerçeklere uygunluğu gölgeli niteliktedir. Kılıç Ali, İsmet Paşa'dan hoşlanmaz. Tokat Sohbeti'ni de bu açıdan değerlendirmek gerekir.

3. Kılıç Ali'ye göre: İsmet İnönü, Ankara'ya geç katılmış, Atatürk de "Ben O'na İstanbul'da özel vazifeler vermiştim; geç kalma sebebi budur" diye iddiayı geçiştirmiş, İsmet Paşa'yı suçlamalardan kurtarmıştır. Atatürk'ün bu sohbette İnönü'yü kasdettiğinin Kılıç Ali'den başka dayanağı yoktur. Atatürk Sayfası'nın sorumlusu da bu ciheti hesaba katmadan, "...kastın İnönü olduğu" notu ile bu iddiayı "Mahz-ı Hakikat"miş gibi, okuyucularına sunmuştur ki, Dergi'nin alıştığımız yayın ilkelerine ters bir harekettir.

4. Kılıç Ali'nin İsmet Paşa'ya duyduğu iğbirarın tarihi eskidir; Yozgat-Çapanoğlu İsyanı'na kadar geriye gider. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey'dir. Başkanlık, bu isyanı bastırmak için, uçan kuştan medet ummaktadır. Bu hava içinde, daha önce, Maraş-Antep yörelerinde kendisine Kılıç Ali adı ile vazife verilen Üsteğmen Asaf'ı isyanın bastırılmasına memur eder. (Üsteğmen Asaf: Kılıç Ali, Yzb. Osman: Aydınlıoğlu Tufan, Yzb. Ratıp: Tekelioğlu Sinan, Bnb. Kemâl: Kozan-oğlu Doğan. Bunlardan Kılıç Ali, Gündüz Kılıç ve Altemur Kılıç'ın babaları; Reha Isvan da Kemâl Doğan'ın kızıdır.) Kılıç Ali, günlerce bölgede dolaşır, derde deva bir iş göremez, kuvvetleri dağılır. Çerkez Ethem, imdadına yetişir. Ethem'in ağır tarizlerine maruz kalan Kılıç Ali çevreden ayrılır. Gerçekte Kılıç'ın hareketi "Divan-ı Harp"liktir. O günün şartları içinde birşey yapılamaz, ama bu başarısızlığı zimmetine kaydolunur; kendisine "İstihkakından fazla paye verildiği" de anlaşılır.

5. İsmet Paşa "Düşmanları" (bunların bir kısmı esasta Atatürk "Düşmanları"dır) zaman zaman "Geç İltihak İşi"ni ısıtıp ısıtıp önümüze sürerler. İsmet İnönü'nün yazgısıdır; başta Mustafa Kemâl Paşa'ya diş geçiremeyenler, mevki düşündükleri, aferistler, asalaklar, vurgunculer, saltanatçı-halifeciler, yobazlar-gericiler, Paşa'dan itibar ve iltifat göremeyenler İsmet Paşa'ya saldırmayı huy edinmişlerdir. Bu huyları babadan oğula devren bugün de sürüp gider.

6. İsmet Bey (İnönü) Ankara'ya geç gelmiş değildir. Son gelmesinden önce de Ankara'ya gelmiş, Mustafa Kemâl Paşa'ya gerekli izahatı verdikten sonra, yine Mustafa Kemâl Paşa'nın, talimatı dairesinde, verilen eski işlerini bitirmek üzere, İstanbul'a dönmüş Harbiye Nezareti Erkân Şubesi'nde İstiklâl Mücadelesi'nin subay bakımından kadrolaşmasına ortam hazırlayıp ve diğer vazifelerini de bitirerek temelli Ankara'ya avdet etmiş, 23 Nisan 1920'de TBMM'nde milletvekili sıfatile Mustafa Kemâl Paşa'nın yanında tarihî yerini almıştır.

7. Gerçekte, Ankara'ya "Geç İltihak"lar vardır. Bunlar arasında Kemâlcileri, Kuvayı Milliyecileri" ...sergerde, eşkiya, bağı, kan içici, soyguncu, vurguncu, maceracı, bolşevik..." diye emir ve genelgeleri ile suçlayanları hatırlamakta yarar olacağına inanıyorum; herkes tarihteki yerini almalıdır. Ama hizmetleri, eski kusurlarını örtmüştür. Tokat Sohbeti'nin bu zevatla ilgili olduğu düşünülmelidir.

8. "Geç Katılma" suçlamaları Atatürk'e bağlanmak suretile, 1936'lara kadar kapalı-açık biçimde, gittikçe şiddetini artırarak zihinleri bulandırmıştır. Bu tarihlerde Atatürk'le Başbakan İnönü arasında yönetimdeki uygulama üzerinde bir uyuşmazlık yoktur. Atatürk'ün durup dururken, Başbakanı ima suretile veya açık şekilde, "Geç katılma" ile suçlaması akıl ve mantığa uygun düşmez. Hele Atatürk gibi, "...kişileri haldeki hizmetleri, çalışmalarına..." göre değerlendirme büyüklüğünü gösteren bir Devlet Adamı'ndan bunun aksini beklemek bekleyenler için ağır bir karakter za'fı olabilir.

9. Uğruna iki yüz yıldır Ulusça emek verip kan döktüğümüz uygar ve lâik düzene dayanan Cumhuriyetimizi Atatürk'le birlikte, kuranlardan biridir İnönü. Bu gerçeği inkâr etmek kıskançlığın, değer bilmezliğin, inkârcılığın belirtisidir.

Saygılar sunarım.

Av. Şebib KARAMULLAOĞLU, Bursa

● Sayın okuyucumuzun duyarlığını anlayışla karşılıyoruz. Fakat dergimizin notuyla "mahz hakikat" (salt gerçek) olarak sunulan bilgi, İsmet Paşa'nın millî mücadeleye geç katıldığı değil, Kılıç Ali'nin onu kasdettiğidir.

MAHKÛMUN-BİH'

Derginizi ilgi ile izliyorum. Bilimsel disiplini geniş bir okuyucu kitlesine benimsetme yolundaki çabalarınızın boşa çıkmayacağı inancı içindeyim.

Derginizde zamanla görülen ufaktefek hatalar karşısında okuyucularınızın uyarılarına hemen yer vermeniz ve gerektiğinde düzeltmelere gitmeniz sevindirici bir davranış.

Derginizin 31. sayısında (Temmuz 1986) "Osmanlı Mahkeme Kararların-

Okuyuculara Mektup

Bu sayımızın en önemli yeniliği, bir araştırma dosyası sunmamız *Tarih ve Toplum*'un daha ilginç ve aranılır hale gelebilmesi için, birkaç aydır (adlarını dergimizin künyesindeki listede görebileceğiniz) bazı arkadaşlarımla düşündük, taşındık. Yakın Tarih konuları üstünde daha çok durulmasına karar verdik. Bu dosyanın hazırlanmasında, yükün büyüğü bana düştü. Kalın bir kitap olabilecek kadar malzeme topladım ve bunları bir yazı halinde özetlemek için hayli zorlandım. Umarım, emeğimin ürünü ilgi çeker ve beğenilir. Ama yine umarım, gelecek dosyaların hazırlanması, yalnızca benim üstümde kalmaz!

Murat Belge'nin, dergimize ilk katkısı "Haliç Sokaklarında"yı, severek, hoşlanarak okuyacağınıza eminim. Benzeri yazılarını, bundan sonraki sayılarımızda da bulacaksınız. Bu da şimdilik, ikinci yeniliğimiz. Üçüncü bir hamlemiz, "70. Yıldönümünde İttihat ve Terakki'nin 1916 Kongresi"yle ilgili belgeleri ortaya koymak oluyor. Bu sayımızda Zafer Toprak'ın açıklamalarıyla sunulan bölümü, eski harflerden benim annem çevirdi.

Temmuz'dan bu yana yayımlamaya başladığımız, Türkiye'de Sol Akımların Tarihi'nden sayfalarımızda ise, bu kere "Anadolu Sosyalistleri arasında iki polemik"i okuyacaksınız. Yaşayan Türkologlar'da bu ay, genç bir Amerikalı tarihçiyi tanıtıyoruz. Örnek olarak seçip Türkçeye çevirdiğimiz makalesi, özellikle Osmanlı sosyal tarihinin dikkate değer bazı olaylarına ışık tutuyor. Orhan Koloğlu'nun geçen sayıda ilk bölümünü okuduğunuz, "Garp Ocakları'nda Anadolu Delikanlıları" dizisinin, bu ay da ikinci bölümünü sunuyoruz. Notasını verdiğimiz Cezayir Marşı da, bu yazıyla bütünleşiyor. Halil Berktay'ın geçen ay anlattığı Bloch Kollokyumu izlenimlerinin devamını, yer darlığından, gelecek sayımıza ertelemek zorunda kaldık. Kendisinden ve okuyucularımızdan özür dileriz.

Kitabiyat bölümümüzde, birbirinden ilginç dört kitap tanıtması var. Uygur Kocabaşoğlu'nun sunduğu eski Karıkoca İlişkileri'ni, en başta feministler ibretle okuyacaklardır. Bernard Lewis'in Yahudilerle ilgili en yeni eserinin İngilizce'den çevrilmiş eleştirisi, Osmanlı Yahudileri üstüne birkaç ay süren yazılarımıza bir ekleme niteliğinde. Necdet Sakaoğlu'nun tanıttığı 1923'ün Ulusal Yıllığı, birçok açıdan dikkat çekici bulunacaktır. Nihayet, Hakan Abacı'nın II. Abdülhamit hakkındaki eski bir Almanca kitap üstüne yazısı, bu bölümü tamamlıyor.

Diğer sürekli köşe ve sayfalarımızda da, her zamanki gibi, ilginizi çekmek iddiasında örnekler yer alıyor. Yeni sayılarımızda yine buluşmak üzere, hepinize saygı ve sevgiler sunarım.

Mete TUNÇAY

Dergimizin Temmuz 1986/31. sayısında bazı dizgi yanlış ve atlamaları olmuştur. Bunları özür dileyerek aşağıda gösteriyoruz:

1) Sayfa 18, sütun 1, satır 15-16'daki "Bir çaba sarfedilmiştir", "sarfedilmemiştir" olacak.

2) Sayfa 60, sütun 1, ilk satırdaki "askeri" kelimesi "asgari" olacak.

3) Sayfa 60, sütun 2, dipnot 2, satır 6'daki Philadelphia'dan sonra "The Jewish Publication Society of America 1979; Mark R. Cohen, Jewis of İslam-From" sözcükleri gelecek.

4) Sayfa 60, sütun 2, satır 22'deki Selanik'teki Osmanlı sözcükleri arasına "Yahudi cemaatinin" girecek.

5) Sayfa 62, sütun 1, satır 24'teki Karakaya Atatürk Baraj Gölü olacak.

Ayrıca geçen sayımızda Harzemli Musa hakkındaki incelemesini yayımladığımız Sayın Prof. Dr. Sabahattin Payzın'ın soyadı yanlışlıkla Peyman olarak yazılmıştır. Düzeltir, özür dileriz.

dan Örnekler" sayfası açtınız. Yayınlayanı belli olmayan bu ilginç belgede bir-iki husus dikkatimizi çekti. İki yerde *"mahkûm be"* tabiri geçmektedir ki, bunun *"mahkûmun-bih"* (ona, kendisine hükm olunmuş) olması gerekir. Esas metinde *"Muzher Ağa Tomruğu"*nda", çevirimyazıda *"Muhzer Ağa Tomruğu"*nda" biçiminde geçen ibare de *Muhzır Ağa Tomruğu*'nda" olmalıdır. Metnin daha iyi anlaşılması için çevirimdeki *"Tomruk"* yerine *"tevkifhane"* veya *"cezaevi"* kullanılması uygun olurdu. Metnin sonlarındaki *"mucebinse"* (mucebince)'nin dizim hatası olduğu anlaşılmaktadır.

Bundan sonraki sayılarımızda metin yayınlayacak olanların adlarının belirtilmesi dileğiyle, Saygılar.

Aydoğan DEMİR, İzmir

70. Yıldönümünde İttihat ve Terakki'nin 1916 Kongresi

ZAFER TOPRAK

Yakın tarihimizin ünlü siyasal örgütü İttihat ve Terakki'nin öyküsü 19. yüzyılın son on yılında başlar ve 1926 İzmir Suikastı ertesi İzmir ve Ankara İstiklal Mahkemeleriyle son bulur.

Örgütün doğuş yıllarıyla ilgili bilgiler-belgeler değerli araştırmacı Şükrü Hanioğlu'nun *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük* (1889-1902) başlıklı yapıtında ayrıntılarıyla yer alır. Resmen fesh edilişi (1918) ertesi gelişmeler ve Erik Jan Zürcher'in *The Unionist Factor: The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement 1905-1926* (İttihatçı Unsur: Türk Ulusal Hareketinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü) adlı kitabında derli toplu izlenebilir.

Tarık Zafer Tunaya, Feroz Ahmad, Sina Akşin gibi araştırmacılar zaman zaman İttihat ve Terakki'nin iktidar olduğu 1908-1918 dönemi üzerine eğilmiş, değerli çalışmalar ortaya koymuşlarsa da, II. Meşrutiyet'in birçok yönü hâlâ yeterince gün ışığına çıkmamıştır.

II. Meşrutiyet, Türk siyasal yaşamında üzerinde en çok durulan dönemlerden biri olmasına karşın, görüş ayrılıklarının en belirgin olduğu, güncel siyasal kaygılarla "cepheleşme"lerin sıkca görüldüğü bir dönemdir. Yetersiz bilgi, farklı yorum ilgiyi doğurmakta, giderek artan oranda genç araştırmacı bu döneme eğilmektedir. Milliyetçilik, halkçılık, laiklik vb. iç dinamiklerle bağlantılı birçok sorun II. Meşrutiyet-kökenlidir. Emperyalizm, milli mücadele, Ermeni sorunu, mübadele gibi uluslararası gelişmeler, yine dönüp dolaşıp aynı yıllarla bağlantı kurar.

İttihat ve Terakki'nin on yıllık iktidar dönemi beşerden iki döneme ayrılabilir. 1913'e kadar çoğulcu diyebileceğimiz bir parlamenter dönemde İttihat ve Terakki geri plandadır. Kabineleri denetler; zaman zaman kabineye nazır sokar; beğenmediği kabineyi istifaya zorlar.

Sait Paşa'nın istifasından sonra kısa bir süre muhalefette kalan İttihat ve Terakki, edindiği deneyimler ışığında Babıali Baskını'nı düzenler ve fiilen iktidar olarak çoğulculuğa son verir. Bundan böyle Osmanlı Devleti İttihatçılardan sorulur. Muhalifler sindirilir; kimi kez sürülür ya da kaçmaya zorlanır.

1913-1918 arası Sait Halim Paşa ve Tal'at Paşa kabineleri İttihatçı hükûmetlerdir. Sait Halim Paşa Cemiyet'te Reis-i Umumî, Tal'at Paşa Reis-i Sânî'dir.

İttihat ve Terakki 1908-1918 arası dokuz kongre toplar. II Meşrutiyet'in beklenmedik gelişmeleri kongrelerin gündemlerini sürekli kabarık tutar. Balkan Harbi'ne değin kongre mahalli Selanik'tir. Selanik yitirildikten sonra İstanbul'da toplanılır.

İttihat ve Terakki'nin örgüt yapısı ve ideolojik yönelimleri açısından iki kongrenin önemini vurgulamak gerekir.

1913 Kongresi'yle yarı gizli, komitacı bir cemiyetten, Batı siyasal yaşamına özgü bir partiye dönüşüm başlar. Yeni program ve nizamnamenin ilk maddesinde bu açıkça belirtilir. Bundan böyle Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yerini İttihat ve Terakki Fırkası alır. Fırka sözcüğü 1913 öncesi Cemiyet'e üye mebusların Meclis'te oluşturdukları grup anlamına gelir. 1913 Kongresi'yle bu ikilik ortadan kaldırılır ve İttihat ve Terakki'nin bir "fırka-i siyasiyye" olduğu vurgulanır. 1916 Kongresi'nde, bazı değişikliklerle siyasal parti yapısı pekiştirilir; genel merkezin görev ve yetkilerine açıklık kazandırılır.

1916 Kongresi İttihat ve Terakki'nin ideolojisinde önemli dönüşümlerin izlendiği; siyasal programının bu ideoloji doğrultusunda ayrıntılandırıldığı bir kongredir. Bosna-Hersek, Bulgaristan'ın bağımsızlığı, Trablusgarp, Balkan Harpleri ve Cihan Harbi İttihatçıları ideolojik arayışa sevkeder. 1908'de,

Hürriyetin İlânı ile başlayan Osmanlıcı, "ittihad-ı anasır"dan, unsurların birliğinden yana "Osmanlı milleti" giderek yok olur; yerini Müslüman ve Türk unsuru vurgulayan bir tür milliyetçilik alır. Bu arada siyasal programda yapılan değişikliklerle hukuk, adalet ve eğitim alanlarında laikliğe yönelik gelişmeler kaydedilir. Son olarak, ulusal ekonomi ve sosyal devlet Kongre'nin diğer gündem maddelerini oluşturur.

Tarih ve Toplum, 1916 Kongresi'nin 70. yıldönümünde kongre ile ilgili belge ve bilgileri üç sayıda art arda yayınlayacaktır.

Bu sayıda Tal'at Bey'in okuduğu Merkez-i Umumî Raporu yer alıyor. Önümüzdeki iki sayıda ise İttihat ve Terakki'nin yarı resmî organı *Tanin* gazetesinde yer alan kongre ile ilgili sekiz baş yazıya yer vereceğiz.

Merkez-i Umumî Raporu'nda Osmanlı Devleti'ni Cihan Harbi'ne girmeyi zorlayan koşullar uluslararası güç dengeleri ışığında değerlendirilir. İttihatçılara göre Osmanlı Devleti sözde bağımsızdır; kapitülasyonlar vb. engellerle vesayet altında tutulmaktadır. Bu "vesayet-i düveliyye"den kurtuluş özlemi savaşa girişin temel nedenidir. Diğer bir deyişle Cihan Harbi, İttihat ve Terakki için bir "kurtuluş savaşı"dır.

Ermeni sorununa ayrıntılarıyla değinen rapor, Çarlık Rusyası'yla Ermeni komitacılarının ve Kilise'nin güçbirliğini vurgular. Cephede çarpışan Osmanlı ordusunun geriden Ermeni çetelerinin saldırısına uğraması Ermenilerin savaş mahallinden, menzil ve demiryolu hattı civarından uzaklaştırılmasını gerektirir. Göçürülme sırasında "bazı ifratkârane harekât"ın olduğu, ancak gerekli tahkikatın yapıldığı, göçenlerin taşınmaz mallarının suistimale uğramaması için kanun çıkarıldığı, "emlâk-ı metruke"nin komisyonlar aracılığıyla belirlendiği raporda yer alan bilgiler arasındadır.

İktisadî sorunlar ve izlenen "millî iktisad" politikası raporun önemli bir bölümünü oluşturur. İstanbul'un iaşesi, millî şirketler, yeni demiryolları, demiryolu, liman, dok millileştirmeleri, para reformu, sanayileşme, teknik eğitim, iktisadiyyat meclisi, madencilik, tarım-ormancılık alanlarında hükûmetin icraatı açıklanır.

Son olarak, şer'i mahkemelerin Adliye Nezareti'ne, evkaf mekteplerinin Maarif Nezareti'ne devri teklif edilerek laiklik alanında önemli bir adım atılır.

1332 SENESİ KONGRE RAPORU

İttihat ve Terakki Fırkası

Muhterem Efendiler,

Son kongremizin tarih-i akdiyle bugünkü içtima' arasında geçen zaman gerek bize, gerek beşeriyete taallûku itibariyle pek azîm hadisata cilvegâh olmuştur. Malûmunuzdur ki, Rusya devletinin himaye ve teşvikiyle Balkanlarda aleyhimize oynanan facia üzerine devletin hakk-ı bekasını kâfil bilcümle menabi-i hayatiyemizi tecdit ve tensik azmiyle 329 kongremize hitam verdikten sonra fırka-i siyasiyemiz kongrece kabul olunan esasat dairesinde müstacelen teşkilâtını itmam ettiği gibi heyet-i hükûmetimiz dahi haricen calib-i hürmet bir kuvve-i askeriye, dahilen müstevcib-i emniyet ıslahat-ı mülkiye vücuda getirmek üzere işe başlamış idi. Fakat Balkan Harbi'nde kazandıkları muvaffakiyat-ı seria ile sermest-i gurur olan Sırplılar amâl-i milliyet bahanesiyle elden tabancayı bırakmayarak serbazane harekatta devam ettiklerinden Avrupa konserine dahil devletlerin müsalemet-i umumiye namına her gün mütezayid bir gayretle iddihar ettikleri barut ve dinamit mahzenlerini ateşlemişlerdir. Müsalemet-ı âmme bu suretle bozulup vaziyat-ı düveliye muhib ve müthiş bir şekil alınca Ak ve Kara Denizlerin anahtarları elimizde olmak hasebiyle muharip zümrelerin iltizamî ve gayr-i iltizamî izâcâtına maruz kalacağımızı düşünerek hükûmet-i seniye müsellâh bitaraflığı zaruri addiyle umumî seferberiği ilâna mecbur olmuş ve cihanda bir misli mesbuk olmayan bu mücadele-i uzma içinde müdafaa-i istiklâl ve menafi için milletin haiz olduğu bilumum kuvva kabiliyata müracaata karar verdiğinden mükellefiyet-i âmmeyi tatbik suretiyle istihzarata başlamıştır. İşte 330 senesinde akdi lâzım gelen kongre, hükûmet ve milletin bu istihzarat ile meşgul olduğu bir zamana tesadüf etmekle bizzarure tehir edilmiştir.

Büyük denizlerimizi ve uzun sahillerimizi müdafaayı, yani emniyet, huzur ve istiklâlimizi zâmin olacağı için pek büyük ümidler rabt ve pek büyük fedakârlıklar ihtiyar ettiğimiz zırhlılarımızın İngiltere devleti tarafından vaziyed edilmek suretiyle gasbından mütevvellid infial-i umumî devam ettiği bir sırada Almanya devleti bir müddetten beri tesisini iltizam ettiği münasebat-ı samimaneye ilâveten iki zırhlısını hükûmet-i seniyenin emir ve hizmetine bittevdi kıymetdar bir cemile izhar etmiş olmakla kalplerimizde unutulmaz bir hiss-i şükran uyandırmıştır.

Devletimizin o zamanki ahvaline bir nazar-ı atf edersek görülür ki, devlet-i Osmaniye şeklen haiz-i istiklâl olduğu halde, hakikatte vesayet-i düveliye altına girmiş ve hukuk-u hükümranîsinden en mühimlerini ecanibin keyif ve hevesine tevdi etmeye mecbur olmuş idi.

Rusya imparatorluğu tarih-i tesisinden beri Akdeniz'e mahreç tedarik etmek üzere memleketimizi istilâyı kendine gaye-i siyaset ittihaz ettiğinden asırlardan beri devam eden zaaf-ı idaremizden bilistifade arazimizden pek çoğunu eline geçirmiş ve mütevaliyen icad ettiği vesail-i harb ile gaye-i emeline vasıl olmakta teehhür etmeyeceği meczum bulunmuş idi. İşte 1277 senesi Rusya harbini müteakip Paris Kongresi'ne iştirak eden devletler Rusya'nın seyr-i seri ile ittisaını Avrupa muvazene-i siyasiyesi ve bilhassa İngiltere devleti kendi menafi-i hususiyesi için muzır görerek bu kongrede münakid muahedenameye devlet-i Osmaniye'nin tamamiyet-i mülkiyesini taht-ı zımane aldıklarını derc ile vesayet-i müşterekeyi tesis eyledikleri halde, 93 harbinde ne Rusya'nın elimizden tekrar arazi almasına ne de memleketimizin parçalanmasına mümanaat etmişlerdir.

Berlin muahedenamesiyle teyit olunan bu vesayet keyfiyeti devletimizi bir acz-i siyasî altına vaz' ederek tasarrufat-ı siyasiyemizde hürriyet-i ef'alimizi selb etmiş ve 313 Yunan harbinde binlerce evlâd-ı vatanın kanı pahasına aldığımız araziyi iadeye cebr edildiğimiz gibi, 328 Balkan harbi ilân olunur olunmaz, Avrupa kabineleri galip ve mağluba bir karış yer kazanmak veya kaybetmek yok düsturuyla ilân-ı tantana ve tahakküm ettikleri halde, Londra sulh konferansı müzakeratı[nı] mümkün olduğu kadar aleyhimize intac eylemek arzusundan feragat etmemişlerdi.

Filhakika İngiltere'nin hakkımızdaki an'anevî himayetkârlığından artık eser görülmüyordu. Esasen böyle bir himayetkârlık ne mevcut idi, ne de mevcut olabilirdi. Bu bazı siyasî ricallerimizin kendilerini aldatmak için icat ettikleri bir serap idi. İngiltere taht-ı esaretinde bulunduğu, semerat-ı bazusuyla mütenaim olduğu, tâbir-i diğerle kanlarını emerek büyüdüğü yüz milyonlarca İslâmın ümidi necat, meş'al-i istikbal olduğuna itikad ettiklerini bildiği hilâfet-i İslâmiyenin iktisab-ı şevket ve kudret etmesine bittabi taraftar ola-

İTTİHAD VE TERAKKİ'NİN 1916 KONGRESİ

mazdı. Diğer taraftan Rusya'nın Boğazlara sahip ve Akdeniz'e nazil olarak Hindistan tarik-i bahriyesine hâkim olmasını da istemezdi. Onun istediği, Boğazların bekçisi zayıf bir hilâfet idi. Fakat son zamanlarda Almanya'nın dembedem terakki ve tealî eden kudret ve faaliyet-i iktisadiyesi bazar-ı ahz ve itadan el ve ayak çektirmeye başladığı zaman Rusların top ve tüfek avazesiyle istilâ etmelerinden korktuğu müstemlekelerinin ve belki Britanya adalarının Alman sanat ve fenni, Alman zekâ ve faaliyeti tarafından sessizce teshir edilmekte olduğunu görerek birdenbire tebdil-i siyasetle bu müthiş müstevliye karşı Ruslarla uyuşmayı cana minnet bilmiş ve hülâsası İngilterece Boğazların ve Basra Körfezi'nin hall-i mülkiyetinden ibaret olan Şark Meselesini ikiye bölecek Basra Körfezi'yle hinterlandını kendisine mal edinip Rusya'nın Boğaz üzerindeki hakkını kabulde muztar kalmıştır. Bu iki hasm-ı canın itilâfı İngiltere'nin Boğazların siyaseti efsanesine bu suretle hatime çektiği için artık Boğazlarda Türklerin bekçiliğine de lüzum kalmadığından Londra konferansında kabinelerin bâlâda zikrettiğimiz meşhur sözleri ihtar edildikçe "Veyl mağlûplara!" nidası en ziyade İngiliz ağızlarından yükselmiş idi. Hasılı bizim için galibiyet memnu, mağlubiyet meşru idi; yer almak haram, yer vermek tabiî idi. Herkes bizi hırpalıyacak, bizim kimseye ses çıkarmaya haddimiz olmayacak idi.

Avrupa konseri, bize siyaset-i hariciyece menfur bir öksüz muamelesi yaptıktan başka, hain ve vicdansız vasîler gibi elimizdeki mala da göz dikerek memleketimize atiyen parçalamak üzere menenatık-ı nüfuza ayırmışlar ve bu mıntıkalarda hukuk-u hâkimiyetimizin cereyan-ı tabiîsine haylulet etmişlerdi.

Mahmut Şevket Paşa merhum kabinesi büyük bir himmet ve saffetle memleketi ihyaya azmettiği ve en evvel hal-i muallakiyette kalmış olan mesaili hâl için teşebbüsat-ı siyasiyyede bulunduğu zaman, İngiltere Irak'ta ve Basra Körfezi havzasında şimendifer temdidi, nehirlerde seyrüsefer icrası, maden işletilmesi gibi, bir devletin umur-u dahiliyyesinden ad olunan hukukun birçoğunu uhdesinde takrir ettirmeye ve Dicle ve Fırat üzerinde bir İngiliz idaresi tesisine sâî olmak suretiyle muzmerat-ı siyasiyyesini açığa vurmaktan çekinmemiş idi.

Berlin muahedenamesiyle mesail-i düveliyye meyanına ithal edilmiş olan Vilâyat-ı Şarkiyye Islahatı keyfiyetine nihayet vermek üzere, bu vilâyatın ahvâl-i dahiliyesi hakkındaki azviyyat ve tahrikatı vesile-i maişet ittihaz eden komitecilerin en ziyade yüz bulduğu İngiltere'den müfettişler celbi zımnında vâki olan teşebbüsat-ı hususiyyemizi Rusya devleti bir mesele-i siyasiyye rengine sokarak vilâyat-ı mezkûrede muhtariyet esaslarını ihzar edecek birçok tekliflerle ortaya atılmış ve devleti bu teşebbüsten dönülemeyecek bir hale koyduğu gibi, celp olunacak müfettişlerin intihab-ı şahsiyetleri için kendisine bir hak teminine de muvaffak olmuş idi. Rusya devleti Adana'ya kadar kendisine mıntıka-yı nüfuz itibar ettiği vilâyat-ı şarkiyyeden devletçe mutasavver olan ve Erzurum, Van, Bitlis vilâyetleri dahilinde nihayet bulacak şimendifer hatları imtiyazatı için vuku bulan müzakerata müdahale ile devletin muhafaza-yı memlekete ait olarak kabul ettiği esasatı akîm bıraktırmıştır. Rusya devleti Almanya'dan celb ettiğimiz heyet-i ıslahiyye-yi askeriyyeyi de istediğimiz gibi istihdama muhalefet etmiş ve askerlikçe husule getirmeğe azmettiğimiz terakkiyata hail olmak istemiştir. Fransa her istikrazı müteakip nakten veya siyaseten bir menfaat cüreti iltizam ederek zebunkûşlukten vazgeçmediği gibi, kendisine daire-yi nüfuz ittihaz ettiği Suriye ve Filistin havalisinde müessesatını mütemadiyyen tezyit ve Fransız lisanını ta'min ederek oralarını Fransızlaştırmağa ve ahali-i mahalliyeyi envaı mevaid ile iğfal ve teşci ederek huzur ve sükunu ihlâle sâî bulunmuştur.

Trablus Harbi'nden sonra İtalya dahi ahden iadesine mecbur olduğu adalardan çıkmadığı gibi, Antalya havalisini benimseyerek malâyutak tekâlif serdine cür'etyap olmuş ve ahvâl-i umumiyyeden bilistifade bazı imtiyazat dahi almış idi. Balkan Harbi'ni müteakip Anadolu'nun taksimi için bugünkü İtilâf devletlerinde görülen istical ve asabiyet memleketin başında büyük bir felâketin dolaşmakta olduğunu hissettirecek derecede idi. Memleketimiz hakkındaki enzar-ı siyasiyye bu merkezde olmakla beraber, bazı imtiyazat da var idi ki, hiçbir devletle münasebet-i hasene tesisine imkân bırakmıyordu. Kapitülasyon namı altında teksif edilen bu imtiyazatın esasları devr-i şevketimizin ihsanı olduğu halde, asren ba'de asrin suistimal edilerek ahdî birer hak olmak gibi kasden yanlış telâkkilere uğratılmış ve bu telâkkiyat yüzünden her gün her devletle bir mes'ele tahaddüs ederek devletin mevcudiyeti lâyenkat'î sarsılmıştır. Avrupa ile münasebat-ı umumiyyemizin fevkalade tevessu ettiği bir devrede devletlerle her dakika bir ihtilâf önünde bulunmaktan daha elim bir hal tasavvur olunabilir mi? Ecnebilere karşı mahkemelerimiz istiklâlinden mahrum, ecnebilerin alâkadar bulunduğu menabi-i maliyeden istifademiz ma'dum idi. Ecnebiler keyfemayeşa müessasat ihdasıyla buraların sefarethaneler gibi haric-ez memleket imtiyazına mazhar bulunduruyorlar, gümrüklerimize, mâlî kanunlarımıza, madenlerimizin işletilmesine inkişaf ve terakkimiz aleyhine olarak her an müdahale ediyorlardı. Bunlar kâfi gelmiyormuş gibi, açtıkları mekteplerde teb'amızı ihtilâl ve iftirak hisleriyle, emelleriyle beslemekten farig olmuyorlardı.

Avrupa konseri inhilâle uğradığı zaman hükûmetin birinci işi artık devlet-i aliyyeyi saha-ı siyasiyatta her sayyada hedef olur bir av gibi telâkki edilmekten ve dahilen hakk-ı saltanata vesile-i taarruz olan, haricen münasebat-ı siyasiyyesine her an iras-ı halel etmek mahiyetinde bulunan kuyuttan kurtarmak olmuş ve bu maksatla kapitülasyonları ilga ettiği gibi, hin-i hacette maksad-ı meşruunu müdafaa için istimal edeceği kuvay-ı umumiyye-yi hayatiyyesini cem' ve muayeneye karar vermiştir.

İşte münhasıran emniyet-i dahiliyye ve hariciyyemizi halelden vikaye ve hiçbir devlet hakkında reva görülmesi caiz olmayan müdahalât-ı mütehakkimane ve istiklâlşikâneden istihlâs maksadıyla çalıştığımız sırada İngiliz donanması Boğaz'ı keserek gelip giden gemilerimiz üzerinde şiddetli bir mürakabe tesis etmek suretiyle tecavüzat ve tahrikata başladığı gibi, Rusya donanması da ma'lûm olan tarzda bab-ı muhasamayı açtığından cism-i devlete bir maraz-ı biaman gibi yerleşmiş olan vesayet-i düveliyyeden kurtulmak zamanının hulûl ettiğine hükmolunarak şeref ve haysiyet-i devleti muhafazaten Almanya ve Avusturya-Macaristan devletleriyle bilittifak 330 senesi Teşrinievveli içinde müstaînen betevfikahitealî Harb-i Umumîye iştirak ettik.

Hukuk-u meşruamızı müdafaa için seyl-i seyf-i cihat ettiğimizden avn ve inayet -bârî her taraftan bize zâhir olarak kuvve-i bahriyemiz Karadeniz'de Rus donanmasını mükerrem hırpaladığı ve Çanakkale'de münferit, fakat emsali namesbuk kahramanlar ibraz ettiği gibi ordularımız dahi Çanakkale'de, Irak'ta, İran'da, düşmanların kuvay-ı cesimesini kahr ü tedmir ve pek şanlı galibiyetler istihsal etmişler ve el'an Kafkas, Irak, Mısır cephelerinde ve Galiçya, Dobruca saha-i harblerinde vatanlarını ve vatanlarının menafiini kahramanca müdafaa etmekte bulunmuşlardır. Harbin birinci senesinde şanlı Alman ve Avusturya ordularından yedikleri darabat-ı şedide altında sersemleşen düşmanlarımız hem efkâr-ı umumiye üzerinde müessir olacak sehl ü ser'i bir muzafferiyet iktisap etmek hem de Rusya'ya cephane ve malzeme-i harbiyye yetiştirmek emeliyle kuvve-i bahriye ve berriyeleriyle Çanakkale'ye yüklendikleri zaman birkaç gün içinde İstanbul'a geleceklerini ve mevcudiyetimize hatme çekeceklerini zan etmişlerdi. Halbuki karşılarında Allahına rabt-ı kalp eden, Peygamber-i zîşanının ruhaniyetine istinat eyleyen, Padişahı uğruna canını fedadan çekinmeyen zinde ve fedakâr bir Osmanlı ordusu bulunca, daha ziyade şaşırmış ve sekiz buçuk ay beyhude taarruzlarla yüzbinlerce insan telef ettikten sonra ric'at-ı kahkariyye ile çekilip gitmiştir. Bu melhame-i kübranın zaman-ı cereyanı gibi pek buhranlı bir ana müsadif olan 331 senesi kongresinin dahi tehiri zaruri görülmüştür.

Yine bu sırada Bulgaristan devletini daire-i ittifakımıza almak için bazı hudut tashihatına muvafakat edilmiştir ki, bu fedakârlığımız merkezî müttefiklerimizle hutut-u muvasalamızın açılmasını temin ettiği gibi, Fransız ve İngilizlerin Selâniğe tasallutu ve Romanya'nın aleyhimize harbe girmesi, fedakârlığımızın derece-i isabetini isbata kâfi görülmüştür.

Bu istihlâs mücadelâtında anasır-ı Osmaniyyenin mâlen ve bedenen gösterdikleri fedakârlıklar her türlü hamiyet-i vatanperveranenin fevkinde cedir-i takdir ve sitayiştir. Bununla beraber, maalesef beyana mecburuz ki, bazı harp mıntıkalarında bir takım ahali levazım-ı hamiyete münafi harekâta ta-

İTTİHAD VE TERAKKİ'NİN 1916 KONGRESİ

saddiden çekinmemişler ve haklarında icabat-ı harbiyeden olan muamelat-ı şedideyi celp ve davet eylemişlerdir.

Rus hükûmeti, devlet-i Osmaniyeyi parçalamak siyasetini, Şarktaki Hıristiyanları himaye perdesi altında icra ve takip ettiğinden, Berlin muahedenamesine Ermeniler hakkında himayetkârane bir madde ilâve ettirmiş idi. Ermenilerin hal ve âtisi maddesi bu suretle sahne-yi siyasete çıkınca Ruslar ve İngilizler ayrı ayrı maksatlarla bunu devletin başında bir gaile-i daime halinde besleyip büyütmek istediler. Ruslar zamanı gelince Ermeni meselesini vesile-i harp ittihaz edip siyaset-i istilâcûyanelerine devam edecekler, İngilizler de müstakil bir Ermenistan vücuda getirerek Rusların Irak ve İskenderun'a yaklaşmalarını men' eyleyeceklerdi. Her iki devletin Ermeni sâkin olan vilâyetlerimizdeki konsolosları bu maksatlarla Ermeni münevverlerini tahrik ve Ermeni ahaliyi teslih için hatır ve hayale sığmayan desaisi tatbik ettiler. Konsoloslar her yerde mensup oldukları devletin yalnız menafi-i ticariyyesini temin ile mütevaggil gayr-i siyasî birer memur oldukları halde, bizde kapitülasyonlar dolayısıyla adeta sefir hüküm ve mahiyetinde bulunduklarından, muameleleri, meskenleri hükûmetin nazar-ı tecessüsünden masun kalıyordu. Bu suretle izlal ve tahrikte maaziyedetin serbest bulunan konsolosların mesâisi muhtelif zamanlarda ve muhtelif yerlerde semeredar olarak büyük küçük kıyamlar vuku bulmuş ise de, Rusların tahrikatiyle serzede-i zuhur olan iğtişaşlarda İngilizler muhalif kaldıklarına ve İngilizlerin eser-i tahrikatı olanları Rüslar nazar-ı hoşnudî ile görmediklerine binaen, devlet bu kıyamları suhuletle teskine muvaffak olabilmiştir. Nihayet, devre-i inkılâp hulul ederek Ermeni komitelerinin de zahiren arzu ettikleri meşrutiyet-i idare teessüs ettiği cihetle, ihtilâl teşkilâtının idamesine hiçbir lüzum kalmamak icap ederken, bilâkis komiteler yeni yeni namlarla taaddüt ve teşkilâta tevessu edilmiş ve Balkan Harbi'nde Avrupa'ya bir heyet-i murahhasa izamıyla Ermeni istiklâlini istihsal çarelerine tevessül eylemiştir. Altı yüz sene mal ve canlarına ve her türlü mukaddesatına nigehban olduğumuz bu unsurun devletin en buhranlı zamanında bir gaile-i siyasiyye ihdas etmesi bizlerin bihakkın infialini celp etmek iktiza ederken terbiye-i diniyye ve fıtriyyemizin sevkiyle bu fazihayı birkaç sebükmağzın eseri add ederek kendilerini yine vatandaşlık seviyesinden indirmemiş, bilâkis mecalis-i mahalliyeye temsil-i nisbî ile âzâ göndermeleri gibi cemileler izhar etmiş idik. Ancak seferberliğin ilânı üzerine bazı Ermeni gençleri Osmanlı sancağı altında toplanacakları yerde, hudutlardan veya Mısır ve Bulgaristan ve Romanya'dan Rusya'ya geçerek gönüllü sıfatıyla Rus ordularına veya Rusya'nın techiz ettiği Ermeni çetelerine iltihak ettikleri gibi, Taşnak, Hınçak, Ramgavar, Reforme Hınçak komitelerinin aralarındaki ihtilâfatı terk ile müttehiden biliçtima' devlet-i aliyyenin harbe müdahelesi halinde vukuatın alacağı şekle intizar eylemeyi ve Ordu-yu Hümayun muzaffer olduğu takdirde cephe-i harbin arkasındaki kasabatta iğtişaşlar, katliamlar, yangınlar ika' ve Ermeni askerleri silâhlarıyla firara bitteşvik bunlardan çeteler teşkil eyleyerek ordularımızın hatt-ı ricatını kat' etmeyi taht-ı karara aldıkları sübut bulmasına ve Eçmiyazin Katogigosunun Rusya İmparatorunu "Ermeni hâmisi" unvanıyla takdis ederek katogigosluk makamının ceride-i resmiyyesi olan "Ararat" mecmuasının 1914 tarihli Ağustos nüshasında bilumum Ermenilerin mâlen ve bedenen Rus ordularına muavenete mecbur olduğuna dair bir emirname-i ruhanî neşretmesine ve Ordu-yu Hümayundaki Ermeni askerlerin silâhlarıyla firarları tekessür ederek mukarrerat-ı vakıanın faaliyeti baş göstermesine binaen hükûmet-i seniyece tedabir-i ihtiyatiyeye tevessül edilmekle beraber yine Ermeni ekseriyetinin bu tesvilâta kapılmayacakları hakkındaki kanaatler tezelzüle uğramamış idi.

Fakat vukuat mürettep bir plâna tevfikan bervech-i âti teaküp etti:

1- Rusya'ya ilân-ı harp eder etmez, çete rüesasından Antranik ile Erzurum mebusu Karagin Pastırmacıyan "Armengaro" Ermeni gönüllüleriyle Bayezıt hududunu geçerek hudut mıntıkasındaki köyleri harap ve ahaliyi İslamiyyeyi katliam ettiler.

2- 1330 senesi Şubatı iptidasında Ermeni çeteleri Hizan'da asker celbi için gönderilen müfrezelerimize istimal-i silâh ettiler. Van-Bitlis tarikini tutarak telgraf hatlarını kestiler. Sevk olunan müfrezelerle haftalarca muharebe ettiler. Muş'ta jandarmalara ateş edildi. Kümes kariyesinde Akan nahiyesi müdürünün bulunduğu haneyi ateşleyerek müdürü dokuz askerle şehit ettiler. Muş'ta Ark manastırında tahaşşüt eden çeteler jandarma müfreze kumandanıyla maiyetindeki jandarmaları şehit ettiler.

3- 16 Şubatta asker firarîleriyle çeteler Zeytun'da daire-i hükûmeti, cephaneyi bastılar, silâhları yağma ettiler, telgraf hatlarını kestiler, memurları ve İslâm ailelerini katle kıyam eylediler. Kıyamı teskine giden müfrezeye istimal-i silâh ederek birtakımını şehit ettiler.

4- Yine Şubatta Kayseri'nin Develi kasabasında Amerika'dan yeni avdet etmiş Kegork Kamparsumyan'ın evinde bir bomba iştial etti. Edilen taharriyatta Ermeni mezarlığında, Ermeni mekteplerinde doksanı mütecaviz memeli ve fitilli bombalar, yüzlerce Manliher, Mavzer, gaz tenekeleriyle barut, Fransızca, Rusça, Ermenice şifre miftahları, vesaik-i ihtilâliyye, çetelerin vezaifini mübeyyin yetmiş maddelik talimatname, birçok evrak-ı muhabere bulundu. Derdest edilen maznunlar bu vesait-i harbiyyeyi Ermeni istiklâli için hazırladıklarını bîperva itiraf ettiler.

5- 11 Mart 331 tarihinde beşyüz müsellâh eşkiya Zeytun'un Tekke manastırında içtima' ederek üzerlerine gönderilen müfreze ile müsademe ve jandarma kumandası Süleyman Efendi ile maiyetindeki jandarmaları şehit ettiler.

6- Adana'da, Dörtyol'da, İskenderun civarında düşman donanmaları tarafından casusluk etmek, şimendiferi tahrip eylemek üzere sahile çıkarılıp ellerindeki talimatname ile derdest edilenler Osmanlı Ermenileri idi.

7- Yine Martta Van'ın Tımar nahiyesi merkezinde tadat-ı ağnam esnasında Ermeniler memurîn-i hükûmete istimal-i silâh ettiler. Derhal bini mütecaviz müsellâh eşkiya toplandı. İsyan Gevaş, Şıtak kazalarına sirayet etti. Âsiler hutut-u telgrafiyyeyi kestiler. Tertip ettikleri pusularda jandarmaları, Gevaş kadısını şehit ettiler.

8- İsyan müteakiben Van'a sirayet etti. İslâm hanelerine, Bank-ı Osmanî, Düyun-u Umumiyye, Reji, Posta ve Telgraf binalarına bombalar atıldı, şehre ateş verildi. 7 Nisanda mavzer, bomba, el humbaralarıyla müsellâh olan eşkiyanın adedi ikibin beşyüzü tecavüz etti. Van kalesine kapanmış olan asker ve ahali-yi İslâmiye Nisan nihayetine kadar şehri müdafaa ettiler. Şehir eşkiya eline düşer düşmez, derhal Ermeni hükûmet-i muvakkatesi ilân olundu. Van, Bitlis civarında eşkiya siperlerinin içinde Rus ve Fransız şapkaları elde edildi.

9- 12 Nisanda silâh taharriyatı esnasında nefs-i Diyarıbekir'de altmış dinamit bombası, kutularla dinamit kapsülleri, müteaddit ve cesim kutular derununda dinamit barutları, pekçok Mavzer, Manliher, Şnayder tüfekleri, kiliselerde, mekteplerde binlerce asker firarîsi bulundu.

10- Sıvas vilâyetinde Kafkas Ordusu'nun hatt-ı ricatini tehdit için otuz bin kişilik bir kuvvet cem' ve tehşidine çalışıldığı itirafat ile sâbit oldu. Sıvas'ta, Su Şehri'nde, Merzifon'da, Amasya'da elde edilen bombalar, mahsusen imâl ettirilmiş jandarma elbisesi, asker boruları, pek çok esliha-yı memnua bunu teyit ettiği gibi, Su Şehri civarında Erzurum'a giden asker kafilelerine mükerreren vuku bulan taarruzlar da isyana mukaddeme teşkil etti.

11- 12 Haziranda silâh taharrisi esnasında Karahisar-ı Şarkî Ermenileri isyan ederek şehri ateşe verdiler. Sekizyüz âsi kaleye tahassun ile askerden, ahaliden, jandarma ve polisten birçoklarını şehit ettiler. Jandarma kumandanı da şüheda meyanında idi.

12- Yine silâh taharrileri esnasında, İzmit'te Bahçecik'te, Adapazarı'nda yüzlerce bomba ve esliha-yı memnua, Armişe manastırında ruhbana mahsus mektepte fevkâlade kuvve-i tahribiyyeyi haiz müteaddit bombalar, birçok küçük bomba ve silâh zuhur etti.

13- Hüdavendigâr vilâyetinde dahi birçok yerlerde bomba ve silâh zuhur ettiği gibi, müsellâh çeteler istirahat-ı âmmeyi ihlâle başladılar.

14- Maraş'ta beşyüz kişilik çete efradı Fındıkçık kariyesinde muntazam siperler yaparak üzerlerine sevk olunan kuvve-i askeriyyeye mukavemet ve taarruz eylediler; birçok şehit verdirdiler.

15- Bu sıralarda Ankara'nın Boğazlıyan kazasında kuvvetli Ermeni çeteleri ahaliye ve askere tecavüz etti.

16- Aynı tarzda Urfa'da da Ermeniler silâh-ı isyana sarıldılar.

İTTİHAD VE TERAKKİ'NİN 1916 KONGRESİ

İşte bu ahvâl ve vekayi Rus hududundaki ordularımızın emniyetini selb ettiği ve kuvve-i müdafaası olmayan iaşe menzilleriyle kafilelerini taht-ı tehdide düşürdüğü ve hadisat-ı isyaniyyenin biraz daha tevessüü ordularımızın mağlubiyetini intaç etmek gibi cidden endişe-âver bir şekil aldığı cihetle ordularımızı iki ateş arasında bulunmaktan tahlis için bilûmum Ermenilerin menatık-ı harbiyyeden ve menzil ve şimendifer hatları civarından uzaklaştırılmasına mecburiyet hasıl olmuştur.

Bu nakil esnasında bazı ifratkârane harekât vuku bulduğu mesmu' olduğundan tahkikat icrası için muhtelif hey'at-ı teftişiyye gönderilmiş ve sevk olunanların emlâk ve arazisinin sui istimale uğramamasını temînen kanun-u mahsus yapılmıştır. Bu kanuna tevfikan teşkil olunan komisyonlar emval-i metrukeyi sebt-i defter etmektedirler.

Şayan-ı teessür bulunan ahvâl-i dahiliyyeden biri de, Suriye ve Hicaz''da mütekevvin hadisattır. Suriye vakası ötedenberi Fransız nakit ve terbiyesiyle perverişyab olmuş birkaç sebükmağzın Suriye istiklâli namına harekât-ı ihtilâliyye tertibatına kıyamından ibaret olup bunun mukaddematı Balkan Harbi esnasında Beyrut'ta ıslahat meclisleri, Paris'te Fransa'nın himayesiyle kongreler akdi gibi ef'ale tasaddi suretiyle tezahür etmiş idi. Beynelislâm tefrika ihdas eden bu ef'alin tedabir-i haseme ittihazıyla o vakit önü alınmış ise de, devlet harbe girdikten sonra faaliyete geçmek üzere Fransa ile muhaberata kıyam ettiklerinden, muhakemelerinin icrası için Divan-ı harbe teslim edilmişler ve haklarında sâdır olan hükümler mucibince cezay-ı sezalarını bulmuşlardır. Bu meselenin teferrüatıyla elde edilen vesaiki mübeyyin Dördüncü Ordu-yu Hümayunca neşr olunan risale enzar-ı âmmeye vaz' olunmuştur.

Hicaz hadisesine gelince, kıblegâh-ı İslâm olan Mekke-i mükerremede ihdas olunan bu fitne cidden hainane ve mehinanedir. Şerif Hüseyin emaretin evlâdiyete kalbinden maada bilcümle mütalebatına gösterilen muvafakate rağmen, livay-ı isyana sarılmaktan tehaşi etmemiştir. İngiliz nakit ve tahrikiyle vuku bulduğuna şüphe olmayan bu tuğyana millet-i İslâmiyyenin kesr-i ittihadındaki mehaziri takdir eden birçok zî-nüfuz meşayihi urban iştirak etmediklerinden ve Hicaz valisi elyevm kuvve-i askeriyesiyle Taif'te bulunmakta olduğundan mevsimin ân-ı müsaidinde merkumun cezay-ı mayelikini bulacağında şüphemiz yoktur.

Harbin ilânından sonra tahaddüs eden mesail-i müşkilenin birini de İstanbul'un iaşesi keyfiyeti teşkil etmiştir. Ekseriyet-i halk için maişetin esası ekmek olduğundan hiç olmazsa bu gıda-yı aslîye harbin ilcaatından olan galay-ı is'ardan kurtarmak ümniyesiyle Emanet bu mesele ile ciddi bir surette iştigal etmeğe başlamış ise de, ahval-i harbiyyenin ihdas ettiği esbab-ı muhtelife dolayısıyla buhran def' edilemediğinden bir hey'et-i müteşebbise marifetiyle bu işin tedviri İstanbul hey'et-i merkeziyyesine havale edilmiştir. Hey'etin deruhte ettiği bu müşkil vazifeyi takdire lâyık bir surette ifa ettikten başka, Anadolu'daki müstahsilleri muhtekirlerin elinden kurtarmış ve mahsulâtı değer fiyatından fazlaya mübayaa ederek zürraın iktisab-ı servet etmesine delâlet etmiştir. Şehremaneti ekmeğ altmış para narh vaz' ettiği ve buğdayın mübayaa ve tahnı fiyatıyla bu narh arasında iki üç para fark tahassül eylediği cihetle hey'et-i mezkûre bu farkı sermaye ittihaz ederek sair muamelât-ı ticariyyeye tevessül etmiş ve bu sayede elde ettiği para ile elyevm bir Millî Mahsulât, diğeri Kantariyye ve üçüncüsü Ekmekçiler Şirketi namıyla üç mühim müessese-i iktisadiyye vücuda getirmiştir. İşbu hey'et-i müteşebbise bu husus hakkındaki mesâisini ve muamelâtını mübeyyin olmak üzere hey'et-i âliyelerine bir mecmua takdim edecektir.

Harbin ikinci senesinde İstanbul iaşe mes'elesiyle Şehremaneti bizzat mütevaggil olduğu gibi, işbu üçüncü senede dahi memleketin iaşesini taht-ı intizama almak üzere bir iaşe komisyonu yapılmış ve vazife ve selâhiyeti kanun-u mahsus ile tayin olunmuştur. Harb seneleri icraat-ı mühimme için bir devre-i intizar olmak lâzım gelirken, memleketimizde bilâkis pek mühim terakkiyat ve tekemmülâta masdar olmuştur.

Alman hey'et-i ıslahiyye-yi askeriyyesinin himmet ve muavenetiyle teşkilât-ı askeriyyemizi ikmale muvaffak olduğumuz gibi, bedel-i nakdînin tehdidi ve mükellefiyet-i askeriyyenin teşmili sayesinde azami yedi sekiz yüzbini geçmeyeceği zann olunan kuvay askeriyyemiz üç milyondan ziyadeye is'al edilmiş ve ihtiyat zabiti ve küçük zabit yetiştirmek usulünde icra edilen tadilât ile zabitan kadrolarımız her vakitten ziyade kesb-i mükemmeliyyet etmiştir. Genç ve faal zabit ve kumandanlarımızın hizmeti sayesinde, askerimizin talim ve terbiyesi ve kuvve-i maneviyyesi o dereceye is'ad edilmiştir ki Avrupa'nın en büyük ordularına karşı memleketi galibâne müdafaaya muvaffakiyet ve düşmanlarla döğüşmek için en mükemmel orduları(n) yanında ahz-ı mevki etmeğe liyakat kesbetmişlerdir. Bu münasebetle memleketimizi vatan-ı sâni ittihaz ve terakkiyat-ı askerîmize şayan-ı takdir hidematı sebk eden von der Golç (Goltz) Paşanın namını zikretmeyi bir vazife-i kadirşinasî add ederiz. Askerlerimiz harp meydanlarında hamaset-i kahramanâneleriyle mağrur hasımlarımıza nasıl baş eğdirmişler ise, ibraz ettikleri terbiye-i medeniyye ile de asırlardan beri medenî geçinen düşmanlarımızı kendilerine meftun ve takdirhân eylemişlerdir.

Askerlerimiz düşmandan mukabele bilmisil görmeyeceğini bildiği halde en şiddetli ve hiddetli melhamelerden sonra dahi düşmanın meydan-ı harbte serilen yaralılarına muavenetini, ele geçen esirlerine şefkatini esirgememek gibi ulvî fıtratlar ibrazından geri durmamıştır. Kendisine tevcih-i silâh edenlere arslanlar gibi saldırmak, elinde silâh olmayanlara hasm-ı canı dahi olsa taarruz etmemek Müslüman ve Türk hamaseti, Müslümanlığın ve Türklüğün ulüvv-ü cenabı mukteziyatındandır. Ümid olunur ki, Harb-i Umumî bu hakikati Türkleri medeniyete bigânelikle itham eden bütün akvama ilâm eder.

Müttefiklerimizle harekât-ı askeriyyede olduğu gibi münasebat-ı siyasiyyece dahi bir ittihat ve ittifak-ı tam içindeyiz. Bu ittihat ve ittifakın semaratındandır ki, Almanya ile muamelât-ı mütekabile ve mütesaviye esası üzerine bir konsolosluk mukavelenamesi, iade-i mücrimîne, müzaheret-i adliyeye, ikamet-i teb'aya ait üç mühim mukavelename imza etmek üzere bulunuyoruz. Diğer müttefiklerimizle ve badessulh düvel-i saire ile akdi derkâr olan bu kabîl muahedata esas teşkil etmesi tabiî bulunan mukavelât-ı mezbure hukuk-u beyneddüvel kavaid-i mer'iyyesine tevfikan vücuda getirilerek kapitülasyon heyulâsı bu suretle de hedm edilmiş olduğundan, bu muvaffakiyet fırkamız için büyük bir şeref ve mefharet add olunmak lâzım gelir. Harbiye Nezareti harb cephelerine yaramayan mükellefîni umur-u nâfıada istihdam etmek tarikini ihtiyar ettiğinden bu sayede birçok yollar tamir veya yeniden yollar küşad olunduğu gibi, Ankara'dan Sıvas'a kadar bir şimendifer hattı inşasına başlamış ve Hicaz hattını Kudüs'ten itibaren Mısır hududuna doğru temdit ile ikmalini kuvve-yi karibeye getirmiştir. Hicaz hattının Medine-i münevvere ile Mekke arasının bu sırada inşası dahi karar altına alınmıştır.

Teşkilât-ı adliyyemizin nevakis ve nekayisin tetkik ve ıslah etmek üzere Adliye Nezaretine bir Alman müşavir celp olunduğu gibi, kavain-i medeniyyemizin ihtiyac-ı asra göre ikmali maksadıyla müteaddit komisyonlar teşkil edilmiştir. Almanların hassa-i tensikiyyesinden istifade emeliyle diğer bazı nezaretler için de müşavirler getirilmiş veya getirilmekte bulunmuştur.

Memleketimizde düvel-i muhasama müessasatından olan Limanlar ile Aydın, Suriye, Mudanya Demiryolları ve İstinye Dokları mukavelenameleri ahkâmına tevfikan hükûmetçe mübayaa edilerek müessesat-ı milliyye meyanına ithal olunmuşlardır.

Meskûtamızca altın ve gümüş esasları câri ve her yerde bunların kıymetleri arasındaki nisbet mütefavit olduğundan yalnız altın kuruş esası üzerine meskûkat tevhit ve kısmen usul-ü himayeye müstenit gümrük tarifesi mevki-i tatbike vaz' olunmuştur. Bilumum mekâtibin programları terbiye-yi diniyye ve milliyye esası üzerine tensik ve mekteplerin adedi teksir edildiği gibi, Darülfünun ıslah ve tevsi' olarak birçok dersler için Alman müderrisler celp olunmuş ve terbiye-i inâsa ehemmiyet-i mahsusa verilerek ana mekteplerinden bed'e ile iptidaî ve talî ve alî inâs mekâtibi küşad edilmiş ve İstanbul Darülmuallimîn ve Darülmuallimatı tevsi' ve vilâyatta da Darülmuallimatların küşadına mübaşeret kılınmıştır. Harb sahnelerinde müdafaa-i vatan uğrunda can veren askerlerimizin evlâdıyla Balkan Felâketinde kimsesiz kalmış veya pederleri meydan-ı harbe gidip de bakacak bir karine gayr-ı mâlik bulunmuş çocuklara melce' ve mahall-i terbiye olmak üzere İstanbul'da ve taşrada Darüleytamlar tesis olunarak onbeşini mütecaviz çocuk hem sefaletten tahlis, hem nimet-

i marifet ve san'atla techiz edilmekte bulunmuştur. İlân-ı harb ile düvel-i muhasameye ait mekâtib kâmilen ilga olunarak binalarına vaz'iyed edilmiş ve düvel-i saire mekâtib-i ecnebiyyesi dahi mekâtib-i hususiyye muamelesine tâbi kılınmıştır. İslâm ve Türk âsâr ve müessesatının tatbik ve tedvini için tetkik encümeni, imlâ ve lisan kavaidimizin şekl-i mazbutiyyete ifrağı zımnında imlâ ve sarf encümenleri teşkil olunmuş ve bir taraftan bu encümenlerin ve Darülfünundan fakültelerin neşr ettikleri mecmualarla diğer taraftan telif ve tercüme ettirilen âsâr-ı müfidenin tab' ve neşriyle kütüphane-i irfanımızın iktisab-ı servet etmesine çalışılmakta bulunmuştur.

Hey'et-i içtimaiyyemizin müterakkib olduğu fert, aile, cemaat iktisatlarını bir merkez-i vahdet etrafında toplayan ve bunların yekdiğerleriyle tesanüdünü temin ve idare eden millî iktisadın teessüs ve inkişafına ait tedabir ile iştigal ve Harb-i Umumînin kuvve-i istihsaliyyeyi tenkis eden netayiciyle mücadele olunmuştur. Geniş ve mühim bir muhit-i sınaî vücuda getirmek üzere memleketimizin sanayi-i hâzırasını tetkik ve istatistiğini tanzim için bir Macar mütehassısı celb olunup İstanbul'dan işe başlattırılmış ve tedrisat-ı sınaiyye müfettişi olarak getirilen diğer bir Macar mütehassısı marifetiyle sanayi mektebi erbab-ı hırfet ve san'ata rehberlik edebilecek teşkilâta münhar edilmiştir. Masnuatımızı, mezruatımızı dahilî ve haricî müşterilerimize tanıttırmak için bir sanayi müzesiyle bir ziraat müzesi tesisine iptidar edilmiştir.

Ticaret sahasına günden güne tezayüt eden şirketlerin teşekkül ve sermayeleri himaye ve teşvik edildiği gibi, ecnebi şirketlerin murakabesi ve esas muamelelerinin Türkçe ile cereyanı temin olunmuş ve teşkilât-ı iktisadiyyemizde temin-i vahdet için mülhakatta iktisat müdiriyetleri ihdas edilmiştir.

Muamelât-ı iktisadiyyemizi arzu ettiğimiz gayeye is'al edecek bir iktisadiyyat meclisi derderst-i teşkil bulunmuştur. Madenlerimizin işletilmesinde intizam ve mazbutiyyet teminine hasr-ı mesâi edilerek sanayimizin inkişafına elzem olan krom ve linyit ve bağcılık ziraatında ve levazım-ı harbiyyede mevki-i mühimi haiz olan kükürt madenlerinden hâli harbte menafi-i azîme istihsal olunduğu gibi Keçiborlu'da cesim bir kükürt fabrikası derdest-i tesis bulunmuştur.

Ormanlarımızdan hadd-i azamî istifadenin temini zımnında Avusturya'dan mütehassıslar ve hey'etler celb edilmiş ve ormanlarımızı tahripten vikaye için fidan tohumlukları vücuda getirilmiştir.

Islah ve teksir-i hayvanata ait tedabire tevessül edilip cins hayvanat depoları tezyit olunduğu gibi serum ve aşı ihzar eden müesseseler ikmâl olunmuş ve halkı hayvan beslemeğe teşvik için tab' ettirilen risaleler meccanen tevzi edilmiştir.

Umur-u ziraiyye ile fevkalâde iştigal olunarak ziraat makineleri celb ve tevzi olunduğu gibi, müstevli bir hale gelen çekirge âfeti ile mücadele edilerek teşkilât-ı mahsusa yapılmış ve bu teşkilâtın başına bir ecnebi mütehassıs ikame olunmuştur ki, ittihaz olunan tedabirin bu sene fevaidini hadd-i gayeye is'al edeceğimizi ümit etmekteyiz. Geçen sene halkın tehvin-i ihtiyacı için üç milyon kilo tohumluk, 330 bin lira muavenet-i nakdiyye gönderilmiştir. Müessesat-ı ziraiyyemizin ıslahı için bir Macar mütehassıs celb edilmiştir. Islahat ve icraat-ı vâkıanın temin-i istikrarı için sanayiye, ticaret borsalarına, sanayi ve ticaret odalarına, meadinimizin işletilmesine, kooperatiflere ait yedi kanun lâyihası ihzar ve müteaddit nizamnameler tanzim edilmiş ve sanayi, ziraat, orman, baytan mekteplerinin programları ihtiyaca göre ikmal ve tevsi' olunmuş ve bu mesleklerde yetişmek üzere Macaristan'a, Almanya'ya kırk üç talebe izam kılınmıştır.

Ziraat Bankası'nın mahsulât üzerine ikraz muamelesi yapması bunun ile temin olunduğu gibi, haşarat, emraz-ı nebatiyye, tohum laboratuvarları tesisine iptidar edilmiştir. Hâl-ı harb ihtiyacı tazyik ettiği cihetle, ihracatı ihtiyaç ile tevzin edebilmek üzere ihracat komisyonu yapılmış ve emr-i iaşede müşkilâta düşülmesine meydan kalmaması için mükellefiyet-i ziraiyye usulü ihdas ve kanuna rabt kılınmıştır.

329 Kongresi'nde kabul olunan programın 3, 4, 5, 16, 25, 26, 30, 34, 40, 43, 47, 48'inci maddelerinde esasat kesb-i kanuniyyet ettiğinden programımızdan çıkarılmak lâzım gelmiştir.

Meşihat-ı celilenin teşkilât-ı hâzırası ahkâm-ı din-i mübînin neşri, itikadatın tashihi, memurîn-i diniyyenin teksir ve tensiki, cevami ve mesacidin ihtiyacata göre tezyin ve tanzimi, millet-i İslâmiyyenin makam-ı hilâfetle rabıtalarının teşyidi gibi hususat-ı diniyye ile tevaggula müsait olmadığına ve makam-ı müşarüleyhaca esas vazife bunlar olmak lâzım gelip icray-ı kaza ve idare-i emval-i eytam gibi vezaif-i munzamadan tearrisi mukteziyat-ı meşihattan idüğüne binaen, biri mehakim-i şer'iyyenin hey'etiyle Adliye Nezaretine rabt edilmesine, diğeri meşihat-ı ûlyanın tarifat-ı mebsuta dairesinde teşkilât ve vezaifine dair iki maddenin programa ithali teklif edilmiştir. Maamafih muahedat ve kanun-u mahsus mucibince meşihat-ı İslâmiyyeye ait olan ilâmatın makam-ı müşarüleyhaca tetkiki kemafissabık devam edecektir.

Terbiye-i iptidaiyyede temin-i vahdet en tabiî bir kaide olduğu cihetle, Evkaf Nezareti tarafından mekâtib-i umumiyye küşat ve idaresi bu kaideye münafi add olunarak Evkaf mekâtibinin Maarif Nezareti'ne devri teklif edilmiştir.

İdare-i mülkiyye teşkilâtınca elyevm mevcut olan derecat-ı mesalih-i âmmenin hüsnü temşiyyetinde matlup olan sürati temine mâni olduğundan bu derecatın ikiye tenzilini ve bir veya birkaç köyden ibaret olmak üzere şahsiyet-i maneviyyeyi haiz nevahi teşkilini mübîn bir madde dahi teklif edilmiştir. Gerek bu mevaddın gerek nizamname maddelerinden tâdili teklif olunanların tetkik ve kabulü hey'et-i celilelerinin himmet ve gayretine vabeste bulunmuştur.

Harb-i hâzır esnasında İttilâf devletleri istihsal-i maksat için en bayağı vesaite, en çirkin isnadata müracaattan hâlî kalmamışlar ve milletlerin en celî hukuk ve mukaddesatına tecavüzden çekinmemişlerdir. Yunanistan'ın fecaat-ı hâlî ve memleketimizi ihtilâl ve inhilâl içinde gösteren İngiliz ve Fransız matbuatının makalâtı ve maatteessüf hâlâ içimizde eksik olmayan satılmış hainlerin ifsadatı sözümüzün en bariz misalleridir. Cenab-ı Hakka bin şükür ve muhmedettir ki, hükûmet-i seniyenin basiret ve cüreti Yunanistan'ın giriftar olduğu felâketten bizi esirgemiş ve milletin akıl ve fetaneti ifsadat-ı vâkıayı semeresiz bırakmıştır. Almanya'yı açlıkla, bizi dahilî tefrikalarla teslim-i silâha mecbur etmek isteyen düşmanlarımızı Almanlar büyük bir kanaat ve intizam-ı taayyüşle nasıl meyus ettilerse, bizim de bu kongrede göstereceğimiz ittihad-ı efkar ile onları hâl-i teveyyüliyyeye(?) ilka etmemizi temenni ederim. Milletler vesait-i hasise ve sefileye müracaatla değil, hak ve adle tevessül ederek nâil-i zafer olurlar. Onlar bu gizli ve kirli yollarda dolaşırken, bizim ve müttefiklerimizin hak ve adli rehber ittihaz eden parlak süngülerimizin galibiyet-i kat'iyyeyi ibraz edeceğinde şüphem yoktur.

Evvelki kongreden bugüne kadar geçen fasılada dest-i ecel rüfekay-ı mesâîmizden, ihvan-ı inkılâbımızdan bir takımını içimizden aldı. Merkez-i Umumî âzâsından fâzıl-ı muhterem Emr[ull]ah Efendi fücceten vâsıl-ı rahmet ve rahman oldu. Âteşîn zekâ ve nâtıkasıyla fikr-i hürriyeti memleketin her köşesinde tanin-endaz eden büyük Naci ile müfettişlerimizden Tahir, kâtib-i mes'ulümüz Doktor Emin Haydar, murahhaslarımızdan Âsım Beyler harp sahalarında vatan uğruna feda-yı can ettiler. Mücahidîn-i inkılâptan Hafız Hakkı Paşa, Faik Paşa ve Karabineli Bekir Bey Rus cehpe-yi harbinde, Süleyman Askerî Bey Irak'ta kumanda ettikleri orduların başında hayatlarına takdim eyledikleri vatanlarının selâmeti için şerbet-i şühedânı nûş ettiler. Vatana nezr-i hayat etmiş olan İsmail Mahir Efendi yetimlerin, şehitzadelerin kalplerine teselliyetsâz olmakla meşgul iken ansızın kutb-u rahmete revan oldu. Milletin tarihine Çanakkale, Irak zaferlerini, Süveyş, Kafkas, İran seferlerini kanlarıyla yazan, Karadeniz'in, Boğazlar'ın, Marmara'nın sakin derinliklerinde yattıkça kütüphane-i hamasiyatımızı mevcat-ı fahr ve gurur ile dolduran daha nice nice şehidatımız vardır ki, ulviyetleri, vatanperverlikleri birer birer tadat olunmak lâzım gelse ciltlerle eser vücuda gelir. Bu kahramanlarımızın ruh-u pür-*fütuhları cennet-i âlâda* sâir oldukça yad-ı cemilleri ensal-i hâzıra ve müstakbelemizin kalplerinde, fikirlerinde birer meş'al-i şükran olarak parlayacaktır. Cenab-ı Hak nasibe-i hayatlarını şan ve şerefle itmam eden bu şüheday-ı harb ve cihada rahmetini ganî ve evlât ve ıyâllerine tevfikini refik etsin. Elyevm harb meydanlarında din ve vatan ve Padişah uğruna feda-yı cana müheyya olan guzat-ı mübeccelemize şanlı zaferler ve selâmetler temenni ederek söze hitam verir, kongreyi küşat eylerim.

Çevriyazı: Muazzez TUNÇAY

KIBRIS SORUNUNUN GELİŞMESİ BAĞLAMINDA

6-7 Eylül Olayları

6-7 Eylül 1955 gecesi İstanbul ve İzmir'de gayrimüslim yurttaşlara yönelik olaylar meydana geldiği sırada, Londra'daki üçlü konferansta Kıbrıs sorunu görüşülüyordu. Bir önceki yıl Yunanistan Hükümeti, Kıbrıs halkına kendi geleceğini belirleme hakkının tanınması yolundaki isteğini Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na getirmişti. İngiltere ise sorunu B.M. dışında tutmak ve kendi iç sorunu gibi halletmek çabasındaydı. İngiltere Başbakanı Eden, bu amaçla, Türk ve Yunan dışişleri bakanlarını toplantıya çağrmıştı.

Üç ülkenin dışişleri bakanları Macmillan, Stefanopulos ve Zorlu 29 Ağustos günü toplandıklarında, aralarındaki görüş ayrılıkları, Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunmasını ümit ettirmeyecek kadar büyüktü. Yunanistan Kıbrıs'a "self-determination" hakkı tanınmasında ısrarlıydı. İngiltere Ada'ya liberal bir anayasa ve daha ileri bir tarihte de özyönetim vermeyi öneriyordu. Türkiye ise Ada'nın statüsünde değişiklik yapılmasına karşı çıkıyor, tek değişikliğin Kıbrıs'ın kendisine geri verilmesi olabileceği görüşünü savunuyordu.

6 Eylül gecesi olanların haberi Londra'ya ulaştığında tarafların görüşlerini birbirlerine anlatmaktan öteye geçemeyecekleri belli olmuş ve iş ortak bildirinin hazırlanmasına kalmıştı. Dışişleri Bakanı Zorlu, olayların görünürdeki nedeni olan Selanik'deki bombalama olayını kınayarak, bu koşullar altında konferansın devamında yarar görmediklerini bildirdi ve Ankara'ya döndü.

Temelleri Atatürk ve Venizelos tarafından atılan Türk-Yunan dostluğu 1930'larda hızla gelişmiş ve bir ittifaka dönüşmüştü. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ittifak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir çerçevede tekrar kuruldu. Her iki ülke Batı ittifakı ve onun askerî örgütlenmesi olan NATO içinde yer aldı. Ayrıca 1953'te Yugoslavya ile birleşip Balkan Paktı'nı oluşturdu. Bunların yanısıra, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar ve Yunanistan Kralı Pavlos'un 1952 yılında karşılıklı ziyaretleriyle yaratılan iyiniyet ve hoşgörü havası, Batı Trakya'daki Türk, İstanbul'daki Rum azınlığın yaşamında olumlu gelişmelere yol açmıştı.

Ne var ki, aynı dönemde, Kıbrıs'ta *enosis*'i gerçekleştirmek için mücadele eden Rumlar, Atina üzerindeki baskılarını yoğunlaştırmışlar ve Ada'daki İngiliz yönetimine karşı şiddet eylemlerine girişmişlerdi. Bu şiddet olaylarının artarak Kıbrıslı Türkleri ve Ada'nın statükosunu tehdit eder hale gelmesi, Türk kamuoyunda Rum karşıtlığını körüklüyordu. Yunan kamuoyu da Türkiye'yi, Kıbrıs konusunda çözümün önünde bir engel olarak görüyordu. 1953-54 yıllarında Türkiye'de muhalefet basını ile sarı basın Batı Trakya ve Kıbrıs konularını ön plana çıkarmaya başlamıştı. Londra Konferansı öncesinde durum gergindi.

6-7 Eylül olayları, Türk kamuoyunun Kıbrıs sorunu aracılığıyla biçimlendiri-

İSTANBUL'DA İMPARATORLUK KÜLTÜRÜNÜN SONA ERMESİ VE TAŞRALAŞMANIN BAŞLAMASI

Ben çocukken "taşra", İstanbul-dışı demekti. (O zamanlar Ankaralı öğrencilerin pasolarına, İstanbul'da da geçsin diye, İETT'nin "Taşra Talebesidir" diye damga vurması, bunun kanıtıdır.) Şimdiyse, taşra sadece "başkent-dışı" anlamına geliyor olmalı. Artık, İstanbul'da yaşayanların büyük çoğunluğu "dışarlıklı." Bu değişme, elbette uzunca bir süreç içinde olmuştur; ama ille de bir dönüm noktası ararsak, belki 6/7 Eylül 1955 olaylarından daha uygununu bulamayız. Geçmişe özlemlerin (nostalgiaların) objesi İstanbul'la, bugünkü lâhmacun-çiğ köfte İstanbul'unu, delikanlıların "sagapo poli poli" diye kızlara lâf atmayı bilmedikleri İstanbul'u ayıran, bu olayların ertesindeki yurt-dışına göçmelerdir. Tabiatıyla, Yunanistan da Ege Adaları ve Batı Trakya Türklerine baskı yapmakta bizden geri kalmamıştır. Sonuç iyi mi oldu, kötü mü, bilmiyorum. Ama, bu her iki taraf için de ötedenberi bir devlet politikasıdır.

Mete TUNÇAY

lip harekete geçirilmesinin bir sonucuydu. Fakat Londra Konferansı'nda bir sonucu varılmamış olmasının ve Ada'da durumun giderek gerginleşmesinin bir nedeni sayılmaz. İngiltere bu olaylardan sonra da Kıbrıs'la ilgili çözüm arayışlarını sürdürmüş; sorunu B.M. dışında tutmayı başararak 1959'da Zürih ve Londra düzenlemelerinin yapılmasını sağlamıştır.

İstanbul ve İzmir olaylarının asıl olumsuz etkisi, Türk-Yunan dostluğu ve iki ülke arasındaki güven ilişkisi üzerinde görüldü. Olaylardan hemen sonra Yunanistan, Türkiye'de yapılması planlanmış olan NATO manevralarına ve Balkan Paktı toplantısına katılmayacağını açıkladı. NATO yetkililerinin ve ABD Dışişleri bakanı Dulles'ın araya girmeleri ve Türkiye Hükümeti'nin olanları telâfi etmeye çalışması, Yunanlı yöneticilerin tepkisini yumuşattı. Ayrıca gerek Türkiye, gerek Yunanistan, aralarındaki ikili sorunlar ne olursa olsun, NATO içindeki askeri-stratejik işbirliğinin korunması gereğini benimsemişti.

Yunanistan Başbakanı Karamanlis, 4 Nisan 1956'da meclisi açış konuşmasında, Türkiye'ye karşı yeterince kararlı bir tavır almadığı yolundaki eleştirileri yanıtlarken, İstanbul ve İzmir olaylarından sonra dahi Türk-Yunan işbirliğine ve Balkan İttifakı'na önem verdiklerini söylemiştir. Öte yandan, 6-7 Eylül olaylarından bir ay sonra göreve başlayan Karamanlis Hükümeti, Kıbrıs konusunda Türkiye'yle çatışmaya yol açmayacak ve İngiltere'nin sorunla kendi iç sorunuymuş gibi ilgilenmesini sağlayacak bir politika izlemeye başlamıştı.

Görüntüde korunan ittifak ve işbirliğine karşın Yunanistan 6-7 Eylül olaylarından sonra Türkiye politikasında kamuoyunun desteğini yitirdi. Azınlıklar konusu iki ülke arasındaki ilişkilerde daha duyarlı bir sorun haline geldi.

İnan ÖZYILDIZ

Ekspres
İKİNCİ BASKI
Atamızın Evi
Bomba ile
Hasara uğradı
SABAHA KARŞI KÖTÜ MEŞHUR HADİSE
SARIYER CANAVARI ÜÇ YILDIR SERBEST DOLAŞIYOR (1952-1955)

Olaylar

Bundan tam 31 yıl önce, 6 ve 7 Eylül 1955'te, İstanbul ve İzmir'de, gece-gündüz durmadan, iki gün arka arkaya (Yassıada Tutanaklarındaki İddianame'den, s.463) çok üzücü olaylar yaşanmıştır. Yerli Rumlara gözdağı vermek üzere başlayan yakma-yıkma hareketleri, kısa sürede bütün gayrimüslüm azınlıklara karşı yönelmiş, sonunda da "bilâ tefrik-i cins ve mezhep" genel bir tahrip ve yağma halini almıştır. Saldırılar, Atatürk'ün Selânik'te doğduğu *eve Yunanlılarca bir bomba atıldığı haberinin 6 Eylül günü saat 13 ajansında radyodan okunması ve bu havadisin, (öğleden sonraları yayımlanan) *İstanbul Ekspres* adlı DP yanlısı "akşam" gazetesinin saat 16-17 arasında yaptığı 2. baskıda yinelenerek duyurulmasıyla başlamıştır. Önce, bu nüshanın 2. sayfasından bazı alıntılar görelim:

— "Atina ile Görüştük:

Saat 15.35'te Atina'yı arayarak halen Londra'daki müzakereleri takip etmekte olan Büyükelçimiz Settar İlksel'e vekâlet eden elçilik 1. kâtibi ile görüşmek istedik. Ancak o anda sefarette ataşemiliterimiz Kur.Albay Şekip beyden başkası bulunmadığı cihetle kendisiyle konuştuk.

Bize vermiş olduğu malûmatta, elçiliğin bu sabah telefonla Selânik Konsolosluğumuzla görüştüğünü belirterek radyo ile Anadolu Ajansının verdiği malûmatı tekrarladı. Bunun üzerine Atina'daki tepkileri öğrenmek istememiz üzerine, buna mezun olmadığını belirtmekle iktifa etti."

— "İstanbul Yüksek Okullar Talebe Birliği Başkanı Bahaettin Erton'un demeci: ...bu bomba bardağı taşıran bir damla olabilir. Türk milleti ve Türk gençliği sabırlıdır. Fakat kendisi için aziz varlıkların hatırasına dil ve el uzatmak, onları tahrip etmek küstahlığında bulunanlara gerekli cevabı vermekten de bir an gecikmeyeceklerdir."

— "Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin Genel Sekreteri [Kâmil Onal] dedi ki: Mukaddesata el uzatanlara bunu çok pahalı ödeteceğiz. ...şu anda Devlet Radyosu'ndan öğrenmiş bulunuyoruz. ...ödeteceğimizi alenen söylemekte artık bir mahzur görmüyoruz."

(Yassıada Tutanakları'ndan öğrendiğimize göre -s. 439-, 6 Eylül günü bazı İzmir gazetelerinde de, kışkırtıcı başlıklı yazılar yayımlanmıştır: *Yeni Sabah Postası* - "Bu Hayasız Şımarıklık Artık Durdurulmalı," *Gece Postası* - "Palikaryaların Bayrağı Artık Konak Meydanı'nda Dalgalanamaz.")

Şimdi de 7 Eylül Çarşamba günkü gazetelere bakalım: *Hürriyet* Ellerde bayraklar ve Atatürk prortreleri ile büyük halk kalabalıkları "Kıbrıs Türktür Türk Kalacaktır" diye tempo tutarak mümayiş yaptılar. Saat 20.15'te Kurtuluş'ta dükkânların kepenk, cam çerçeveleri indiriliyor, Rum evleri taşa tutuluyor, Ortodoks Kilisesi'nin kulesinden çanlar aşağıya atılıyor. Aynı saatte Cihangir'de, Tarlabaşı'nda, Yenişehir'de, hasılı Rum dükkânlarının bulunduğu, Rumların yaşadıkları bütün semtlerde cam çerçeve aşağı indiriliyor, mallar sokağa dökülüyor, parçalanıyor. Taksim'deki Aya Triada Kilisesi yanıyor. Kumkapı'da, Balıklı'da, ** Beşiktaş Köyiçi'nde, Dolapdere'de, Bakırköy'de, Adalar'da da saldırılar oluyor. "Abanoz Sokağı'nda genelevlerdeki Rum patronların evleri de tahrip edildi. Kadınlar sokaklarda kaldılar."

Gece yarısından sonra: "Şehrin muhtelif semtlerinde yanmakta olan 29 kilise ve ayazma ile bazı mahallelerden yükselen alevlerle gök yer yer kırmızı renge bürünmüştü. Cankurtaran sesleri hâlâ duyuluyordu. 60 tonluk ağır tanklar homur-

dana homurdana şehri dolaşırlarken imdat otomobilleri bir yandan yaralı taşımakta devam ediyordu. Gayri resmi olarak 50 kişinin ağır yaralı, 500'ünün de hafif yaralı oldukları bildiriliyordu."

Ekspres "gazete muhabiri olduğu söylenen bir şahıs bazı notlar alırken, fizyonomi itibarıyla Türke benzemediğinden linç tehlikesiyle karşılaşmıştır." *Milliyet*

İstanbul'da Yunan Konsoloshanesi ve Patrikhane polis, jandarma ve asker kordonu altına alınarak korundu. Saat 20.40'ta Taksim'deki Yunan Hava Yolları Acentası'nın vitrini kırılıp içeri girildi, resimler parçalandı, tam çıkarlarken "burasını muhafazaya memur polislerden birisi[nin] gençlerimizden ikisini durdurarak, 'Bari şu duvardaki saati de kırın da, vazifenizi tam olarak yapmış olasınız' demesi alkış ve tezahürata sebep oldu." "İstanbul'da intişar eden Rumca gazeteler tahrip edildi. Gruplar saat 8 ilâ 9 [20-21] arasında Tünel'de bulunan Embros, Tahidromos, Apoyevmatini gazetelerinin idarehanelerini basarak buraları da tahrip etmişlerdir." Taksim'de yıkılan-yakılan yerler: bir Rum manav, Ankara (Pazarı) bakkaliyesi, Park Otel Pastanesi, Güney Park, Haylayf vb. Beyoğlu'nda: Vili, İnci, Franguli, Baylan, Smart, Mtolo, Silvio, Osep, Daryo, Saray Sineması, Atlantik ve Orman birahaneleri, ayrıca Karaköy'de, Eminönü'nde, Sirkeci'de, Gedikpaşa'da, Çarşıkapı'da, Kumkapı'da, Boğaz'da tecavüzler. "Patrik'in Tarabya'daki evini ateşe verdiler. ...Arnavutköy, Sarıyer, Yeniköy ve civarında bütün içkili gazinolar, dükkânlar tahrip edilmişti. Lido'da parçalanmamış tek eşya kalmamıştı."

Bunları böyle yazmak, gazeteciliktir. Ama bir de *Cumhuriyet*'in ilk sayfasındaki şu notu lütfen dikkatle okuyun.

Dün geceki hadiseler meyanında Türk dükkânları ve evlerine de müessif tecavüzler vuku bulmuş ve camlar çerçeveler kırıldığı gibi, mal ve eşya da tahrip edilmiştir.

İç sokaklarda da tecavüzler olmuş ve bunlar gece yarısına doğru artmıştır. Bu arada yağmacılığa teşebbüs eden bazı kendini bilmezler yakalanarak haklarında şiddetle takibata geçilmiştir.

Millî bir heyecan içinde yapılan miting esnasında fırsat düşkünlerinin bu kötü heraketleri büyük bir infial ve teessür uyandırmıştır."

7 Eylül'ün sabah gazeteleri sıkıyönetim ilân edildiğini bildirirken, 2. baskı yapanları ve akşam gazeteleri sıkıyönetimin kaldırıldığını haber vermektedir. Oysa, olayların devamı üzerine, sabahleyin vazgeçilen Olağanüstü Durum, öğleden sonra yeniden konulmuş ve İstanbul İzmir ve Ankara Örfî İdare kumandanlığına 3. ordu Müfettişi Korgenaral Nurettin Aknoz tayin edilmiştir. Ankara Bölgesine Tuğgeneral İhsan Bingöl bakacaktır. İzmir Örfî İdare kumandanı Korgeneral Cemal Gürsel ise, 8 Eylülde ilk iş olarak, ertesi gün yapılacak Kurtuluş Yıldönümü tören ve kutlamalarını yasaklayacaktır.

İzmir olaylarına ait ilk haberler 7 Eylül tarihli gazetelerde çıkmıştır: Fuar dolayısıyla Konak meydanındaki direkte bulunan Yunan bayrağı indirilerek parçalandı ve yakıldı; Yunan pavyonu ile Yunan Konsoloshanesi tamamen yakıldı; limandaki iki Yunan motoru batırıldı, Yunan kilisesi ateşe verildi. Ertesi gün, olaylar daha ayrıntılı olarak bildirilmektedir: 14 ev, 6 dükkân 1 pansiyon ve (Bornova caddesinde bir Rum doktora ait evin alt katında bulunan) İngiliz Kültür Heyeti tahrib edildi; üç otomobille iki kamyon parçalandı; maddî zarar iki milyon liranın üstündedir. NATO'da görevli Yunanlı subaylara da saldırıldı. "Nümayişçiler bilhassa bir Yunanlı yarbayın evini iyice tahrip etmişlerdir. Bu arada Yunanlı yarbay alnından hafif surette yaralanmıştır. Yarbayın karısı da nümayişçiler tarafından bir hayli hırpalanmıştır." *** Hürriyet.

Böylelikle ayın 8'ine geçmiş olduk. O günkü gazetelerden İstanbul'la ilgili haberleri okumaya devam edelim:

Hürriyet "Balıklı Rum Hastanesine giden gruplar burada yangın çıkarıp bağırıp çağırdıkları sırada hüviyeti tesbit edilemeyen bir şahıs elindeki sopa ile hastanenin kilisesindeki papazlardan birini ağır surette yaralamıştır. Yaralı papaz ifade veremeyecek halde hastanede tedavi altına alınmış, sanığın [suçlunun!] aranmasına başlanmıştır."

Ekspres, yine 2. baskı: "Beyoğlu'nda tahrip edilen yerler arasında bulunan bir acentanın sahibi dün sabah intihar etmiştir."

Milliyet "Bir Saygısız Linç Edildi

Dün küstah bir Rum Yenicami önünde linç edilmiştir. Saat 15.30 sıralarında bu saygısız şahıs eline geçirdiği bir Türk bayrağını yırtmak istemiştir.

Durumu gören halk derhal koşarak bayrağı elinden almış ve kendisini tekme ve yumruk ile dövmeye başlamıştır. Bu sırada beyinüstü düşen küstah ölmüştür." Gazetenin aynı sayısında 61 yangın vak'ası haber verilmektedir.

9 Eylül tarihli gazetelerde, Kıbrıs Türktür Cemiyeti üyelerinden başlanarak tahrikçilerin ve yağmacıların tutuklandığı haberleri yer almaktadır.

Ayrıca,

Hürriyet "Arnavutköy'de oturan 77 yaşlarında Olga Kimyadis adında bir kadın, nümayişler sırasında fazla korkudan bayılmış ve aldığı bir yara ile Fransız Hastanesi'ne yatırılmış, dün sabah ölmüştür."

Ekspres "İhtiyar kuyumcu Frangulis," dün Vilâyet'te Menderes'i ziyaret etmiş: "halen mağazam tahrip edilmiş bulunuyor. 800.000 lira zararım var. Fakat bundan hiç de müteessir değilim. Allah kuvvet verirse tekrar çalışıp kazanacağım... bizimle daha yakından alakadar olun. ...Hepimiz bu vatanın çocuklarıyız" demiş.

10 Eylül tarihli gazeteler, "Üç Örfî İdare Mahkemesi Faaliyete Geçiyor" haberini büyük başlıklarla vermektedir. "Son hadiseler dolayısıyla haklarında tahkikata başlanılan üç generale işten el çektirildi." (1. Ordu Müfettiş Vekili Korgeneral Vedat Garan, İstanbul Kumandanı Korgeneral Fazıl Bilge ve İstanbul Garnizon Kumandanı Tuğgeneral Nedim Erensoy.) Aynı günkü *Hürriyet*'te çıkan şu iki küçük haber de dikkate değer:

"Balıklı Rum Hastanesi'ni yakmağa teşebbüs etmekten sanık üç genç kız sorguya çekildi." Bulgaristan göçmenlerinden Hilmiye, Hidayet ve Nurşen. "İskenderun'da Kiliseye Tecavüz" Üç dinamit atılmış, biri avluda patlamış, büyük hasar yok.

11 Eylül tarihli gazetelerin baş haberleri ise, "Dahiliye Vekili Namık Gedik'in istifa ettiği"dir. Daha sonraki günlere ait *Ekspres* sayılarından bir iki alıntı yapalım:

14 Eylül'de birinci sayfada sekiz sütuna manşet Örfî İdare tebliği: "Vatandaş, Kışkırtıcıları, Yağmacıları, Komünistleri, Uydurma Haber Verenleri, Tahrikçileri derhal karakollara ihbar et." Ve bir haber: "Alâkalı makamlardan verilen malûmata göre, 6 Eylül gecesi tahrip edilen dükkânlardan çalınan mallardan yarısından fazlası ele geçirilmiş bulunmaktadır." 18 Eylül'de de Maarif Vekili Celâl Yardımcı'nın açıklaması: "Lise, orta ve ilk okul olmak üzere 32'si Rum ve 8'i Ermeni vatandaşlarımıza ait 40 mektep ile Taksim'de bir okulun içinde bulunan dispanser tahrip edilmiştir." Onarımları ders yılına yetiştirilecek.

TAZMİNAT KONUSU:

11 Eylül tarihli gazetelere göre, Cumhurbaşkanının himaye ve Başbakanın fahri riyaseti altında, İstanbul ve İzmir'de zarar görenlere yardım komitesi kurulmuştur. Reis, Odalar Birliği Başkanı ve İş Bankası Umum Müdürü Üzeyir Avunduk'tur. İlk olarak, İş Bankası'ndan 200.000, Yapı Kredi'den 100.000, İstanbul Ticaret Odası'ndan 200.000, Sanayi

Odası'ndan da 100.000 lira bağış sağlanmıştır. Ertesi gün, Başbakanlık 50.000, Adnan Menderes şahsen 5.000, Ziraat Bankası da 500.000 lirayla bu kampanyaya katılmış; birkaç gün sonra Denizcilik Bankası, tahrip edilen dükkânları kendi olanaklarıyla onarmaya girişmiştir. Ayrıca Kızılay zarar görenlere dağıtılmak üzere İstanbul'a 100.000 lira göndermiştir, birkaç gün sonra bir 100.000 lira daha gönderecektir. 14 Eylül tarihinde Hariciye Vekâleti bir tebliğ çıkararak, yabancı uyruklu kurum ve kişilerin "uğradıkları zarar ve ziyanın mahiyet ve şumulünü sefaretleri vasıtasıyla, bildirmelerini istemiştir.

16 Ekim 1955 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan bir haber, 6 Eylül hadisesinde zarar görenlere yardım komitesinin çalışmalarını yansıtmaktadır. Buna göre 15 Ekim'e kadar tanınan süre içinde, 4.433 vatandaş toplam 69.578.744 lira zarar gördüğünü beyan etmiştir. Komite bugüne değin 615 vatandaşa 413.125 lira ödemiştir. Kızılay da, Patrikhane tarafından tesbit edilen ve isimleri 18 liste halinde verilen 1.604 vatandaşa 96.240 lira dağıtmıştır. Rum mekteplerinin tamiri için, İstanbul mebusu Aleksandros Haçopulos, Okullara Yardım Derneği Başkanı Ligor Ananyadis ve ikinci başkan Dimitri Madyanos'a komitece 203.760 lira verilmiştir. Bağış toplama, zarar tesbiti ve tediye çalışmaları devam etmektedir.

Ancak bu yolla tazminat konusu halledilemeyince, TBMM 28 Şubat 1956 tarihde özel bir yasa (6684 sayılı) çıkararak, hükûmete 60 milyon liraya kadar telâfi edici ödemelerde bulunma yetkisini tanınmıştır. Yassıada duruşmalarında belirtildiğine göre, bu paranın yaklaşık 27 milyon lirası harcanmıştır. (Ancak, sanık eski Vali Kemal Hadımlı'nın söylediğine bakılırsa, İzmir'de bu fondan hiçbir tazminat ödenmemiştir: Tutanak s.48)

---

* Atatürk'ün eviyle hemen yakınında bulunan Türk Konsoloshanesi arasındaki bahçeye iki bomba konulmuş ve bunlardan yalnız biri patlayarak bazı camlar kırılmıştır. Selânik'te Atatürk'ün doğduğu ev denilen ve halen müze olan, son yıllarda da Ankara'da Çiftlik'te bir replikası yaptırılan binanın aslında Atatürk'ün doğduğu ev olmadığı, onun daha mütevazi bir yapı olup çoktan yıkıldığı (eski gazetelerimizde fotoğrafı bulunduğu), bu evinse Atatürk'ün üvey babasına ait bulunduğu, Atatürk'ün öğrenciyken buraya birkaç kez geldiği söylenmektedir. Ama bunları pek önemli saymamak gerekir. Evin değeri, elbette simgeseldir.

** Silivrikapı dışında eski bir Ortodoks Kilisesi vardır; ayazmasında, bir efsaneye bağlanan özel balıklar bulunurdu. Yıkımda bu balıklar hep ölmüştür. Şimdi yerlerinde alelade kırmızı balıklar yaşıyor.

*** İzmir'de Rum yoktur... Belki iki üç tane bulunabilir... 15-20 kadar Yunanlı aile vardır. Bunlar ihracatçı, ithalatçı ve amatörlerdir. 60 kadar da Yunan ordusunun temsilcisi.. (Sanık Vali Kemal Hadımlı'nın sorgusundan, s.47)

O Gece İstanbul

"Biz [Özden'le birlikte] hadiseyi gece yarısına doğru haber aldık. İstanbul'un yakılıp yıkılmakta olduğuna dair havadis geldi. Bulunduğumuz yer Topağacı idi. Hemen, gene Erdal'ın siyah Citroen'ine atladık ve yola çıktık.

Önce, Taşlığa uğradık. Baktık, İsmet Paşa da kayınvaldem de uyuyorlar ve bir şeyden haberleri yok. Uyandırmadık. Daha sonra, evin önünden halkla dolu kamyonlar geçmiş ve bazı kimseler "Yayaya... Şaşaşa... İsmet Paşa çok yaşa" diye bağırmışlar. Fakat İsmet Paşa da, kayınvaldem de bunları duymamışlar. Tam karşıda, Üsküdar sırtlarında birkaç kilisenin yanmakta olduğunu eve geldiğimizde gördük. Biz Beyoğlu'na geçtik.

Ben Beyoğlu'nun o geceki halini hayatımın sonuna kadar unutamam. Bütün cadde kumaşlar, vitrinlerinden çıkarılıp atılmış eşyalar ile doluydu. Buzdolapları, radyolar, çamaşır makineleri ortalardaydı. Sonradan resmi tefsirler buna 'milletin asil heyecanı' gibi şatafatlı sıfatlar uydurmuşlardır. Fakat hareketin hiçbir asaleti yoktu. Taksim'den itibaren cadde geçilecek gibi değildi. Ben arabadan indim, önden yürüyerek Erdal'a yol açtım. Kumaşların üstünden Tünel'e kadar öyle gittik. Bu sırada etrafımızda, elleri sopalı ve haydut kılıklı kimseler bir yandan onu bunu kırıyor, diğer taraftan amansız bir servet dümanlığı yapıyorlardı. 'Onbinlerce lira kazanıyor, iki paralık malı dünya kadar pahalıya satıyorlar' sözlerini o gece kulaklarımla duydum. Bu, DP'nin Görülmemiş Kalkınma'sına karşı büyük kitlelerin ilk tepkisi idi. Artık Kıbrıs'ı da, Rumları da herkes unutmuştu. Tek arzu, haksızlıklarla burulmuş kalpleri dolduran tahrip isteriydi. Nitekim o gece, İstanbul'da tahrip edilmedik şey bırakılmadı.

Tünel'den Şişhane'ye indik, Oradan Atatürk Köprüsü yoluyla Fener'e geldik. Polisler ve askerler Patrikhane'ye giden yolu kapatmışlardı. Aksaray'a çıktık. Beyazıt'tan Vilâyete geldik. Ben, basın kartımı göstererek içeri girdim. Valinin odasında Dr.Namık Gedik bir koltuğa adeta serilmiş, şaşkın ve kararsızdı. Ankara yolunda olan Başbakan Adnan Menderes'ten Sıkı Yönetimin ilân edildiği haberi ben vilâyetteyken geldi. Harekâtı bir korgeneral idare ediyordu. Askere ateş emri verilmişti. Fakat asker ateş etmiyordu. Zaten halk orada burada askeri alkışlıyor, onun gözü önünde tahrip ve yağma hareketini sürdürüyordu. Vali Fahrettin Kerim Gökay işi askerlere bırakmıştı. Dr.Gedik de öyle. Birkaç gün önce muhalefete şimşekler yağdıran adam, şimdi süt dökmüş kedi gibiydi ve bir şeye karışmıyordu.

Vilâyette bir süre kaldım, sonra ayrılıp tekrar otomobile girdim. Şehrin birkaç yerini daha dolaştık. Her yerde durum aynıydı. Karanlık yüzlü adamlar, onlara katılmış ve çapulcu oldukları belli kadınlar ganimetlerini koltuklarının altına sıkıştırmış evlerine dönüyorlardı. İstanbul belki de tarihin en feci gecelerinden birini geçirmişti. Her taraf yangın yeri halindeydi. Hükûmet, Devlet ortadan kalkmıştı. Kimse ne yapacağını bilmiyordu. Duvarlara Rumlar aleyhinde yazılar yazılmıştı. Fakat onların yanında, zenginlere, servete, milyonerlere çatan cümleler eksik değildi. Menderes'in iftiharla ilân ettiği her mahalledeki onbeş milyonerin halk vicdanında ne derin yaralar açtığı, o sabaha karşı, gün ağarırken ve biz Taşlığa dönerken kendisini bütün çıplaklığıyla hissettiriyordu.

Varoşlar, şehre inmişti."

Metin Toker, *İsmet Paşayla 10 yıl* - Birinci Cilt 1954-1957 (Ankara: Akis Yay., 1965), s.99-100.

6/7 Eylül TBMM'nde

Konu olayları izleyen altı ay içinde Meclis'te başlıca dört münasebetle tartışılmıştır.

1) SIKIYÖNETİMİN ONAYLANMASI GÖRÜŞMELERİ: 12 Eylül 1955 (TBMM Zabıt Ceridesi: X. Devre, 1. Sene, 80. inikat, 1. içtima)

C.H.P MECLİS GRUBU ADINA İSMET İNÖNÜ (Malatya) - ... 6/7 Eylül 1955'te İstanbul ve İzmir'de pek ehemmiyetli hâdiseler vukua gelmiştir. Mâsum vatandaşların canlarına, mallarına, şereflerine tecavüzler yapılmıştır. Bu haller karşısında duyduğumuz pek derin, pek acı teessürlere teselli bulamıyoruz. Cemiyet hareketlerinde taşkınlıklar çıkabilir. Bunlar birtakım zararlara da meydan verebilirler. Ancak, bu hareketler vatandaşı koruyan kanun kuvvetlerinin kudretli müdahalesi ile karşılanır. 6/7 Eylül hâdiselerinin çok hazin tarafı, tecavüz edenlerin çoşkun hissiyat ile kendini kaybetmişler halinde değil, âdeta hiçbir mâni karşısında bulunmayan rahatlık ve kolaylık içinde işlerini gören insanlar olarak görünmeleridir. ...

Örfî İdare ilânı için bilmediğimiz sebepler yoksa Ankara'da Örfî İdare'den vazgeçmek gerektir.

... Ondan sonra istediğimiz 6/7 Eylül faciası üzerine bütün hakikatlerin meydana çıkmasını temin etmektir. ...

Üçüncü ve ayrılmaz tedbir olarak B.M. Meclisi'nin toplantısının devam etmesini lüzumlu görüyoruz. ...

C.M.P. MECLİS GRUBU ADINA AHMET BİLGİN (Kırşehir) - ...

Şayanı dikkat olan bir nokta da yalnız tahriple iktifa edilmesi ve yağma ve garet olmamasıdır. Sonradan gruplara çapulcular da katılmış ise de yağma hareketi çok mahdut kalmıştır. Birçok müşahitler de bunu teyidetmektedirler. Şu vaziyete göre hâdiseyi, âni bir heyecanın eseri olmaktan ziyade bir tertibin mahsulü olarak mütalâa etmek mantıkî bir zaruret halini almaktadır.

... Türk zabıtası izahı mümkün olmayan bir atalet içinde kalmıştır. Dikkate şayandır ki, idare âmirlerinin de tecemmuatı meneden kanun hükümlerinin kendilerine tahmil ettiği vazifeleri yaptıklarına dair hiçbir emareye raslanmamıştır. ...

7 Eylül 1955

— Ankara:
(Hükümetten Tebliğ edilmiştir.)

Kıbrıs mes'elesi etrafında cereyan eden hâdiseler dolayısiyle aylardanberi umumî efkârda hasıl olan şiddetli heyecana inzimamen Selânik'te Aziz Atatürk'ün evine ve konsolosluğumuza karşı tertiplenen suikast, kısmen maksadlı ve hainane kısmen de idrak ve şuurdan mahrum tahrikçilerin de tesiriyle büyük kitlelerin vücuda getirdikleri nümayiş hareketlerine sebep olmuş ve bu hal bilhassa İstanbul'da gecenin geç saatlerine kadar devam etmiştir. Bu esnada büyük ekseriyeti Rum vatandaşlarımıza ait olmak üzere dükkân ve mağazalara girilmek suretiyle büyük tahribat yapılmış olduğunu en derin teessür ve teessüflerimizle ifade etmek isteriz.

Denilebilir ki, dün gece İstanbul ve memleket esas itibariyle bir komünist tertip ve tahrike ve ağır bir darbeye maruz kalmıştır.

Bu şuursuz ve memleketin yüksek menfaatlerine kastedici hareket, bir kısım millî serveti yok etmekle beraber, bütün hakları teşkilâtı esasiye kanunumuzun teminatı altında bulunan Türk vatandaşlarından bir kısmını da telâfisi ağır zararlara uğratmış ve büyük bir felâket halini almış bulunuyor. Bu vatandaşlarımızın maruz kaldıkları zararları sür'atle telâfi ve tazmin hiç şüphe yok ki, devletlik vasfının icaplarındandır. Ve bu icap yerine getirilecektir.

Bu hâdiselerin şiddetle ihlâl ettiği amme huzur ve asayişini yeniden ve derhal tesis için bütün gerekli tedbirler alınmış ve alınacaktır. Hâdiselerin cereyanı sırasında en acil bir tedbir olmak üzere İstanbul ve izmir'de fevkalâde halin mevcudiyeti ilân edilmiş ve fakat, hükümet ve kuvvetlerinin vaziyete hâkim olmaları üzerine kaldırılmıştır.

Maksatlı veya şuursuz tahriklerin de büyük tesiri bulunan ve çok acıklı hâdisenin doğrudan doğruya âlet ve failleriyle bunu tertip ve tahrik edenler mutlaka ve sür'atle cezalandırılacaklardır. Şimdiye kadar birçok tahrikçiler yakalanmış ve bunlar hakkında kanuni takibata başlanmıştır.

Şuur ve idrak sahibi, memleketin yüksek menfaatlerine hürmetle bağlı bütün vatandaşlarımızın hükümet icraatına yardımcı olmaları bugünün en mühim vatan vazifesidir.

— İstanbul:
Riyaseticumhur Kâtibi Umumiliği'nden tebliği edilmiştir: İstanbul, İzmir ve Ankara vilâyetlerinde Örfî İdare ilân edilmiş olduğundan Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 86'ncı maddesine tevfikan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni 12/9/1955 pazartesi günü saat 15'te içtimaa davet ediyorum. Bu tarihte muhterem mebusların içtimada hazır bulunmalarını rica ederim.

Celâl Bayar
Reisicumhur

MEHMET ÖZBEY (Burdur) - ...

Arkadaşlar; bu felâket yalnız ve yalnız komünistlerin plân ve programları neticesinde vukua gelmiştir. Yıllardır sinsi sinsi nöbet bekleyen komünistler bunu fırsat bilerek plânlı çalışmalariyle araya çapulcu ve yağmacıları da karıştırarak bu büyük felâketi meydana getirmişlerdir.

Bunu öyle hesaplı bir zamanda yaptılar ki, dünya milletlerinin İstanbul'da 58 milletin güzide mümessillerinin toplandığı bir sırada memleketimizden çeşitli intibalar alacakları bir zamanda yapmışlar, milli şeref ve haysiyetimizle oynamışlardır. *

Fatih İstanbul'u fethederken; kimsenin malına, canına, ırzına dokunulmamış, kiliseler yakılmamıştır. 500 sene böyle bir felâket de görülmemiştir. Bu fecaat ancak ve ancak kanı bozuk komünistlerin eseridir.

... biz bugün onları asmazsak, onlar yarın bizim ve Türk vatanının idamını hazırlayacaklardır.

Onun için bu südü bozuklara merhamet etmek cinayet işlemek demektir. ...

ALEKSANDROS HACOPULOS (İstanbul)

... Vukubulan müessif hâdiseler hepimizce ve bütün dünyaca artık malûm.

Mâbetler ve kültür ocakları tamamiyle yıkılmış ve yakılmış milyonlarca kıymetinde milli servetimiz mahvolmuş ve binlerce mâsum ailenin mesken masuniyeti ihlâl edilmiş ve korkunç şartlar altında gece yarısı harbolmuştur. ...

Matbuatın burada hissesi de vardır. Misal mi istiyorsunuz? Geçen gün, yani ayın sekizinde Ulus Gazetesi'nde şöyle bir yazı vardı: Kiliseleri Rum papazları yakmıştır. Bu olur mu arkadaşlar? (Sağdan, hâdiseden sonra sesleri) Evet hâdiseden sonra.

... Arkadaşlar; bizi en fazla üzen maalesef itiraf mecburiyetindeyim, memleketin emniyet teşkilâtıdır. Bunu itirafta hepimiz müttefikiz. Emniyet teşkilâtı maalesef gafil avlanmış, maalesef uyumuş ve belki de; dilim söylemeye varmıyor; bâzı hâdiselere göz yummuştur. Misal söyliyeyim arkadaşlar; Büyükada'ya gece yarısı beş on kayık geliyor, içindekiler karaya çıkıyor. Polisler bunları görüyor. Bunlar 200-300 kişi idi, silâhsız, topsuz, tüfeksiz kimseler. Polisle konuşuyorlar. Ondan sonra Büyükada'yı tahribediyorlar. Hiçbir mukavemet görmeden gerisin geriye dönüyorlar. Polis isteseydi 3,5 kayığı tutup bunları fare gibi kapan içinde tutamaz mı idi?

Taksim'in göbeğinde çapulcular Zapyon Lisesi'nin kapısını zorlarken oradan süvari polisleri geçiyor. Hadiseyi görüyor, ne yapıyorsunuz utanmazlar, diyor ve geçiyor gidiyor.

Daha mühim bir hâdise benim evimde cereyan etmiştir. Benim evimde cerayan ettiği için söylemek mecburiyetindeyim. Evimin yanıbaşında polis karakolu bulunmaktadır. Bizi tanırlar, anne ve babamı bilirler. Tahripçiler evin içine giriyor, evi tamamiyle tahribediyor ve evimin önünde duran silâhlı jandarmalar hiç müdahale etmiyor. Bu hâdisede diyebilirim ki evim değil, tahripçiler muhafaza edilmiştir. Babam ve annem 80 yaşındadır. Yataktanaşağı atılmış ve gece yarısı, yatakları dahil, her şey tahribedilmiştir. Başbakanlık Müsteşarı Salih Korur evimin halini gözleriyle görmüştür. ...

Sarf ettikleri cümleler de şunlardır; kırın, yıkın, mebusun evini. Bedavadan para alıyor.

Hani memleketin kanunları, hani vatandaşın emniyeti, nerede masumiyet haklarımız? Hangi günler için bu kanunlar ve haklar bize verilmiştir?

Yenimahalle'de bir eve çapulcular gireceği anda bir polis onlara yaklaştı ve daha erkendir, bir saat sonra gelin dedi. Buna emniyet mi derler? Size binlerce daha misal verebilirim.

Sayın arkadaşlar, hemen hemen bütün evlere girenler şu cümleyi kullanmışlardır; "Korkmayın sizi asıp kesecek değiliz. Buna dair emir vardır. Yalnız evlerinizi tahribedeceğiz." Bu emri verenler vardır. Kimlerdir? Bu iş hangi teşkilâtın mahsulüdür? ... Eğer emniyet teşkilâtımız ve zabıtamız beş on bin silâhsız, talimsiz, ellerinde yalnız sopa ile başıbozuk çeteciyi, polisi ile, jandarması ile etrafında birçok askeri birlikleriyle ve motorize kıtaları ile İstanbul'un göbeğinde bir iki saat zarfında bastıramazsa halimiz haraptır arkadaşlar. Daha büyük felâketler karşısında ne yapacağız?

Sayın arkadaşlarım teşkilat tertipli idi, muazzamdı. İstanbul'da 74 kilise vardı. 70'i aynı zamanda yakıldı ve yıkıldı.

Sayın arkadaşlar, mezarlar açılmış, mukaddes ruhanilerimizin, anne ve babalarımızın kemikleri çıkarılmış ve cesetler bıçaklanmış ve yakılmıştır. Arkadaşlar bu mübalâğa değildir. Hakikat ve vukuatın küçük bir cüz'ünün ifadesidir.

Bazı ruhanilerimiz insafsızca dövülmüş ve aralarında öldürülmüşleri de vardır. Her halde bu çirkin hâdiseler birçok aksi tesadüflerin birleşmesinden ve bâzı yabancı tesirlerin altında kalmış olanların takibettikleri malûm menfaatlerin uğruna olmuştur. Hepimiz kurban gittik.

BURHANETTİN ONAT (Antalya) - ...

Ağızlarda dolaşan tek bir şey var, şimdiye kadar emsali görülmemiş, misli görülmemiş bir hâdise imiş bu. Elbette görülmemiştir. Son senelere kadar dünyada bolşeviklik mi vardı? Bu hâdise Türk milletinin eseri değil ki, şimdiye kadar Türk milleti yapmadı da bugün neden yaptı diyeisiniz? (Alkışlar) Hâşa arkadaşlar, ortada evvelâ gençliğin çok mukaddes ve asla zaifa uğratılmaması lâzımgelen ulvi heyecanının gölgesine sığınan melânetin, sistemli, mektep mezunu, diplomalı komünist teşkilâtı vardır. (Bravo sesleri) ...

SİNAN TEKELİOĞLU (Seyhan) - ...

Şimdi medeniyet seviyesinde birçok milletlerin üstüne çıktığımız şu sırada bizi din ile, dinlerle mücadele eden insanlar vaziyetine koyanları arayıp bulmak, demin bir arkadaşımız bu idam sözüne kızmıştı. Ama ben de söyliyeceğim. Meclisin önünde sehpaya çekmek bizim vazifemiz olmalıdır. ...

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER (İstanbul) -

Bu hâdisede asıl hedef Rumlardı. Maalesef onlarla beraber bâzı Ermeniler de bâzı Türkler de ziyan gördüler. Kör bir kasırga bir taraftan estirilmiş, yerinden koparılmış ve neticede bu hâdise ortaya çıkmıştır. ...

Şahsi kanaatim, Yunanistan'da ve burada kaleminin mesuliyetini duymayanlar, insanlığın mesuliyetini duymayanlar tahrikler yaptılar. İki milleti daima yanyana tutmak lâzım iken ayırma tehlikesi gösteren yollara saptılar. Gençlerin hepsi yetişkin adamların, güngörmüş adamların olgunluğuna malik değildir. ... Hükümetimizden rica ediyorum: Çok genç zümrelere iç siyaset ve dış siyaset dâvalarını istedikleri gibi münakaşa etmek serbestisini vermesinler. (Bravo sesleri)

... En doğru emelimiz, günün birinde bomboş Anadolu'ya, 60 milyon adamı barındırmak kabiliyetinde olan Anadolu'ya bu ekalliyetin [dış Türklerin] gelip yerleşmesini istemektir. (Yanılıyorsun, sadede gel sesleri).

DEVLET VEKİLİ VE BAŞVEKİL YARDIMCISI FUAD KÖPRÜLÜ (İstanbul) -

...Arkadaşlar şundan bundan, emniyet kuvvetlerinin zafiyetinden, vaktinde haberdar olamadığından bahsettiler. Şunu söyliyeyim ki, bu hâdiseden Hükümet evvelce haberdardı. Ona göre bâzı tertibat da almıştı. Fakat bu hâdisenin günü ve saati muayyen değildi ve bu bütün gayretlere rağmen âdeta bir baskın şeklinde her tarafta birden tecelli etmiştir. ...

Komünistler derhal harekete geçtiler ve gençliğin vatanper-

* Hatip, 12 Eylül'de toplanan Milletlerarası Para Fonu ve Dünya Bankası Kongresi'ni kastediyor. Daha kötüsü, olaylar sırasında, İstanbul'da Beynelmilel [Mukayeseli] Hukuk İlimleri Kongresi vardı; 15 Eylülde X. Bizans Tetkikleri Kongresi açıldı, 20 Eylül'de de Milletlerarası Üniversiteler Derneği'nin 2. Genel Konferansı. Yine O günlerde Beynelmilel Kriminoloji Polis Kongresi toplandı. -M.T.

verlik tezahürü gibi görünen bu hal birdenbire mahiyetini değiştirerek ve tahripkâr bir hal aldı ve her tarafa hücumlar, yakmalar, yıkmalar başladı. Çünkü komünist unsurlar hâdiseyi evvelce tertipledikleri gibi sevku idareyi ele geçirmişlerdi. Zemini aylar ve aylarca evvel hazırlamış olmasalardı böyle bir hâdise vukua gelmez, meydana elbette çıkmazdı. ...

Biliyorsunuz, Kıbrıs'ta ilhak hareketini teşvik eden, körükliyen, Atina'da aynı faaliyete taraftar temin eden, buna mukabil bizde de asabiyeti tahrik eden, Selânik'te bombayı patlatan ve telgrafı çeken eller aynı ellerdir, aynı teşkilâttır, aynı sistemli, aynı merkezin sistemli harekâtıdır. (Bravo sesleri). ...

Mâbetlerin yakılması tamamiyle bir komünist taktiğidir. Türkiye'de, Türk tarihinde mâbet yakılması gibi bir hâdise vâkı değildir. Bunu yapanlar doğrudan doğruya Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostlukları bozmak, Türkiye'yi Garp âlemine karşı geri, mürteci ve mutaassıp göstermek; bu suretle tarihin eski karanlık devirlerine gitmek ve Türkiye'yi oraya götürmek isteyen meşum kara kuvvetlerdir, kızıl kuvvetlerdir.

Hükümet tetkikatını ikmal ettikten sonra vaziyet tamamiyle anlaşılacaktır. Bugün tahribedilmiş, yanmış yıkılmış olan beş bin bina, dükkân ve apartman yalnız Rumlara ait binalar değildir. Bunların içinde Türklere, Ermenilere, Musevilere ait olanlar da vardır. Hâdise Rumlar'a karşı husumet kisvesi altında başlamışsa da, hakikati halde tamamen bir komünist hareketidir. Memlekette servet namına, mal namına ne varsa tahribetmek için girişilen meşum bir harekettir. Hâdisenin İstanbul'la beraber Ankara'da ve İzmir'de ahenktar olarak tecelli etmesi bunun tam bir tertip olduğunu, zannedildiği gibi mahdut bir sahaya şâmil bulunmadığını göstermektedir arkadaşlar. ...

SELÂHATTİN KARAYAVUZ (Trabzon) -

Hâdisenin en mühim safhası işin mürettep olduğudur. Çünkü İstanbul gibi bir yerde - demin bir arkadaşım otuz kilometre, dedi hayır! - altmış kilometre bir saha içinde, her yerde, aynı zamanda da aynı tahripkâr hâdisenin cereyanı, bu hâdisenin bir çapulculuk eseri olarak yapılmasına imkân vermez. Asıl safha, bir tertiptir ve Yunanistan'da Muhterem Atatürk'ün evine atılan bir bomba, hâdisenin işaretinden başka bir şey değildir. O işaret üzerine buradaki fesat unsurları harekete geçmiştir. ...

BAŞVEKİL ADNAN MENDERES (İstanbul) -

Muhterem arkadaşlarım, bir noktanın tavazzuh etmesi lâzımgelir. Umumi hava odur ki, polis emniyet kuvvetleri hiçbir suretle ve hiçbir zaman vazifesini yapmamıştır. Bir kül olarak bunu böyle mütalâa etmek doğru değildir. Bu, bir hakikatın ifadesini teşkil etmemektedir. Hâdiseye takaddüm eden zamanı, ayları ve mekânı gözümüzün önüne getirmek icabeder. Karşılıklı olarak iki memlekette, Türkiye'de ve Yunanistan'da efkâr elden geldiği kadar tahrik olunmuş, sanki hamiyet, Kıbrıs meselesinde en yüksek konuşanınmış gibi, bir nevi hamiyet müzayedesi hem bu memlekette, hem Yunanistan'da almış yürümüştür. ...

Hâdise bir gençlik, bir talebe gurubunun harekete geçmesiyle başladı. Bu, bir anda İstanbul'un her tarafında hazırlanmış olan ruhların ve insanların birden harekete geçmesiyle, bütün İstanbul'u sarmış oldu. Şimdi, bunun teferruatına ve birtakım sebeplerine girmeksizin şu kadarını söylemek lâzımgelir: Polis, emniyet memuru, emniyet âmiri hiç vazife görmedi de bu üç bin kişiyi birkaç saat içinde karakollara hapsedenler kimlerdir? Emniyet teşkilâtının 1000-1500 kişilik kadrosu hâdisenin cereyanı esnasında üç bin kişilik bir suçlu grubunu tevkif etmiş bulunuyordu. Bununla emniyet teşkilâtının tam kudretiyle vazife görmüş olduğunu söylemek istemiyorum. Asla. Mesuller vardır, ama hâdisede tarif ve tasvir edildiği gibi de değildir.

... Elde silâh vazife gören emniyet müdürü, emniyet memuru, bütün zabıta kuvvetleri hâdisenin ilk başladığı zaman gençlik kitlesinin ilk harekete geçtiği anda onu bastırmak en kolay bulunduğu bir sırada, acaba bunu bertaraf etmekle hâsıl olan bir hareketi tenkil vazifesini mi yapıyorum, yoksa bunlara bir müsamaha nazarı altında hareket serbestisi vermek suretiyle mi vatani vazifemi, hamiyet vazifemi ifa ederim gibi bir tereddüdün mefluç edici tesiri altında kalmışlardır. Düşman, düşman kılığı altında gelse idi, şeytan rahmani kılığa bürünüp de karşımıza çıkmamış olsa idi elbette hâdise böyle olmazdı. Hâdise, başladığında, tamamiyle nezih bir talebe ve gençlik topluluğu şeklinde cerayan etti. Haberimiz yok mu idi? Vardı. Neden önlemediniz, diyeceksiniz. Önlemek için kâfi kuvvetlerimiz mevcuttu. Fakat hâdise bir anda öylesine imbisat etti ve yaratılmış olan pisikoz o derece müessir bir şekilde bütün zabıta kuvetlerini ilk anda hareketsiz bıraktı ki, milletçe milli bir felâkete mâruz kalındığını, hakikaten baskına uğranıldığını kabul etmek lazımdır.

Sonuçta, üç ilde ilân edilen sıkıyönetimin altı ay süreyle devamı kabul, muhalefetçe önerilen, Meclis'in olağanüstü toplantısının Kasım'a kadar sürdürülmesiyse reddedilmiştir.

2) YENİ HÜKÜMET PROGRAMI GÖRÜŞMELERİ:

15 Ekim'de toplanan DP Büyük Kongresi'nde basına ispat hakkı tanınmasını isteyen 9 milletvekili partiden ihraç edilmiş, aynı nedenle 10 milletvekili de istifa etmişlerdir. Bunlar, Hürriyet Partisi'ni kuracaklardır. Daha sonra DP Meclis Grubu'nda bütün bakanlarının istifaya zorlanması üzerine başbakan da istifa etmek mecburiyetinde kalmış; ama yeni kabineyi yine Menderes kurmuştur. 16 Aralık 1955

C.H.P. GRUBU ADINA İSMET İNÖNÜ (Malatya) - ... "6/7 Eylül vukuatı Yunanistan için müstesna bir fırsat teşkil etti." [NATO Konseyi'nde önce manevî tamir ve maddî tazminat istediler, ancak bundan sonra münasebet tesisine razı olacaklarını söylediler. Menderes büyükelçi vasıtasıyla tebliğler yaptı, nutuklar söyledi. Yetmedi, 24 Ekim 1955'te İzmir'de fevkalâde tarziye merasimi yapıldı. Bakan Çavuşoğlu Yunan bayrağı çekti.]

Örfî İdare elinde mevkuf bulunan binlerce vatandaş en iptidaî insanlık ve hukuk şartlarından mahrumdurlar. İşittiğimize göre, cinnet ve intiharlar oluyor. ... 6 Eylül akşama doğu İzmir itfaiyesi fuara gelir, bir paviyon önünde durur. Neye geldiklerini soranlara, masum neferler, yangın çıkacak da onu söndüreceğiz, derler. Bu marifetlerden hesap vermesi lâzım gelen İzmir valisi 24 Ekim'de bayrak çekilirken, İzmir halkının yüzüne acaba nasıl bakabildi?.. 6/7 Eylül vukuatından vahim bir surette mesul olan Bay Adnan Menderes'in hükûmetin başından ayrılması lâzımdır." ...

C.M.P. GRUBU ADINA OSMAN BÖLÜKBAŞI (Kırşehir) - "... Muhalefet toplantılarını dağıtmak için vatandaşı dövmekte kullanılan polis coplarının harekete geçtiğine dair hiçbir haber gazetelerde görülmemiştir." ...

BAŞVEKİL A.MENDERES - "... Tertiplenmiş nümayişler vakti çoktan geçmiştir. ... 'Bay Adnan Menderes'in eline bir de İdare-i Örfiye geçti' buyurdular. Ben İsmet Paşa'nın elinden İdare-i Örfiye'nin düştüğünü görmedim. ..."

Yeni Hükümet, tabiatıyla güvenoyu alır.

3) BAŞVEKİLLE DAHİLİYE VEKİLİ HAKKINDA MECLİS TAHKİKATI AÇILMASI TEKLİFİNİN GÖRÜŞÜLMESİ:

CHP Kars milletvekili Mehmet Hazer, Menderes'le Gedik'in 6/7 Eylül olaylarındaki sorumluluklarının saptanmasını isteyen bir takrir vermiştir. 13 Ocak 1956

OSMAN BÖLÜKBAŞI (Kırşehir) - (17 Eylül 1955 tarihli *New York Times* gazetesinin 4. sayfa, 3. sütunundan çevrilen şu satırları okur:) "6/7 Eylül gecesi İstanbul'da dehşet havası eserken, Birleşik Amerika Başkonsolosu Arthur Richard Amerikan Dışişleri Bakanlığına bir seri gece hareketi telleri yollamıştır. Bunların birincisinde şöyle deniyordu: 'Tahribat çok büyük, durum çığrından çıkmış bir halde görünüyor, ne polisin ne de askerî kuvvetlerin duruma hâkim olmak için bir teşebbüste bulunduklarına dair hiçbir emare yok. Polis hiçbir şey yapmadan durur, hatta halkı teşci ederken bir sürü dükkânların yağma edildiğine gözlerimle şahid oldum."

CUMHURİYET HALK PARTİSİ MECLİS GRUBU ADINA NÜVİT YETKİN (Malatya) -

... bu hâdiselerde Hükümetin ve hükümet âzasından bâzılarının mesul bulunmaları ihtimaline ait şüphelerimizi, zanlarımızı tevlideden delillere ve hâdiselere kısaca temas edeceğiz. ...

Muhterem arkadaşlar, 6/7 Eylül hâdisesi bütün unsurları ve tarzı cereyanı, şüpheye mahal bırakmıyacak surette gösteriyor ki o gün doğup inkişaf etmiş bir ayaklanma değildir. Az çok uzunca bir zaman yapılan bir hazırlığın neticesidir. Bu hazırlık hedeflerin tesbiti, ekiplerin tertibi sevk ve idaresi ve tahrip için lüzümlu alât ve edevatla teçhizi şeklinde tezahür etmektedir. Hâdisenin İstanbul ve İzmir'de aynı zamanda başlamasından sarfınazar, İstanbul gibi çok geniş bir beldenin birbirine saatlerce uzak ve aralarında deniz bulunan ayrı ayrı birçok semtlerinde ve her biri ayrı ayrı ekiple fakat her yerde aynı zamanda başlamış ve süratle inkişaf etmiş bulunması, her yerde bu ekiplerin her türlü nakil vasıtasını kolaylıkla ve bol miktarda bulabilmiş olması, her birinin elinde en müessir kesici ve kırıcı alet taşıması, otomobiller içinde ayaklanmayı sevk ve idare eden ekibbaşlarının ellerinde listeler bulunması bu hazırlığın şaşmaz delilleridir.

Zaten valinin Hükümete gönderdiğini söylediği raporları da işhadederek yaptığı resmi beyanatta da, 26 Ağustos'tan itibaren böyle bu galeyandan şüphe ettiği ve hazırlık lüzumunu duyduğu anlaşılıyor. Bunlar hakkında Hükümet neden önleyici tedbirleri ittihaz etmemiştir?

1. Rivayetlere göre hadiseden haftalarca evvel bazı muhtarlardan tahribe hedef olan vatandaşların ikametgâh ve ticaretgâh adresleri istenmiştir.

2. Hâdiseden birkaç gün evvel bâzı yerler de bekçiler bâzı vatandaşlara ikametgâh ve ticaretgâhlarının kapı numaraları iyice okunmadığından bunları okunur hale sokmasını ihbar etmiştir. Nitekim hâdise sırasında Büyükada'da bir otelin müdürü kaymakama telefonla müracaat ve istimdadettiği zaman aldığı cevap. "Nasıl olur, senin otelin listeye dahil değildi, ben şimdi önlerim" tarzında olmuştur.

3. 7 Eylül'de çıkan bazı İstanbul gazetelerinde saatlerle hâdiselerin tarzı cereyanı izah olunmaktadır. Bu saatler gösteriyor ki aynı saatte bir ekip Galata, Tünel ve Bankalar caddesinde çalışırken bir ekip Tarlabaşında, bir ekip Kadıköy'ünde, bir ekip Yenikapı'da, bir ekip Boğaz'ın Rumeli yakasında, bir ekip Bakırköy ve Yeşilköy'de ve her bir kısımı süratle yandaki mahalle veya sokağa geçmek için bol miktarda kamyon, otobüs, taksi, tramvay ve vapur bulabiliyordu.

— İstanbul Valisi'nin ifadesine göre bütün tertibat alınmış fakat, nedense yağma ve tahrip başladığı zaman Devlet kuvvetleri işlememiştir... Zabıta memurlarından bir tekinin burnunun kanamamış olması hiçbir zor kullanmamış ve hiçbir zora mâruz kalmamış olmaktan başka nasıl izah edilebilir.

... Her halde halkı heyecana verme sebebini beslemekte Hükümetin iştiraki açıktadır.

BAŞVEKİL ADNAN MENDERES (İstanbul) -

... bir insanın mâsum olduğunu ispat etmesi kendisinden istenemez. Bu ne biçim şeydir? Adnan Menderes mâsum olduğunu ispat için tahkikat açtıracak, bu tahkikat neticelenecek, mâsumiyeti tebeyyün edecek... Arkadaşlar, laflardan diğeri de; milli şeref ve haysiyeti kurtarmak için mutlaka tahkikat açılmalı ve Adnan Menderes icabederse kahrü tenkil edilmelidir. Milli şeref bununla kurtulacak.

Muhterem arkadaşlar, bir Adnan Menderes'i yıkmak için ihtirasların nasıl bir milli dava haline getirildiği apaşikâr ortadadır. (Soldan, şiddetli alkışlar) Vaktiyle Topçu İhsan ve saire gibi siyasi rakiplerini mahkemeler yolu ile yıkmak taktiğini Adnan Menderes hakkında 1956 Türkiye'sinde muvaffakiyetle tatbik etmek asla mümkün değildir. (Soldan, şiddetli alkışlar)

— şimdi polis neden harekete geçmedi?

Muhterem arkadaşlar; polis harekete geçti. Polis harekete geçmemiş olsa idi bin kişilik, bin beş yüz kişilik kadrosu ile altı bin kişiyi o gece içeriye tıkan hangi kuvvet olurdu, bunu söyledim.

Muhterem arkadaşlar; neden ordumuz harekete geçmedi? Ordumuz harekete geçti arkadaşlar. Eğer ordumuz harekete geçmemiş olsa idi çok daha vâsi tahribatın yer alması muhtemel olurdu. Fakat muhterem arkadaşlar; misline ender tesadüf edilen bütün bir milletin hissiyatı olarak tahrik edilen, şiddeti, azamiye varan bir heyecan karşısında yüz binler bir anda harekete geçmiş olursa onun karşısında dostun düşmanın, suçlunun, suçsuzun kim olduğu malum olmayan bir hengâmede zabıta kuvvetlerinin silâh kullanmaları; belki işte o zaman asıl millî felâkete sebep olabilirdi; arkadaşlar. (Soldan alkışlar). ...

Şimdi arkadaşlarım, şurası benim tarafımdan ifade edilmek lâzımgelir. Polis kuvetleri elbette, millî heyecanın tesiri altında kalmışlardır. Elbette polis kuvvetleri, hattâ bu memleketin evlâdı olan askeri kuvvetlerimiz mensupları da bu cemiyet içinde yaşamakta olmalarından dolayı tahassüs ve heyecan dalgalarını elbette vicdanlarında akislerini taşımaktadır. Ondan sonra arkadaşlar, o derece âm ve şâmil olarak hâdise cereyan etmiştir ki. 52 yerde, birden yangın çıkmıştır, işitiyor musunuz, arkadaşlar? Yüz binler harekettedir. Hangi zabıta kuvvetiyle, nerede, ne zaman, nasıl bunlara karşı koyacağız? bu derece azametli bir hâdisenin cerayan edeceğini bu memlekette tahmin eden var mıydı? ...

Bakınız delileri şudur: Mademki İstanbul'da, şurada, burada aynı zamanda olmuştur, madem ki, yüz binler harekete geçmiştir, mademki, İstanbul, Ankara ve İzmir'de aynı zamanda olmuştur, müretteptir; diyorlar.

Ben de diyorum ki, mademki yüz binler harekete geçmiştir, mademki, her yerde aynı zamanda bu hareket başlamıştır, mademki, Ankara'da İzmir'de, İstanbul'da bu hareket aynı zamanda olmuştur, o takdirde bu bir tertip eseri olamaz. Elli kişiyi bir istasyonda toplayabilmek için vaktiyle ne kadar zahmetler çektiklerini bilirler. (Soldan, bravo sesleri, sürekli alkışlar) Yüz binleri bir araya toplamak kolay değildir, arkadaşlar. ...

Adnan Menderes eğer başvekil olmamış bulunsaydı, eğer Adnan Menderes Hükûmet reisi olarak hükûmetini temsil etmiyor olsaydı, Adnan Menderes, şimdi açın tahkikatı bakayım, nasıl hâibü hasir [hiçbir şey elde edemeyen] olacaksınız derdi. Ve hissiyatının icabına göre hareket ederdi. Fakat, ben mücerret Adnan Menderes değilim. Size beklediğiniz fırsatı, avucunuzu yalayın, kat'iyyen vermeyeceğim. ...

Soruşturma önergesi reddedilmiştir.

4) HÜKÜMETİN İSTEĞİYLE ZARARLARIN TAZMİNİ İÇİN ÇIKARILAN KANUNUN GÖRÜŞÜLMESİ.

28 Şubat 1956

BEHZAT BİLGİN (İzmir) - ...

Sayın muhalif arkadaşlarımızın daima temas ettikleri mevzuların maalesef ecnebi ve Yunan gazetelerinde ne suretle ele alınmış bulunduğunu kaydetmek isterim. Buradaki hâdise dolayısiyle Atina'da çıkan Katimerini gazetesi şu başlık altında bir yazı neşrediyor:

[Türk Vekili, İstanbul'daki 6 Eylül vandalizm hâdiselerini va-

tanperverlik olarak tavsif ediyor.] ...

Şimdi arkadaşlarım; Türklere karşı vandal, barbar kelimelerini kullanmaya dünyada hiçbir milletin, hiçbir ferdin, hiçbir bahane ile hakkı yoktur. Eğer mukayese etmek lazımgelirse İstanbul'daki hâdiselerden çok daha vahim hâdiseler şu yakın mazide ve hattâ şu günlerde gözlerimizin önünde cereyan etmiştir, etmektedir ve maalesef edecektir. Dünyanın bugünkü vaziyeti budur. Uzağa gitmeye ne hacet! Bizim iktidara geldiğimiz günlerde Bulgarlar'ın 150 bin Türk çocuğunu mallarını, mülklerini ellerinden alarak çırılçıplak Türkiye'ye sürmesi hâdisesi ancak vandalizmle tesmiye edilebilirdi. O zaman bu tâbiri Bulgarlara karşı kim kullandı?

ALEKSANDROS HACOPULOS (İstanbul) -

... Sinan Tekelioğlu demiştir ki, Rum Patrikhanesi Ruslarla iş birliği ederek burada bir papalık kurulmasını istemiştir. Müsaade buyurun... Arkadaşlar, her fert gibi ben de Rumlar'ın sizin vatandaşlarınız olarak bütün dünyaya ilân etmek istiyorum ki, Rusya nereye ayağını basmışsa ne Rum ve Türk, ne de Rum ve Türk serveti kalmıştır. Binaenaleyh hangi Türk vatandaşı Ruslarla ittifak edecektir?

SİNAN TEKELİOĞLU (Seyhan) - Vâkıadır.

ALEKSANDROS HACOPULOS (Devamla)

— Asla. Bay Sinan Tekelioğlu seni resmen davet ediyorum, şayet bu dediklerini ispat edersen ben bu çatı altına bir daha girmem. Fakat ispat edemezseniz bu kapıdan içeri girmemeye siz de cesaret gösterecek misiniz? Sizde beş paralık haysiyet varsa bu davetime icabet edersiniz. ...

Bu tartışmalardan sonra, yasa önerisi madde madde oylanarak kabul edilir:

6/7 Eylül 1955 tarihinde İstanbul ve İzmir'de Vukubulan Hâdiselerde Zarar Görenlerin Zararlarının Ödenmesi hakkında kanun

MADDE 1. — 6/7 Eylül 1955 tarihinde İstanbul ve İzmir'de vukubulan hâdiselerde zarar gören hakiki ve hükmi şahısların İcra Vekilleri Heyetince kabul edilecek esaslar dairesinde tesbit edilecek zararlarını ödemeye hükümet mezun kılınmıştır.

Ancak bu miktar 60 milyon lirayı geçmez.

MADDE 2. — Birinci maddede yazılı ödemeler Maliye Vekâletince verilecek bir sene vâdeli ve faizsiz Hazine bonolariyle de yapılabilir.

MADDE 3 — Vâdesi geldiği tarihten itibaren bir sene zarfında tediyeye ibraz edilmiyen bonalar Hazine lehine müruruzamana uğrar.

MADDE 4 — Bu kanun neşri tarihinden itibaren meriyete girer.

MADDE 5 — Bu kanun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Ayrıca, aynı amaçla, şu teklif de gündeme alınır:

Yüksek Reisliğe

6/7 Eylül hâdiselerinden zarar görenlere yapılacak yardımların vergi muafiyeti ve bu zararlar dolayısiyle 5432 sayılı Kanunun 260 ve 299'uncu maddelerinin tatbiki hakkında kanun lâyihası ile Afyon Karahisar Mebusu Rıza Çerçel'in, 5421 sayılı Gelir ve 5422 Sayılı Kurumlar vergileri kanunlarına muvakkat birer madde eklenmesine dair kanun tekliflerinin ruznameye alınarak tercihan ve müstacelen görüşülmesini arz ve teklif ederim.

Maliye Vekili
Nedim Ökmen

Kızıl Maske Düştü

TAHRİKCİLİĞİN ELEBAŞILARI, TÜRKİYE'Yİ "DOSTSUZ" BIRAKMA GAYESİNİ GÜTTÜLER

33 müşeccel komünist tevkif edildi, Selânikte mevkuf miktarının "2137" yi bulduğu bildiriliyor

"KIBRIS TÜRKTÜR" CEMİYETİ KAPANDI

Ekspres

"Komünist" Günah Keçileri

" [Millî Emniyet Başkanı] General Behçet Türkmen, bana o sırada İstanbul'da bulunan Amerikan İstihbarat Şefi [CIA Başkanı Allen Dulles], eski Hariciye Nazırı'nın [John Foster Dulles] kardeşinin gördüğü vaziyet, tahrikat şekillerinin tamamıyla komünist tekniği ve usüllerine uygun olduğunu ifade etmiştir. **"**

Sanık Fuat Köprülü'nün Yassıada Mahkemesi'ndeki sorgusundan.
(Tutanak s. 81.)

8 Eylül geceyarısına doğru Menekşe'deki evinde tutuklanıp, aylarca yargıç karşısına çıkarılmadan Harbiye'de hapis yatırılan Hasan İzzettin Dinamo'nun *6/7 Eylül Kasırgası* adlı kitabından (İstanbul: May Yay., 1971; 96 s.) parçalar:

..6/7 Eylül gecesi, Yunanistan'la papaz Makarios'a sözüm ona kıyak bir gözdağı vermek üzere yumruk kafalı iki Türk lideri,* onbinlerce /Demokrat/ Partili militana İstanbul'un Hıristiyan

bölgelerini yaktırıp yıktırmış, şimdi de anlaşılan arslanın ağzına atacak suçlu arıyorlardı." (s. 8-9)

DİNAMO'NUN ADLARINI ANDIĞI TUTUKLU SOLCULAR

s.10 Dr. Hulusi Dosdoğru
Dr. Müeyyet Boratav
Dr. Can Boratav
Y.Kimya Müh. İsmet Selimoğlu
(babası Sebati'nin yerine)
Kemal Tahir (Tornacı) Emin
Sekün
Örfî
(Tabelâcı) Ziya Tözmen
s.19 Aziz Nesin
s.44 (Tütün işçisi) Remzi
s.53 (Karabekir'in
Darüleytamlılarından, Tornacı)
Süleyman
s.58 (Tıbbiyeli) Uzun Muzaffer
Hadi Malkoç
s.59 (Felsefe öğretmeni ve avukat)
Faik
Muzaffer Amaç
1953'te ölmüş bulunan Tahsin
Güzelfilibe
s.66 Hamdi Şamilof Arslan
Kaynardağ (yeni evli, şair)
İsmail
s.68 Asım Bezirci
s.69 Mustafa Börklüce
Dede Ahmet
s.94 Fehmi Kurucu
Hasan ve Küçük Hasan
Recep Yelkenkaya

"Bu listenin General Yargıç Şevki Mutlugil eliyle yapılmış olduğunu anladık. ... [10 yıl önce] Onun Nazi prensipleriyle işleyen adlı otoritesi karşısında epeyce terlemiş, acı çekmiştik. (Bu emekli generalin sonradan Türkeş'in partisine girmiş olduğu öğrenilmiştir.)" (s.19)

(Yağma tutuklularından, Tahtakale'de eski ayakkabıcı Conga Ali'nin anlattıkları:) "Her semtin partilileri grup grup Beyoğlu'na, Samatya'ya, Yedikule'ye, Heybeli'ye, Büyükada'ya gitmiş, daha gündüzden hazırlanan plânları uygulamaya başlamışlardı. Evlerde Rum kızlarına nasıl tecavüz ettiklerini, bir papazı nasıl sünnet ettiklerini bağıra bağıra mahallede anlatanlar hep o partililer değilmiş gibi, şimdi işin bir suç olduğu anlaşılınca, onları bir yana bırakıp birkaç sosyalist işçinin eski papuçlarını suçlamaya çalışıyorlar." (s.43)

"Eski gazeteci Hüseyin Avni Şanda'nın kulağına değip de el altından bize ilettiği habere göre, komünistlerin biricik suçlu olarak tutuklu bulundurulmasını artık Millî Emniyet de doğru bulmamaya başlamıştı." (s.37)

"Arkadaşlar" İsmet Paşa'ya bir mektup uçurdular. Paşa "Mecliste ilk kez haklı olarak kükredi. ... Millî Emniyet de daha önce karavana attığından mahcuptu, onu destekledi." (s.65)

"Sonradan alınlarının teriyle kazandıkları parayla Beşiktaş Kaymakamı'nın, yine Beşiktaş Komiseri'nin diktirecekleri çifter çifter apartmanların talan parası olduğunu ileri sürenler yanıldıklarını anlayacaklardır. Hiçbir DP il, ilçe, ocak, bucak başkanı buyruğundaki bıçkınlarla mağazalardan, özel evlerden, kuyumcu dükkânlarından para, altın, mücevherat kaldırtmamıştır. Müfterilerin ileri sürdükleri gibi Polis örgütüne verdikleri buyruktan yararlanarak hiçbir güvenlik sorumlusu ya da DP'li sorumlu, o geceye özgü bir soygun plânı hazırlamış değildir. ... Hele Sıkıyönetim yöneticilerinden kimi görevlilerin sabıkalı gangsterlerle elele vererek zenginleştikleri savı, başlı başına bir efsane, giderek bir ihanettir." (s.84)

Karısı Semiha'nın (Uzunhasan) Kemal Tahir'e getirdiği habere göre, Vâlâ Nurettin, Sıkıyönetim Komutanı Nurettin Aknoz'a Harbiye'deki 52 tutukluyu ne yapacağını sormuş ve şu yanıtı almış: "İstanbul'u yıktıran o heriflerdir. Hepsine müstehak oldukları cezayı verdireceğim. 10-15'ini sallandıracağım, geri kalanını da 20'şer, 30'ar yılla zindanda çürüteceğim." (s.38)

Bu inanılmaz söylentinin doğruluğunu Yassıada Mahkemeleri'ndeki tanıklıklar gösteriyor.

* Menderes'le "Köprülüzade Fuat adlı eski saygıdeğer profesör, beceriksiz, rate ... cüce politikacı" (s.36).

Salkım Salkım Sallandırın!

Yassıada Tutanaklarından

"Başsavcı: Kendisi İdare-i Örfiye Kumandanlığına tayin edildikten sonra, İdare-i Örfiye hâkimlerini her onbeş günde bir yanına celp edip kendilerinden sual sormayı itiyat etmiştir ve burada salonda [soluna] Emniyet Müdürünü, salonda [sağına] Millî Emniyet Şefini almak suretiyle 'Bu hadiseler Komünistler tarafından yapılmıştır. Bunları mahkûm edeceksiniz, sehpaları kurduracağız ve onları mahkûm edeceğiz' deye hâkimlere talimat vermiştir. ...

Şahit Aknoz: Arz edeyim efendim. İlk evvelâ... bendeki kanaat, işin yapılış şekline göre, bunun komünist işi olduğu merkezinde idi ve hâkimleri ilk topladığım vakitler bu nokta-i nazar bende mevcut idi. ..." (s.88)

Olaylar sırasında askerî savcı, sonradan Askerî Temyiz âzâlığından emekli hâkim albay Şahit *Celâl Altundağ:*

"Hâkimlere, hadisenin komünistler tarafından mürettep olduğunu... icap ederse en ağır cezaların, idam cezalarının verilmesini açıkça söylüyordu. Hâkimler de [onlar tarafından] mürettep [olduğuna dair] delil olmayınca tecrimine de imkân yoktur, nasıl böyle bir hükmü verebiliriz diye itirazda bulundular. ...gerek Emniyet, gerekse Millî Emniyet Müfettişi de... 'Efendim, bu hususta müsbet bir delil veremeyeceğiz' diye itirazda bulundular." (s.109)

Deniz Kuvvetleri başhâkimi, şimdi emekli hâkim amiral Şahit *Fahri Çoker:* "24 Eylül 1955 tarihinde ilk toplantıya gittim. Bu toplantıya mevcut 26 hâkim ve 3 adlî âmir davet

Tahrikçiler Askeri MAHKEMEDE

3. ORDU İDARE MAHKEMESİ FAALİYETE GEÇTİ

Ekspres

YUNANİSTAN BALKAN PAKTI YE NATO'DAN AYRILMIYOR

Vali Gökay'in yerine A. Salih Koca mı getirilecek?

edilmişlerdi. Millî Emniyet şefleri de orada bulunuyorlarda. Bize, Orgeneral Nurettin Aknoz, bu hadiselerin tamamen komünistlerin tertibi ve eseri olduğu hakkında uzun boylu nutuklar verdi ve 'meydanlarda salkım salkım insanların asılı olduğunu görmek istediği" hakkında sözler söyledi. Bu toplantılar her hafta perşembe günleri tekerrür ederdi. Bilhassa arkadaşların aksi sualleri nahoş durumlar hasıl ettiği için Aralık ayından itibaren bu toplantılar sadece adlî âmirlere ve güya tertipçilerin tahkikatına memur edilmiş olan bendenize inhisar etmişti." (s.121)

Zamanın İstanbul Millî Emniyet Şefi, sonradan emekli, Şahit *Cemal Sancak:* "Toplantıların birinde ben de bulundum. Beni ve o zamanki Emniyet Müdürü olan Hayrettin Nakipoğlu'nu çağırdılar. Hâkimlerle bu mevzu üzerinde konuşmaya davet ettiler. Bilhassa bizim zaviyemizden komünistlerin nasıl gizli faaliyette bulunabileceklerini ve bu gibi hareketleri nasıl hazırlayacakları hakkında malûmat vermemizi istediler. Bendeniz o zaman bu işlere memur Tuğgeneral Şevki Mutlugil'i beraber aldım götürdüm. İhtisasına binaen sözü kendisine bıraktım. Fakat bu daha ziyade nazarî bir görüşme oldu. Yani komünistlerin faaliyetleri ve bunları nasıl tatbik edecekleri hakkında nazarî bilgi vermekten ibaret kaldı." (s.147)

Hâkim Tümgeneral Şahit *Hikmet Onat:* İzmir'de Cemal Gürsel Paşa bana, "hâkimler yoktur, bunlar İstanbul'a çağırıldı. Hâkimle örfî İdare kumandanı konuşur mu? Bununla alâkadar ol, dedi. ...İstanbul'a geldim. Filhakika bütün hâkim arkadaşlarımla yaptığım temasta, bunlar, Harbiye'de toplanıldığını, Emniyet Müdürü'nün ve Merkez Kumandanı'nın da orada hazır bulunduğunu ve hâkimlere bazı talimatlar verildiğini, ezcümle ademi takip kararının verilmemesi mevzuunda şiddetli emir verildiğini, hatta bu iş komünistlerin mahsulüdür [denildiğini], köprü üstünde [onları] salkım salkım asacaklarını [asmalarının istendiğini] söylediler." (s.174-75)

● Aziz Nesin'in "Salkım Salkım Asılacak Adamlar" yazısını Ekim sayımızda yayınlayacağız.

5 Haziran 1960 Pazar Yeni Sabah **gazetesinde sekiz sütuna manşet:**

Fuat Köprülü 6-7 Eylül Olaylarını Açıkladı

● *Köprülü, "Hadiseler Fatin Rüştü Zorlu'nun ilhamı ile Menderes ve Gedik tarafından tertiplenmiştir" diyor.*

● *Ata'nın Selanik'teki evini Menderes bombalatmış.*

● *Köprülü "Daha sonra münakaşa ettiğim Gedik'in beni öldürmek istediğini Menderes söyledi" diyor.*

Gazeteci Şemsi Kuseyri, Köprülü'yü Ankara'daki evinde ziyaret edip kendisiyle röportaj yapmış.

6/7 Eylül gecesi Ankara treninden inerek "Otomobillerle İstanbul'a döndüğümüz zaman bizi yolda birtakım çapulcular karşıladı. Bayar'la ben, onların dağılmaları için bizzat müdahalede bulunduk. Hatta ben 40-50 kişiyi bastonumla kovaladım. O kadar korkak adamların nasıl bu şekilde tahribat yapabileceklerine aklım ermiyordu. ...

Vali, hadisenin olacağından daha evvel haberdar olduğunu, hatta polisin iznini kaldırdığını ve ordu birliklerinin ikaz edildiğini söyleyince, hayretim bir kat daha artmıştı. Dahiliye vekilini itham etmeye başladım. İstifa etmesini istedim.

O kadar ileri gitmiştim ki, sonradan Menderes'in söylediğine göre, Namık Gedik çok kızmış ve beni vurmak istemiş. ...

[D.P.] Grupta müzakere başladığı zaman, hükûmeti şiddetli şekilde itham et-

tiler. Ben bilhassa Namık Gedik'in beceriksizliği dolayısıyla mesul olacağını iddia ediyordum. Riyaset makamında Hulusi Köymen vardı. Bir ara Namık Gedik asabiyetle fırladı ve 'Beni mecbur etmeyin, yoksa her şeyi söylerim' diye bağırdı. Ben, derhal müdahale ederek gelsin ve söylesin dedimse de Başkan kendisine söz vermedi. Sonradan anladım ki, Köymen de dersini almış.

İkinci gün Örfî İdare kararı Mecliste müzakare edilmeye başlanmadan, bir iki dakika evvel Menderes yanıma geldi ve 'Ocağına düştüm hocam, bir kelime bile söyleyecek takatim yok, ne olur hükûmet adına sen konuş' dedi. Hazırlıklı değildim. Bu müessif hadise ancak iki şekilde vuku bulmuş olabilirdi.

Evler ve dükkânlar önceden tesbit edilip muntazam bir şekilde yap [k]ıldığına göre, bunu ya hükûmet yapabilirdi veyahut da kuvvetli bir şebeke. Hükûmette ben de vardım. Hiçbir şeyden haberim yoktu. Esasen hükûmetin bu şekilde hareket ederek memleketin itibarını sıfıra indirmesi ve millî serveti heba etmesi düşünülemezdi. Şu halde, Komünist şebekesinin bunu yapması, en akla uygun haldi. Mecliste bu görüşü müdafaa ettim.

Bundan sonra, meselenin tahkik edilmesini, mesullerin bir an evvel meydana çıkartılmasını istedikçe, Menderes'in işi kapatmağa çalıştığını gördüm. Kabineden istifa ettirdiğim Gedik'in evvela grup başkanlığına, sonra yine Dahiliye Vekilliğine getirilmesi gözümü açtı ve şu kanaate vardım ki, bu müessif hadisenin baş tertipçisi ve müsebbibi bizzat Menderes'ti. Kıbrıs'ı fethetmek için bu şekilde bir *yol* takip etmeği doğru bulmuştur."

[Kuseyri] - "6-7 Eylül hadiseleri, Atatürk'ün Selânik'te doğduğu evin bombalandığına dair, Ekspres gazetesinin yazdığı haberler üzerine çıktığına göre bombalama hadisesi de bir tertip mi idi?

"Evet kanaatım odur ki, bombalama hadisesi de tertiptir. Ve bizzat tertipçisi Menderes'tir. Kendisine bu aklı yine Kıbrıs fâtihlerinden(!) Zorlu vermiştir. ...

Benim kanaatım o merkezdedir ki, bu hadiselerin hazırlanışında, Bayar'ın ma-

6/7 Eylül Yassıada'da

Kararname

(Özetle) Yüksek Soruşturma Kurulu 21 Eylül 1960'ta, Hayrettin Şakir Perk'in başkanlığında, 7 numaralı Soruşturma Kurulu tarafından hazırlanan 6/7 Eylül 1955 olaylarına ait tahkikat raporuyla ekli dosyayı inceleyerek şunları saptamıştır:

— Kıbrıs sorununun uluslararası düzeydeki gelişmesi içinde, hükümetçe desteklenen "Kıbrıs Türktür Cemiyeti geniş çapta propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur.

— Bazı Türk gazeteleri kışkırtıcı yayınlar yapmıştır. "Patrikhane zengin Rumlar'dan Kıbrıs için para topluyor" ve "28 Ağustos 1955 tarihinde Kıbrıs'ta Türklere karşı umumi bir katliam yapılacak" gibi.

— Başbakanın 24 Ağustos 1955 günü (İstanbul Liman Lokantası'nda) basın toplantısındaki beyanatı ağır ve serttir.

— İstanbul Valiliği emniyet tedbirleri almış ve 1.Ordu'dan hazır kuvvet bulundurulmasını istemiştir.

— 5/6 Eylül gecesi Selânik'te Atatürk'ün doğduğu evde- mürettep bir şekilde bomba patlatılmıştır.

— Menderes bu haberin öğle ajansına yetiştirilmesini emretmiştir.

— Radyoda öğle haberlerinde okunan bu kışkırtıcı bilgi, İstanbul Ekspres gazetesinin 2. baskısıyla da daha geniş çapta yayılmıştır.

— Vali Bayar ve Menderes'e saat 16'da telefon ederek, nümayişlerin başlaması ihtimalini bildirmiş ve gerçekten saat 17'den sonra olaylar yer yer kendilerini göstermiştir.

— 6/7 Eylül gecesi ilân edilen Sıkıyönetimin ertesi sabah saat 8'de kaldırılmış ve saat 15'te yeniden üç ilde konulmuştur.

— Olaylar "hakikat hilâfına ve hiçbir tahkike dayanmaksızın komünistlerle Kıbrıs Türktür Cemiyeti mensuplarına izafe olunarak, bunların hürriyetlerinin tehdidine emir" verilmiş "ve İstanbul'da 6.000, İzmir'de 165 kişinin tevkifine sebebiyet" vermiştir.

— "İstanbul'da vakti zamanında tedbir alınmaması yüzünden nümayişler sonunda üç kişi ölmüş, 30 kişi yaralanmış, 73 kilise, 1 havra, 8 ayazma, 2 manastır, 3584'ü Rum vatandaşlara ait olmak üzere 5538 gayrimenkulün tahrip ve yanmasına [sebep olunmuş], İzmir'de Fuar dolayısıyla Konak meydanına çekilen bayraklardan Yunan bayrağı saat 19.10 sıralarında nümayişçiler tarafından indirilip yakılmış ve Fuar'daki Yunan bayrağı in-

Yassıada yargılamaları denince, aklıma hep, bu mahkeme kurulurken, rahmetli hocam Nusret Hızır'ın bana anlattığı bir anektod geliyor.

Büyük Fransız Devrimi başladıktan bir süre sonra (1792'de), Saint-Just de genç bir taşra avukatı olarak Ulusal Konvansiyon'a seçilir. O daha Paris'e gelmek üzere yoldayken, Meclis toplanır, üyeler komisyonlara ayrılır. Saint-Just'ü de hukukçu olduğuna bakarak, kral hakkında bir iddianame hazırlamakla görevlendirilen kurula seçerler. Saint-Just gelir ki, komisyon toplanmış, adamlar koca koca düstur ciltlerini karıştırıp kral aleyhine ahkâm çıkarıyorlar. Yapılan çalışmalara bakar, "Efendiler, o kanun kitaplarını kapatın," der, "onlar biz kralın kafasını keselim diye değil, kral bizim kafamızı kessin diye yapılmıştır. Kralı idam edeceksek, gerekçemizi onun koyduğu yasalardan çıkaramayız."

Mete TUNÇAY

lûmatı yoktu. Nitekim Sarol'un da parmağı olmadığını zannediyorum. Fakat 1957'de D.P.'den istifa etmeden önce, benimle görüşmek isteyen Bayar'a, 6-7 Eylül hadiselerinden de bahsettiğim zaman, bana şu cevabı vermişti:

"Maamafih bu hadiselerin çıkışı iyi oldu. Arkadaşlar da aynı fikirde.

KÖPRÜLÜ'NÜN SONRADAN KIVIRTMASI

12 Haziran 1960 tarihli *Ulus* gazetesinden:

"6-7 Eylül hadiseleriyle ilgili olarak bir müddet önce *Yeni Sabah* gazetesine vermiş olduğum demecim, bir kısım yabancı basında tamamen değişik maksatlar için kullanılmak istendiğine muttali oldum. Bu münasebetle, mezkûr demecimde, 6-7 Eylül hadiseleri hakkındaki bildiklerimi ve bu mevzuuda bilâhere akla gelebilecek bazı tahminlerimi, ezcümle Selânik'teki bomba hadisesine mütedair Tahminlerimi söylemiş olduğumu ve bu hadiseler yetkili mercilerce tahkik mevzuu yapılınca meselenin tam bir vuzuha kavuşacağının muhakkak olduğunu belirtmek isterim. Fuat Köprülü"

VE BU KIVIRTMANIN ARKASINDAKİ GÜÇ!

Köprülü'nün Yassıada Mahkemesi'ne sunduğu yazılı savunmadan (s.4): "... böyle bir tavzihin yapılmasını benden istemiş olan Millî Birlik Komitesi değildir. Tavzih talebi, Yeni Sabah gazetesindeki mezkûr beyanatımda Selânik'teki bomba hadisesiyle ilgili olarak ileri sürdüğüm tahminlerin, Karamanlis Hükûmeti'ne karşı Yunanistan'da mevcut muhalefetin hücumlarının o sırada Lefkoşe'de Kıbrıs meselesi hakkında cereyan etmekte olan müzakereleri zorlaştırmamasını tahminen, Hariciye Vekâletince yapılmıştı. Ben bu talebi, İnkılâp Hükümetine Lefkoşe müzakerelerinde yardımcı olabilmek maksadıyla derhal kabul ederek, Hariciye Vekâleti'nin istediği metni tavzih makamında derhal neşredeceğimi bildirdim. Bu metin Atina Büyükelçisi Adnan Kural'la birlikte hazırlandı..."

---

dirilmiş ve pavyonu yakılmış, Kordondaki Yunan Konsoloshanesine girilip bina tahrip ve ateşe verilmiştir."

— "6/7 Eylül hadiselerinin akabinde Vilayette toplanan sakıt Reisicumhur Celâl Bayar ve sabık Başbakan Adnan Menderes'in komünistlerin tahrik ve teşvik eseri olduğu yolundaki telkinlerine mukabil:

1— İstanbul, Emniyet Müdürlüğü'nce Hazırlanan fezlekede hâdiselerin meydana geliş ve devamında komünistlerin alakaları tesbit edilemediği açıklanmakta, yalnız Kıbrıs Türktür Cemiyeti mensuplarının üzerinde durulmaktadır.

2— Örfî İdare Kumandanlığı'nın tahkikat raporunda komünistlerin tesirinden bahsedilmekte ise de, haklarında takibat yapılan müseccel komünistlerden bir kısmı hakkında ademi takip kararı verilmiş ve mahkemeye sevkedilenler Örfi İdare Mahkemelerince beraatlerine karar verilmiş ve sadece tahrip ve çapula iştirakleri subut bulan münferit şahısların mahkûmiyetlerine karar verilmiş ise de bunların komünist olmadıkları da mahkûmiyet ilamlarında mütebariz bulunmaktadır. (ek 36).

3— [Millî] Emniyet Baş Müfettişliğince tanzim olunan müteaddit raporlarda mevzuubahis telkinlerin tesbitlerine kısmen tesadüf edilmekle beraber hakikatlerin açıkça yazılmasından kaçınılmadığı ve sâkıt Reisicumhurun telkiniyle ve Sabık Başbakanın (gözdağı mahiyetinde küçük bir nümayişin) yapılmasını arzu ve müsaade ettiği fakat nümayişin istenen hudutlar dahilinde sevkinin temin edilemediği hadiselerin daha ziyade D.P. ye mensup koyu Rum düşmanı şahıslar tarafından desteklendiği ve komünistlerin herhangi bir alakasının tesbit edilemediği yazılmaktadır. (ek. 37. 38).

4— Kıbrıs Türktür Cemiyeti mensuplarının da İstanbul 1. Ağır Ceza Mahkemesi'nce İddia Makamı'nın (talebine uygun olarak) beraatlerine hükmolunmuş ve hüküm kesinleşmiştir. Bu suretle komünistlerin ve Kıbrıs Türktür Cemiyeti mensuplarının 6/7 Eylül hadiselerinin tertip, tahrip ve teşvikinde alakaları mevcut olmadığı taayyün etmiş bulunmaktadır."

— Dosyada örneği bulunan (Ek 39, 40, 41), Yunan Bidayet Mahkemesi'nin İstinaf ve Temyiz Mahkemeleri'nden geçerek kesin hüküm haline gelmiş olan, soruşturma ve itiraflara dayalı ilâmına göre, bombaları Türkiye'den Selânik Başkonsolos Yardımcısı Mehmet Ali Tekinalp 15 Temmuz 1955'te getirmiş, Başkonsolos Mehmet Ali Balin'in talimatı ve Selânik Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde TC'nden burs alan Yunan uyruklu öğrenci Oktay Engin'in azmettirmesiyle, yine Yunan uyruklu Gümülcine Türkleri'nden Kavas Hasan Uçar atmış; TC hükûmetinin başvurusu üzerine, diplomatik dokunulmazlıkları nedeniyle konsoloslar kovuşturulamamış, Hasan Uçar iki yıl hapse mahkûm olup cezasını çekmiş, Oktay Engin ise bir süre tutuklu kaldıktan sonra 20/21 Eylül 1956'da Türkiye'ye sığındığı için mahkum olduğu 3 yıl 6 ay hapis cezasının geri kalan 2 yıl 9 ay 9 gününü çekmek üzere Yunanistan'a iadesi istenmiş ise de, bu taleb TC hükûmetince reddedilmiştir.

— İstanbul'da bırakılan İçişleri Bakanı Gedik Vilâyette gösterileri millî bir galeyan, gençliğin nezih bir toplantısı diye tavsif edip, brütal hareket edilmemesini Valiye ve Emniyet Müdürüne bildirmiştir.

Yüksek Soruşturma Kurulu ayrıca şu noktaları saptamıştır:

— "Nümayişlerin vahamet kesbettiğini İzmit'te duyup Sapanca'dan İstanbul'a ve Vilayete dönmüş olan sanıkların kendi tertip ve teşviklerini örtmek maksadiyle hadiselere mutlaka bir mes'ul aramak kaygusuna düşüp-adli tahkikatla masumiyetleri taayyün eden komünistler ve Kıbrıs Türktür Cemiyeti mensupları için tevkif emri vermiş bulunmaları." (ek. 63 64).

— "Sabık İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın hadiseler akabinde sorumlu görülmek istenince 9 Eylül 1955 tarihli istifanamesinde (resmi kayıtlardan âzade memleketime ve hemşehrilerime tah-

★ Oktay Engin, halen Emniyet Genel Müdürlüğü, Plânlama ve Koordinasyon Daire Başkanıdır.

KAYNAKLAR

1) "Zihni Kanmaz" tarafından hazırlanıp İstanbul'da 1960 yılında yayımlanan 80 sayfalık bir kitap: *6-7 Eylül Davası'nda Kararname ve Menderes'in Müdafaası* (s. 3-19: Kararname; s. 21-57 Avukat Burhan Apaydın'ın, s.59-70 Avukat Talât Asal'ın s. 72-80 Adnan Menderes'in savunmaları).

2) *Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları: 6-7 Eylül Olayları Davası* (541 sayfa, teksir). Tabiatıyla, bu bir mahkeme tutanağıdır; yalnız, duruşmalarda söylenen sözleri kapsamaktadır. Dosya eklerindeki belgeler, davanın açılmasının dayanağı olan "Kararname," yazılı savunmalar vb. bu kaynakta yoktur.

3) *Yüksek Adalet Divanı Kararları* (teksir-cilt) içinde, Esas No.: 1960/3 sayılı 6/7 Eylül olayları davasının kararı ve 52 sayfalık karar gerekçesi ile aynı cilt içindeki Anayasayı İhlâl Davası karar sonuçlarından 2 (Menderes, s.1), 7 (Zorlu, s.3), 403 (Hadımlı, s. 47) 432 (Gökay, Eriş, s.53), (Köprülü, Balin, Tekinalp, Uçar, Engin, s.53) numaralı sanıklar hakkındaki kararların ilgili hükümleri.

rikçilerin yarattıkları bu güç durumda, milli izzetinefis ve şerefimizi yurt içinde ve dışında serbestçe açıklamak imkânını bulmak için) istifa ettiğini bildirmesi karşısında bu açıklamanın yapılmasına imkân bırakmamak maksadiyle istifanamenin reddolunması." (ek.33).

— Hâdiseleri müteakip Rum Patriki Atherdgoras'ın Saint Sinod Meclisi'ni toplayarak yaptığı tahkikat neticesinde sabık Başbakana 15 Kasım 1955 tarihinde yazdığı mektupta (... muayyen bir program ve plân mucibince teşkilâtlandırılmış bir sevk ve idare tahtında hazırlanmış bulunan halk kitleleri, şehrin muhtelif noktalarından gece vaktinde aynı zamanda ve bir işaretle hareket emirlerin âmade muhtelif vesaiti nakliye ile her türlü tahrip edici alât ve edevatla mücehhez olarak asayişi muhafazaya memur olanların nazarları önünde dehşetli bir savletle ırkımıza karşı girişmiş...) olduğunun yazılmış bulunması." (ek.65).

— "12 Eylül 1955 günü Demokrat Parti Meclis Grubu toplantısında müntehir İçişleri Bakanı Namık Gedik'in söz alarak (Başvekilinden burada konuşmamam pahasına bir şey rica ediyorum. Dahiliye Vekili bu hâdisede mes'ul değildir. Desinler ben susayım. Eğer mesuliyet benim üzerimde ise müsaadenizle konuşayım) demesine mukabil sakıt Başbakanın derhal taviz vererek (...Dahiliye Vekilinin ... mesuliyetinin mevcut olduğunu bilmiş olsaydım derhal kendisinden o anda istifa etmesini rica ederdim) demek suretiyle Namık Gedik'in izah edici konuşmasına mahal bırakmaması." (ek.54).

— TBMM görüşmelerinde, Köprülü'nün ve Menderes'in, olayların çıkacağından hükûmetin haberi olduğunu açıklamaları, ancak gününün ve saatinin bilinmediğini, hadiselerin bir baskın halinde doğduğunu belirtmeleri.

— Millî Emniyet'in Ankara Başmüfettişliğine özel büro 309 sayı ile gönderdiği yazıda, "çok gizli olarak öğrenildiğine göre, Yunanlılara gözdağı verilmek üzere Beyoğlu'nda ufak bir mümayiş icrası dün akşam Hükûmetçe tasvip edildiği ve hadise genişleyince bunu komünist tahrikine atfetmenin uygun görüldüğü"nün bildirilmiş (ek 63, 64), olması, yine bir Millî Emniyet raporunda "7 Eylül hadiselerinin yaratılmasını Celâl Bayar'ın telkin ettiği ve diğerinde sabık başbakanın "6-7 Eylül hadiseleri hükûmetin tertibi" olduğunu kabul ettiğine (ek 66) dair malûmat bulunması.

— Oktay Engin'in kendisine, babasına ve kızkardeşine hükûmetçe çeşitli yardımlarda bulunulması.

— İzmir'de yakılan Yunan Konsoloshanesi onarıldıktan sonra yeniden açılış töreninde, Yunan bayrağının Türk devleti adına sakıt Münakalât Bakanı Muammer Çavuşoğlu'na çektirilmesiyle manevî zararların telâfisine gidilmesi.

— Komisyonlar tarafından saptanan zarar ve ziyanlara karşılık, yalnız Rum ırkından olanlara 27,014,479 liranın ödenmesi.

Üç grup halinde toplanabilecek sanıklardan, 5 Politikacının (Bayar, Menderes, Gedik, Zorlu, Köprülü), ırk mülâhazasıyla Rum vatandaşları anayasal haklarından yoksun bırakmak üzere T.Ceza Kanunu'nun 141. maddesinin son fırkasında belirtilen türden bir cemiyet kurdukları (Gedik intihar ettiği için, hakkında dava açılmaması; Köprülü'nünse yeterli delil yokluğundan mahkemesinin men'i!);

3 yöneticinin (İstanbul Valisi Gökay, Emniyet Müdürü Eriş, İzmir Valisi Hadımlı), bu kararı gerçekleştirmekte onlara yardımcı oldukları; aynı şekilde 2 kişinin (Engin Uçar) suça katıldıkları.

Buna, 2 Ekim 1960 tarihli Zeyl Kararla, "diğer sanıklar misüllü" Köprülü'nün de lüzum-u muhakemesi eklenmiştir.

Duruşma

Yassıada'da 6/7 Eylül Olayları Davası, 19 Ekim 1960-5 Ocak 1961 tarihleri arasında 20 oturum sürmüştür. Aşağıda, sorgu ve tanık ifadelerinden bazı alıntılar sunuyoruz:

SANIK ADNAN MENDERES: "Bu, bir millî galeyanla Türkiye'nin her tarafında husul bulmuş bir harekettir. Zabıta kuvvetleri bu işte adeta bir millî vazife kendilerini resmî vazifelerini yapmaktan az veya çok alıkor hissi altında kalmış olabilirler. Gelen askerler, ordu birlikleri kat'iyen müdahale yapmamışlardır." (s.23)

BAŞKAN: (Millî Emniyet Reisi Korgeneral Behçet Türkmen'in ve Cemal Sancak'ın Ek 37 numaradaki raporlarına dayanarak) "gözdağı mahiyetinde bir nümayişe müsaade etmişsiniz." (s.24) Millî Emniyet Başmüfettişi Cemal Sancak'ın Ek 63'teki şifre yazısını okuttuktan sonra; (7 Eylülde) "Emniyet teşkilâtı biz bu hadisede komünist parmağı olmadığını söyledik. Ona rağmen, Reisicumhur ve Başvekil 'komünistler yapmıştır" diyorlar." (s.25)

SANIK FAHRETTİN KERİM GÖKAY: "Alınan tedbirler sayesinde, Patrikhaneye ve Yunan Konsoloshanesine 17-18 hücum yapılmıştır. Bütün bunlar bertaraf edilmiş ve kurtarılmıştır. Ve İstanbul'da kurtulan müessese pek çoktur. Hepsi [tahrip edilmiş] değildir. ... 5300 tahrip vardır, bunun 3200'ünü Rumlar teşkil ediyor. ... Türk malı da tahrip edilmiş, Ermeni malı da... Dahiliye Vekili 'Bu bir millî galeyandır' dedi. ... askerin müdahele etme[me]sine, polisin pasif kalmasına tesir etmiştir." (s.38)

ŞAHİT NEVZAT EMREALP: (Olay sırasında İstanbul Millî Emniyet Başmüfettişi, halen İzmir Emniyet Müdürü): "Hapishaneye soktuğumuz bir ajandan öğrendiğimize göre: Kıbrıs Türktür Cemiyeti Başkanı Hikmet Bil ile Orhan Birgit'in 6/7 Eylül hadiselerini bir talimata uyarak harekete geçirdiklerini, fakat şimdi yüzüstü bırakıldıklarını ve bir mahkeme huzuruna çıkarlarsa kimden direktif aldıklarını açık olarak bildireceklerini bildiriyorlardı." (s.123)

ŞAHİT ORHAN EYÜBOĞLU: (O zamanki Emniyet Müdür Muavini): Zapyon Lisesi önünde, Umum Müdür Ethem Yetkiner bana "Orhan Bey bir cam için bu kadar şiddet göstermeyin" dedi. "Müsamaha edildiği hakkındaki kanaatim buradan başlamıştır." (s.129)

BAŞKAN: (Ek 39'daki Yunan mahkeme kararını okuttuktan sonra): "Bunları okumak demek yabancı ilânların ve bu meyanda Yunan mahkemelerinin ilânlarının Türkiye'de meriyülicra olması demek değildir. ... Oktay'ın itirafı var, bu işi Hasan yaptı deniyor. ... bilirkişi tetkikatı, bombanın hariçten değil, dahilden atılması lâzım geleceğini tebarüz ettirmiş." (s.53-54)

ŞAHİT İBRAHİM OĞUZ: (İstanbul Millî Emniyet Baş Müfettişi): Oktay Engin bombayı attığını "gayet iftiharla, kahramanca bir eda ile ifade etti." (s.136) Sanık Oktay Engin, bu tanıkla bir ev meselesinden dolayı aralarının açık olduğunu ileri sürüyor. (s.137)

ŞAHİT AZİZ OZAN: (gazeteci): Vali Gökay bana, "istifasını geri alma sebebi hakkında, 'bir cinayet işlediler, şimdi bunun altından kalkmaya çalışıyorlar. Kendilerini Türkiye ve dünya efkârı umumiyesinden kurtarmak için verilecek kurban arıyorlar. Eğer istifa edip aralarından ayrılacak olursam, mürettep dosyalarla, mürettep mahkemelerle beni mahkûm edebilirler' demişti." (s.140) SANIK GÖKAY: "Bahsettikleri... belki ikinci defa teklif edilen istifamdır." (s.141)

ŞAHİT CEMAL SANCAK: (İstanbul Millî Emniyet Şefi): "6/7 Eylül hadiselerinin mürettep olduğunu emin bir kaynağımızdan öğrenerek hadisenin ertesi günü bağlı bulunduğu[m] Millî Emniyet Reisliğine bir şifreyle arzetmiştim. ... ertesi günü maiyetimdeki şeflerle yaptığım toplantıda onlar da aynı kanaatte ısrar etti-

ler. ... Yapmış olduğumuz bütün araştırmalar neticesinde komünistlerin bu işte bir rol oynamadıkları neticesine varıldı.'' (s.141-42) ''Örfî İdare kumandanı komünistlerin bu işte başlıca rolü oynakdıklarına o kadar kani idi ki, Millî emniyet tarihinde ilk defa olarak, vazife halinde iken, Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin evrakını ele geçirmek için bölgenin Örfî İdare kumandanlığına başvuran bir arkadaşı komünisttir diye tevkif ettiler.'' (s.144)

ŞAHİT KEMAL SAVCI: (Gazeteci) Oktay Engin bana, ''Benim çektiklerim karşısında gördüğüm himaye azdır bile'' dedi. (s.149)

ŞAHİT ŞEMSİ ÜLEGİN: (Millî Emniyet Müfettiş Muavini): ''İstiklâl caddesinde... Yavru mağazasını kırıyorlardı. Bu arada zamanın (İst.) Emniyet Müdürü Alâettin Eriş resmî bir araba ile geldi, seyretti ve hatta kendisini alkışladılar, otomobil yürüyüp gitti.

ŞAHİT İSPİRO ATHENAGORAS (Patrik): ''Vakadan iki saat evvel o zamanki İstanbul Valisi Patrikhaneye telefon ederek, İstanbul'da vuku bulacak hadiselerden telâşlanmayınız şeklinde... ihbarda bulundu.'' (s.170)

ŞAHİT HİKMET ONAT (Hakim Tümgeneral): ''Grupların arkasını polisler takip ediyorlardı. ...mani olmak değil, hariçten onlara bir müdahale olursa bunu önlemek gibi bir tavır ve edaları vardı.'' (s.173) Harbiye'ye ''Bazan Ankara'dan telefon geliyordu. Hatta o kadar garip ki, meselâ o zamanın Erkânıharbiyei Umumiye Reisi rahmetli Tunaboylu Taksim'de bando çaldırılmasını tavsiye ediyordu. ...Millî Emniyet'te çalışan emekli hâkim general Şevki Mutlugil vardı ki, bu kısma bakar; katiyen komünistlerin bu işte parmağı olmadığı hususunda ısrar etti.'' (s.174) Bana ''Fahri Çoker... bir zabıt okudu... bir talebe teşekkülü mümessilleri valiyi ziyaret etmişler... vali ''Bir müddet sonra kafi derecede deşarj olacaksınız' demiş.'' (s.175)

ŞAHİT MARİA POTPATİYAS: Bir polis, bundan 6 ay önce ölen Bayan Yorgiyanidi'ye ''Kırılacak, kan akmayacak, korkma madam'' demiş.

ŞAHİT TURAN GÜNEŞ: ''6/7 Eylül günü İstanbul'da bir Mukayeseli Hukuk Kongresi toplanmış bulunuyordu. Biz de orada bulunuyorduk. Yunanlı meslekdaşlarımız vardı ve onların yüzlerine bakamıyorduk. ... Bunları anlatırken Fatin Rüştü geçti, canım dedi, izam ediyorsunuz. Bu hadiselerin cerayanında Londra'da idim, bu hadiselerin cerayanından sonra kendimi kuvvetli hissettim, müzakerelerde daha kuvvet aldım, dedi. Bu BMM postahanesinin yanında, yüz numara kapısının yakınında cerayan etmiştir. ... bunun bir tertip eseri yahut nümayiş olarak bir iki kırma dökme ile yönetilmek istenilen, fakat sonradan hududu aşılan bir hadise olduğu intibaı... vermiştir.'' (s.190-91)

Gizli Celse

ŞAHİT HAYDAR TANSUĞ (Millî Emniyet'ten) ''Alma lan, gâvur malıdır' deniyordu... İstanbul'un muhtelif köşelerinde aynı zamanda başlaması mürettep olduğunu gösterir. ... [Kıbrıs Türktür Cemiyetine ait] evrakları ele geçirmek istediğim halde beni hapsettiler, hiç kimse ile temas ettirmediler. ...beni hapsetmelerinin sebebi evrakı ele geçirmeme mani olmaktı.'' (s.202-203)

ŞAHİT HALİL TUFAN (Millî Emniyet'ten): ''mürettipleri sabık DP hükûmeti ve onun idarecileridir.'' (s.204)

ŞAHİT FETHİ ÇELİKBAŞ: ''Adnan Menderes o tarihte bu tertibin içinde idi, müntehir Namık Gedik o tertibin içinde idi. Fakat onun dışında siyasî mesuliyet taşıyanlardan kimin bulunabileceğini kestiremem.'' (s.218)

ŞAHİT AYDIN KONURALP (Kıbrıslı gazeteci): Üçü de DP'li tatbikçiler: Millî Türk Talebe Cemiyeti'nde iktidarın adamı olarak tanınan Mürşit Yolgeçen, Kızıltoprak DP Başkanı Sarafim Sağlamer, Beykoz'da Mehmet Kaptan. (s.223)

BAŞKAN: ''Tertipçisi kim?

SANIK FUAT KÖPRÜLÜ: Bütün nüfuz ve kudreti elinde toplamış olan Hükûmetin başı, başvekil. Yalnız... Bu tertibi yapanlar, böyle yağma şeklinde değil -zira bu sonradan korkunç bir hal aldı- sadece Kıbrıs için faydalı olur mülâhazasıyla bir miting olarak tertip etmişlerdir. ... (Yeni Sabah'taki beyanatı hakkında:) ''Bu Selânik meselesinde bir yanlışlık var. Diğerleri umumiyet itibarıyla doğrudur.'' (s.244)

ŞAHİT DR. YAKUP ULUKAN: Sihirbaz Abra Kadabra'nın (Ömer Lütfi) o gece temsiline hiç kimse gelmemiş; evine dönmek istemiş. ''Dışarı çıkmış, sakalı olduğu için, bakın bir papaz kaçıyor demişler, yakalamışlar. Adam yalvarmış, yakarmış, neticede sünnetli olduğunu göstermiş, kurtulmuş. Demişler ki, madem sen bizdensin, arabaya bin, biz ne emredersek onu yapacaksın.'' Ben kendisini Eminönü'nde mikrofon başında görüp, ertesi gün 2. Şubeye ihbar ettim. Bu durum anlaşıldı. (s.246)

CAHİT MEHMET GÖKTUN (Hadise sırasında Kınalıada komiseri): ''geceyarısı... motorla adaya gelerek... Dimitri'yi sordular. Kendisinin Yunanistan'a gittiğini söyledim. Motoru yanaştırıp adaya çıkmak istediler. Ben kendilerine elimdeki dinamiti göstererek (dinamit tedarik etmiştim) adaya çıkamayacaklarını, bu hususta emir aldığımı, zaten bu adanın çocuk adası olduğunu söyledim. ... çekilip gittiler. ... iki motorla gelmişlerdi, kalabalıktılar, sizden on dakika evvel geldiler. İki gazino vardı, kırıp döktüler dedim.

BAŞKAN: Kandırmak için değil mi? ŞAHİT: Evet.'' (s.258-59)

ŞAHİT NECİP BOZKIR: (Olay sırasında örfî İdare Hapishanesi muhafız kumandanı): ''Bir gün Örfî İdare kumandanı Namık Argüç gelerek [tutuklulara] Bir daha bu şekilde ifade verirseniz, sizi tekme[ler] ve tokatlarım diye çıkışmıştı.'' (s.266)

ŞAHİT RASİM ATALA: (İzmirli Avukat, NATO Hukuk Müşaviri): Tecavüzler karşısında Yunanlı subayların kendisinden yardım etmeleri üzerine, DP İl Başkanı Enver Dündar'a başvurmuş; o da asker yollamış. Yunanlılar sonradan yaptıkları tahkikat sonucu, hükûmet tertibine kani olmuşlar, tazminat istemişler. (s.283-84)

Gizli Celse

ŞAHİT REFİK TULGA: (General, İstanbul Valisi, eskiden Cumhurbaşkanlığı Başyaveri): ''Sâkıt Devlet Başkanı Kıbrıs hadiselerini bir izzetinefis meselesi telâkki ediyor ve bunu bir iç politika mevzuu sanıyordu. ... Birçok defalar yapmış olduğumuz konuşmalarda, İstanbul Rumları üzerinde, İstanbul'da oturan mal mülk sahibi olan ve adetleri 30.000'i bulan Yunan teb'ası Rum veya Yunanlılar üzerinde tazyik yapmanın lüzumunu şiddetle müdafaa ediyordu.'' Ben 1957'de Napoli'ye giderken, ''Onları bu memleketten kapı dışarı edeceğiz ve üzerlerinde şiddetli tedbirler alacağız, bunu (Amerikalı) Nato Kumandanı'na söyle dediler.'' (s.297)

ŞAHİT ARİF BARTU: İzmir yangınlarında İsmet Uç, Topal Ahmet, Kara Ali, Elektrikçi Ahmet gibi DP'li yöneticiler elebaşılık etmişlerdir. (s.303) Atina Mahkemesi'nden getirtilen fotokopiler:'' (Sanık Oktay Engin iki satırlık yazıdan maade diğer yazıların kendisine ait olduğunu bildirdi.)'' (s.321)

ŞAHİT NEVZAT AKIN: (Olay sırasında İzmir'de Savcı yardımcısı): ''Birçok polis ve komisere niçin müdahale edilmediğini defaatle sordum... aldığım cevap, 'Biz emir almadık' şeklinde idi. ... Hatta 'Haşin davranmamamız bize telkin edildi, emir verildi' deniyordu.'' (s.364)

Melâhat Gedik'in tanıklığı sırasında, Başkan Başol'un ihsas-ı reyi: ''Sanıklarla alâkası münasebeti bakımından müretteb olmamasına hemen hemen imkân yoktur.'' [İstanbul, İzmir ve Ankara'da hareketin aynı saatte başlaması nedeniyle!] (s.367)

ŞAHİT HAYRETTİN SÜMER (Süvari Binbaşısı, eskiden Menderes'in emir subayı): 7 Eylül sabaha karşı, Ankara'daki

bakanlar toplantı halindeyken, "Bir ara odaya girdiğim zaman Sarol'un orada bulunan arkadaşlarına şunları söylediğini duydum. 'Yap dedi isek, böyle mi olsun dedik. Türk milletine vur dersen öldürür, ama basiretli idare amirleri inisiyatiflerini kullanarak pekalâ hadiselere mâni olabilmişlerdir. Meselâ Nakipoğlu, meselâ Adalarda bir komiser". (s.351) Yüzleştirmede Mükerrem Sarol inkâr ediyor (s.414 vd.). Tanık Sümer'in ısrarı: "dikkat buyurdunuzsa, şahitlerin bir kısmı yavaş yavaş benim ifademe yanaştılar." (s.432).

BAŞSAVCI: "Readers' Digest'teki Fredrick Sander'in 'Dehşet Gecesi' makalesi için (Avukat) Apaydın'a teşekkürler. Tam edebî bir üslûpla ve aslına uygun yapılan tercümenin duruşmada okunarak deliller meyanına ithalini rica ederim." (s.444).

Esas Hakkında Mütalâa

Tutanaklar, s.451-483.

Zabtı sık satırla 33 daktilo sayfası tutan İddianame, geniş ölçüde, Kararname'yi tekrarlamaktadır.

— Başsavcı Altay Ömer Egesel'e göre, "o zamanın Başvekil yardımcısı Fuat Köprülü'nün Vilâyete çağırdığı İstanbul Emniyet Müdürüne [ve Millî] Emniyet Başmüfettişine fişe merbut Komünistlerle Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin listeleri tanzim edilerek derhal tevkiflerini ve nezarette bulunan DP organı (istanbul Ekspres sahibi) gazeteci Mithat Perin'in de serbest bırakılmasını emreylediği anlaşılmıştır." (s.454)

— İddianamede Selanik komplosunun Yunan mahkeme kararına uygun olarak gerçekleştirildiği savunulmaktadır. (s.455-56, 478-79 ve 480-81)

— Başsavcı, iddialarını desteklemek için İngiliz Daily Telegraph ve İsviçre Die Tat gazetelerinde ve Alman basınında çıkan bazı makalelere gönderme yapmış, Türk basınından da Hüseyin Cahit Yalçın ve Bülent Ecevit'in kimi yazılarını alıntılamıştır.

— Duruşma sırasında ortaya konulduğuna rastlamadığımız bir ek bilgi de şudur: "Örfî İdare Kumandanlığı'nın 12/3/956 tarih ve Şube 3 Kısım 1 ifadesi ile Başvekâlete verdiği raporda aynen 'saat 20'den itibaren Valinin güya halkı teskin için radyo ile sık sık tekrar edilen tebliğleri hadiseden habersiz olarak evlerinde, hanlarda ve kahvelerde oturan halkı da sokağa fırlatmağa vesile olmuş ve bu suretle kitleler bir çığ gibi büyümeğe başlamıştır denilmektedir. (s.462-63)

— Başsavcı, sanıkların suçluluğunu ortaya koymak için şöyle akıl yürütmektedir: "Şayet beş kişinin girdiği bir odada, bu şahıslardan birisi katledilirse ve eğer geride kalan 4 fail namzedinden üçünün bu fiili işlemediği ve işleyemeyeceği akıl ve mantık kaidelerinin zaruri neticesi olarak kabul edilirse, failin dördüncü şahıs olduğunu teslim etmekten başka mantıkî bir çıkış kapısı bulunamaz." (s.464)

* "Komünistlerin bu tertibin faili olmadığı dosya münderacatıyla sabittir." (s.464)

* "Halk Partisi'nin bu tertibi hazırladığı ve tatbik ettiği ne tasavvur olunabilir ve ne de böyle bir iddia sakıt iktidarca ve sanıklarca ileri sürülmüştür." (s.465)

* "Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin böyle bir tertibi icra etmesine gücü yetmez ve onun bu tertibin faili olmadığı tahkikat neticesi ve mahkeme kararı ile de sabittir." (s.466)

* "Bu tertibin DP idarecilerinin eseri olduğu birçok delil, emare ve karinelerle de sabittir." (s.467)

— İddianamede yenilik oluşturan bir konu, 12 Eylül 1955 sabahı yapılan, DP Meclis Grubu toplantısı tutanaklarına dayanarak Başsavcının geliştirdiği çözümlemedir:

"Ezcümle grup zaptının 10'uncu sahifesinde Fahri Belen meselenin bir tahkik mevzuu yapılmasını belirttikten sonra, aynen 'Bu hadiselerden aledderecat mes'ul olanlar bulunduğu gibi, Hükûmet de kül halinde mes'ul olduğunu unutmamalıdır' demiş ve Grupta 'Hepimiz mes'ulüz' Sesleri yükselmiştir. Yine hatiplerden Adnan (Fevzi Lütfi olacak) Karaosmanoğlu, sahife 20'de aynen, 'Başvekil müdahele etmesin, konuşalım, her milletvekili içini döksün, yoksa her çıkışta susturmaya, hakaret etmeye kalkışırsa mes'ele kalmaz' diyerek... (s.472-73) Adnan Menderes ise, "6'ıncı sahifede 'Müsaid olan fırsatı fevkalâde üstadane, meharetle ve soğukkanlılıkla istismar eden Komünistler bir millî felâket diyebileceğimiz fevkalade ağır bir vaziyet vücuda getirmişlerdir' diye beyanatta bulunmuş ve nihayet sözlerini bitirirken de, 9'uncu sahifede aynen 'Bu mel'un hadisenin intikamını onu ihdas etmiş olanlardan almak imkanını Allah Türk Milletine nasip ve müyesser eylesin' diyecek kadar..." (s.473)

— Sonuç olarak, İddianame, sözkonusu dört politikacının (+ Gedik'in), TCK m. 141'e aykırı bir cemiyet kurduklarını, Selânik sanıklarının da "bu fiile aslî şekilde iştirak" ettiklerini, üç yöneticininse "cemiyete dahil oldukları anlaşılmamakla beraber, hadiseleri men' etmemek suretiyle vâki müzaheretlerinden dolayı", hepsinin hareketlerine uyan hükümlere göre cezalandırılmasını istemektedir.

Savunma

Elimizdeki en ayrıntılı belge, metni Kanmaz'ın kitabında verilen, Burhan Apaydın'ın savunmasıdır. Bu avukatın taktiği, Başsavcının eleme yöntemiyle dört örgütten birini suçlama mantığını çürütmeye çalışmak olmuştur. "Acaba iddia makamı huzurunuzdaki sanıkları, komünistlerden daha az mı vatanperver saymak hatasına düşmüştür?" (s.26) diyen Apaydın, her şeye karşın, komünistlerin de CHP'nin de, Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin de olayları düzenlemiş olabileceklerini ileri sürmektedir. Bu arada, CHP için şöyle diyor: "Halk Partisi ekalliyete karşı küskündür. Çünkü seçimlerde ekalliyet kendisine rey vermemiştir ve DP'yi desteklemiştir. Ayrıca Halk Partisi, iktidarı zamanında ekalliyetin mali gücü ve iktisadî konulardaki yaygın hâkimiyeti karşısında, kendilerine eşit haklara sahip bir vatandaş gözü ile bakmamış, Varlık Vergisi ve Aşkale faciası ile devlet idaresi zihniyetini ortaya koymuştur." (s.28) Dernekle ilgili olaraksa şunları söylüyor: "Dünya, âlem bilir ki, Türkiye'de Kıbrıs meselesi ilk defa Hürriyet gazetesi ve onun rahmetli sahip ve başyazarı Sedat Simavî tarafından ele alınmış, belki biraz vaktinden önce, ama isabetli olarak bir millî mesele haline getirilmiştir. Yine herkes bilir ki, Kıbrıs Türktür Derneğini kuran ve başkanlığını yapan Hikmet Bil bu gazetede çalışır ve rahmetlinin yakın mesâi arkadaşıdır." (s.29) Olup bitenlerden Hükûmetin ve DP'nin çıkarı olamayacağını belirten Apaydan'a göre, olayların sorumlusu "dedelerimizin hicranıdır" (s.33, 39) "300 yıldan beri devam eden Rum-Türk fetreti, kromozomlardan çıkıp şuura yükselmiş"tir (s.37, 39). 1955 yılındaki sosyal psikolojik durumu açıklamak için, Apaydın, 6/7 Eylül'den beş ay önce, 27 Nisan'da Taksim'deki Kristal Salonu'nda yapılan bir akademik toplantının nasıl sokağa döküldüğünü ve güçlükle bastırıldığını anlatıyor (s.37). Bu avukat, iddiaların kanıttan yoksun bulunduğu, suçun maddî ve manevî unsurlarının olmadığı görüşündedir. Ona göre, dinlenen tanıklar yanlıdır, Millî Emniyet raporları sübjektif yorumlarla kullanılmıştır. Menderes'in öteki avukatı Talât Asal da, bol bol otorite adı sayarak, hukukî olduğu ölçüde edebî bir niteliğe de büründürdüğü konuşmasında, benzeri görüşler ve ortada bir "ırk mülâhazası" olamayacağını ileri sürmüştür (s.69-70).

Devamı s.50'de

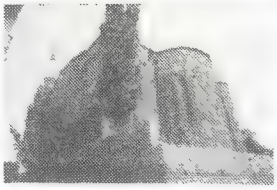

Fotoğraflar: Tolon Arlıhan

Haliç Sokaklarında

MURAT BELGE

Haliç yüzyıllar boyunca, Konstantinopolis gibi İstanbul'un da aranılan, seçkin bir semti olmuş. Bu nedenle, hali vakti yerinde kesimler Haliç kıyılarında veya Haliç'e bakan sırtlarda oturmayı tercih etmişler. Deniz kıyısı, ama *sakin bir deniz kıyısı*; havadar, ama rüzgâra karşı korunaklı bir bölge oluşunun bunda payı vardır herhalde. Ama günümüze yaklaşırken Haliç bu itibarlı konumunu kaybetmiş. İlk sanayi kuruluşlarının çeşitli kolaylıklar nedeniyle burada yerleşmesi de Haliç'in her bakımdan "oturulmaz" bir hale gelmesine katkıda bulunmuş. Böylece, Bedrettin Dalan'ın kurtarma operasyonlarının birincil nesnesi olan bugünkü Haliç ortaya çıkmış.

Haliç bölgesinin (bu yazı sınırları içinde Haliç derken, hep güney kıyısını ve daha çok Unkapanı köprüsüyle surlar arasında kalan kesimini kastediyorum) bana anlamlı ve ilginç gelen bir yanı, Osmanlı tarihinin bugünkü Türkiye'de ancak bir "anı" olarak kalan bir özelliğine, çok çeşitli milletler ve dinlerden insanların yanyana yaşadığı bir yer olma özelliğine sahip olması.

Bu özellik Bizans çağında da varmış. Şehrin normal Rum Ortodoks ahalisinin yanında, o zamanların kayda değer Yahudi azınlığı olan Karayimler gene Haliç kıyısında, şimdi Yenicami'nin bulunduğu yerde oturuyordu. Ayrıca, Bizans imparatorunun izniyle İstanbul'da Koloni kuran, Akdeniz'in tüccar ve denizci şehir devletlerinin temsilcileri de Haliç kıyılarına yerleşmişlerdi. Cenevizlilerin Galata'yı kurduğu daha yaygın bir bilgidir. Buna karşılık Venedikliler ve Pisalılar güney kıyısındaydılar. (Daha çok da, Bahçekapı çevresinde - ama son Haliç kurtarma operasyonu sırasında yıkılan "Venedik Sarayı" Fener'deydi.)

İstanbul'un fethinden sonra şehir nüfusunda radikal değişimler oldu. Her şeyden önce, doğal olarak, Müslüman-Türk nüfus yerleşmeye başladı. Refik Ahmet'in *(İstanbul Nasıl Eğleniyordu*'da) anlattığına göre, zengin Türkler Haliç sırtlarını baştan beğendiler. Bugün de tek tük örneklerini görebildiğimiz konaklar, Süleymaniye, Küçükpazar, Çarşamba, Yavuz Selim çevresinde çoğaldı.

15. yüzyıl sonunda İspanya'da Engizisyon'dan kurtulmak isteyen Yahudiler, II. Bayezid'in çağrısıy-

la Türkiye'ye gelince, Girit'e, Midilli'ye değil de, İstanbul'a yerleşmeyi seçenlere Balat semti uygun görüldü. O çağın İspanyolcası temelinde bir dil olan Ladino'yu konuşan bu Yahudiler, İstanbul'un bundan sonra tanıyacağı Musevî azınlığı oluşturdular. Bu arada Fenerde, eski Ortodoks nüfusun en yoğun yerleşim alanı haline geldi. Buna karşılık Bizans çağının İtalyan Kolonileri söndü, Haliç'in kuzeyine, Galata'ya taşındı.

Haliç büyük ölçüde bir sivil yerleşme bölgesi olduğu için, burada, şehrin başka yerlerinde rastlanan büyük, anıtsal binalar bulunmaz. Kamu binaları daha çok, çeşitli cemaatlerin dinî ihtiyaçlarına karşılık veren tapınaklardır. Girip çıktığınız girift, dar sokaklarda, kamusallıktan çok, özel hayatın gündelik ayrıntılarıyla karşılaşırsınız. Hiç şüpheniz olmasın, yaklaşık iki yüzyıllık bir dönem içinde pek çok şey kaybolup gitmiştir. Gene de, görmeye hazır bir göz, lezzet veren yığınla ayrıntıyla karşılaşabilir.

Biz gezimize Cibali'den başlayalım. İsterseniz kıyıdan değil, daha içerideki Üsküplü caddesinden yola çıkalım. Solunuzda Orhan Kemal sokağını geçip bu kadarcık kadir-

bilirliğe bile "eyvallah" dedikten sonra, II. Bayezid'in vezirlerinden Küçük Mustafa Paşa'nın yaptırdığı söylenen hamamı da sağınızda göreceksiniz (cadde de burada Mustafa Paşa adını alıyor). Uzun süre kapalı kaldıktan sonra yakınlarda tamir görüp eski işlevine devam eden bu hamam, benzerlerinin en eskilerinden biri. Kendi hesabıma, şehir gezerken birçok binaya girip çıkmaktan hoşlandığım halde, nedense hamamlar konusunda aynı kaygısızlığı sürdüremiyorum. Ama görenler Küçük Mustafa Paşa hamamının içinin dışından da güzel olduğunu söylüyorlar.

Hamamın yakınında Sinan Paşa Mescidi olarak bilinen bir Bizans Kilisesi'nin binalar arasında kaybolmamış birkaç duvarını da görebilirsiniz.

Cibali'nin en göze çarpan anıtı, bugünkü adı Gül Camii olup, eski

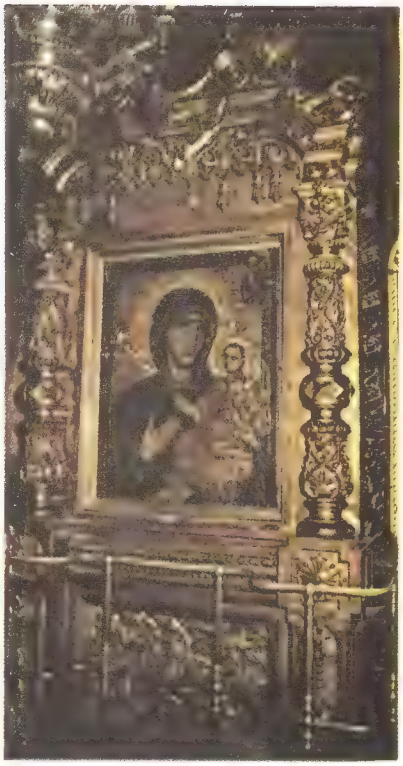

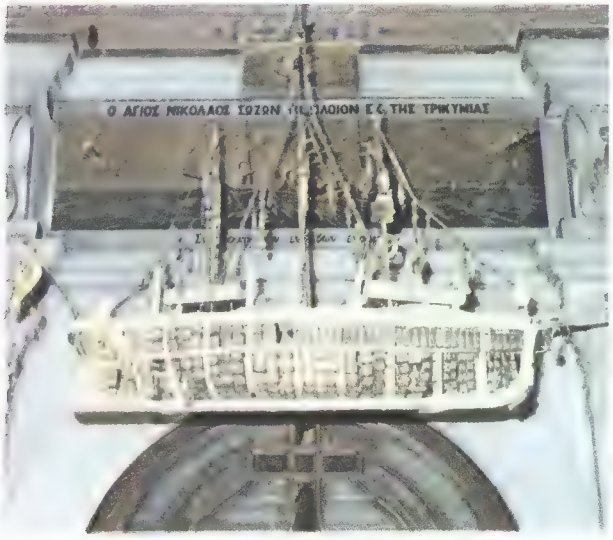

Yan sayfada üstte; Ayvansaray'daki "Atik Mustafa Paşa Camii", altta; Cibali'nin hikâyesi güzel "Gül Camii." Üstte solda; Aya Yorgi Kilisesi'nin mozayik Meryem Ana tablosu, sağda, Patriğin görkemli "tahtı"; yanda, Aya Nikola Kilisesi'ndeki gemicilerin şükranı gemi.

Bizans Kilisesi, Aya Teodosiya. Türkler zamanında epey tamir gören bu kilise-camii, oldukça alımlı bir binadır. 9. yüzyılda yapıldığı tahmin ediliyor. Mimarî planı, "Bizans Haçı" olarak tanınan tipe uygun. Duvarları oldukça yüksek, belki de Türkler tarafından yükseltilmiş. Kiliseden çevrilme birçok camiden farklı olarak minaresi de yapıya yakışmış.

Efsaneye göre, fetihten önceki gün, Teodosiya'nın günüymüş (Hıristiyanlıkta yılın her günü bir azize aittir ve genellikle o gün doğan çocuğa o azizin adı verilir. İstanbullu Müslüman Türklerin doğum günü yerine "isim günü" demeleri de bundan galat). Dolayısıyla şehir halkı o gece orada ibadete gelmiş ve kendilerini Türklerden koruması için dua ettikleri azizeye güller getirmişler. Ertesi gün şehri fetheden Yeniçeriler bu gül yığınını gördükleri için camiye de Gül Camii adı verilmiş. Doğruluğu belirsiz, ama hikâye güzel.

Haliç boyunca surlar yer yer yıkık, yer yer oldukça sağlam. Eskiden bu surlarda bulunan kapılardan şimdi en belirgin kalanı olan Ayakapı'nın yanından deniz kıyısına, Abdülezel Paşa caddesine çıkalım. Sağa doğru biraz yürüyünce, 1720'den kalma bir Rum kilisesini, Aya Nikola'yı göreceğiz. Ortodoksların nedenini bilmediğim, ilginç bir âdeti var: Belli bir yerdeki dinî kurum, "şube" açar gibi, başka bir yerde bir dinî kurum, bir kilise yaptırıyor. Buna da *"metokhion"* adı veriliyor. İşte Aya Nikola, Athos Dağı'ndaki Vathopedi Manastırının "metokhion"u olarak inşa edilmiş. Kıyı kiliselerinin âdetlerine uygun olarak, denizcilerin şükranlarını simgeleyen bir gemi modeli girişte tavandan sarkıyor. Bunun yanısıra, yalnız Pazar âyinlerinde ortaya çıkarılan taşınabilir mozayik (11. yüzyıldan) kilisenin en değerli malı.

Şimdi dönüp Haliç'in bitimine doğru yürüyelim. Sağımız, yani kıyı, post-Dalan görünümüyle, yeni parkları

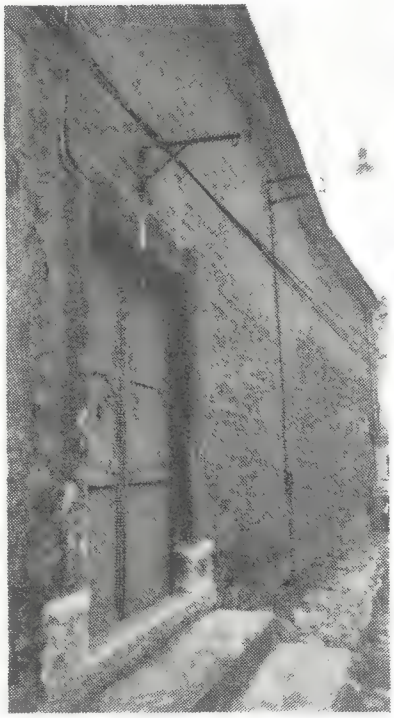

Üstte solda, Aya Yorgi'deki Osmanlı'nın önünde patriği astığı çengeliyle Orta Kapı ve üç azizin mezarı (aşağıda). Üstte sağda Panaya Paramityas (Ulak Sarayı); yanda solda, makaralı ipli, betonarme katkılı Fener tipi bir ev, sağda Moğolların Kilisesi.

vb. ile devam ediyor. Az sonra, solda, içeriye bir yol kıvrılacak: Sadrazam Ali Paşa caddesi (Haliç dökülüyor, ama hiç değilse sokaklarında "paşa" bol). Buradan girip solumuza baktığımızda ünlü Fener Patrikhanesi'ni göreceğiz. Patrikhane beklendiği gibi görkemli bir bina olmadığı için ilk göreni hayal kırıklığına uğratabilir. Hattâ çok kişi tepede kurulu, uzaklardan da görülebilen Fener Rum Lisesi'ni Patrikhane olarak bellemiştir.

Patrikhane, İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra Çarşamba'daki Pammakaritos Kilisesi (bizdeki adıyla, Fethiye Camii) yerleşmiş. 1586'da buradan da taşınmış. Onyedinci yüzyıl başlarında bugünkü yerine yerleşmiş. Tabiî, şimdiki binası yeni, 1940'ların eseri. Ancak, yanındaki Aya Yorgi Kilisesi'ni de çevreleyen dış duvarı daha eski olmalı. Çünkü bildiğimize göre Patrik V. Gregotios, Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyette bulunduğu gerekçesiyle, 1821'de, Orta Kapı diye bilinen kapının önünde asılmış. Kapının üstünde uğursuz görünüşlü bir çengel hâlâ duruyor. O zamandan beri bu kapı açılmamış.

Patrikhanenin yanında bugün -herhalde öğrencisizlikten- kapalı bir ilkokul var. Görece eski tek bina olan kütüphane arkada. Aya Yorgi ise, yakınlığından ötürü doğal olarak Patrikhanenin resmî kilisesi. 1720'de yapılan bu bina bazilika tipinde; yani, normal bir çatısı var. Çünkü fetihten sonra Hıristiyanların kiliselerini kubbeli yapmaları yasaklanmıştı. Bu yasak, Rum kiliseleriyle ilgili olarak, ilkin Taksim'deki Aya İriada Kilisesi'nde kalktı.

Aya Yorgi, Patrikhane Kilisesi olarak, içinden bakıldığında yeterince görkemli. İmparatoru temsilen Patriğin oturacağı "taht misali" yer, Türk ve Bizans süsleme sanatlarının ortak bir ürünü gibi. Sedef işlemeli bir sehpa, altın yaldızlı ve taşınabilir bir mozayik Meryem Ana tablosu, birçok güzel ikon kilisenin en değerli eşyaları. Bu arada üç azizin (Omonia, Theophano ve Euphemia) mezar ve tabutları da kilisenin içinde.

İstanbul Patrikhanesi, Ortodoks mezhebinin manevî anlamda merkezi. Ne var ki, Cumhuriyet kanunlarıyla sınırlandığı için fiilen İstanbul dışında bir yetkisi yok. Ayrıca, Bulgar Ortodoks Kilisesi, Rus Ortodoks Kilisesi gibi millî kiliseler de çıkmış. Patrikhanenin herhangi bir nedenle İstanbul dışına çıkarılması durumunda, Ortodoksluğun gele-

neğine göre, birinci derecede yetki Moskova'ya geçiyor. Aleist Sovyetler Birliği'nde Ortodoksluğun merkezinin olması yeterince Paradoksal, ama bu durum İstanbul Patrikliğinin korunmasına diplomatik bir boyut ekliyor.

İstanbul'daki Patriği, İstanbul içindeki on iki despottan (piskopos) oluşan İstanbul sinodundan seçiliyor. Ortodokslukta, Katolik Papa'da olduğu gibi, "Patriğin yanılmazlığı" türünden bir öğreti yok. Bugün Patriğin cemaati İstanbul'da kalmış üç bin kadar Rum yurttaşımızdan ibaret.

Patrikhaneyi terkedip az ileride, Ali Paşa caddesinin bir içerideki paraleli Vodina sokağına saparak biraz yürüyünce, solumuzda yüksek bir bahçe duvarı görüyoruz. Gene Patrikhaneye ait olan bu bahçenin kapısını açtırıp içine girmek, önceden ayarlanmazsa, çok zor. İçeride bir Aya Yorgi Kilisesi daha var. Burası da Kudüs Patrikliğinin *metokhion*u. Fener Rumlarından, aristokratik Kantakuzenos ailesinin sarayının da bir vakitler burada olduğu sanılıyor. Türklerin "Şeytanoğlu" adını taktığı Mihail Kontakuzenos sarayında büyük bir kitaplık kurmuş, kitaplarından bazıları da Aya Yorgi'de saklanmış. 1906'da, kilise kitaplığında, Arkhimedes'in elyazması bir kitabı bulunuyor (Kontakuzenos'dan geçmiş de olabilir). İ.Ö. 250'de yazılmış bir yazmanın burada ortaya çıkması şüphesiz olağanüstü bir hoşluk!

Bahçe duvarını izleyerek -dışarıdan- sola saptığınızda, burada yer alan ikinci kiliseyi dıştan görebilirsiniz. Adı Panaya Paramityas olan, Türkçe'de ise Ulah Sarayı olarak bilinen bu kilise yıkık durumda.

"Ulah Sarayı" gibi bir ad, Fenerli ileri gelenlerin uzun zaman Eflak ve Boğdan'a Voyvoda tayin edilmeleriyle ilgili Tercüman olarak da Osmanlı devlet yapısı içinde yer alan Rumlar ("tercüman"a "dragomen" da deniyordu; Fener'in üstündeki "Draman" semtinin adı da buradan geliyor) ayrıca bugünkü Romanya'nın sözkonusu bölgelerinde yöneticilik yaptılar. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca - Yunan milliyetçiliği ve bağımsızlıkcılığı Osmanlı yapısıyla iyice çatışmaya başlayıncaya kadar - Fener'in imparatorluktaki bu nüfuzu devam etti. Aslında, bütün Haliç bölgesi içinde Fener semtinin bugünkü durumuna baktığınız zaman bile, burann belli bir refah düzeyinde yaşamış bir yer olduğunu görebiliyorsunuz. Bu bakımdan Fener'de gezmek, sağlam taş evlere, mozayikle süslenmiş bahçelere, evlerin kapısı açık kalmışsa karolu taşlıklarına bakmak, başlı başına bir zevk. Öte yandan, buradan biraz sonra geçeceğimiz Balat'ta karakter hemen değişiyor. Belli ki Balat aynı zenginliğe erişememiş. Osmanlı devlet yapısında ticaretle uğraşan Yahudilerin devlet iktidarına yakın duran Rumlar kadar zenginleşemedikleri de düşünülebilir.

Ulah Kilisesi'nden yukarıya, Aya Mariya Muhliotissa'ya tırmanırken, Fener'e özgü evleri göreceksiniz. Bu semtte ayrıca, Akdeniz usulü evden eve girilen makaralı iplere asılı çamaşırların da özel bir zenginliği var. Nedense bu çamaşır adeti İstanbul'un ancak belli yerlerinde görülüyor. Oysa eski nüfus yapısı değişmiş; bugün Fener'de yaşayanlar, sözgelimi, Karagümrük'tekilerden çok farklı değil. Öyleyse, önceden kurulu bir geleneğin varolduğu yerlerde devam etmiş olmalı bu çamaşır adeti.

Tepede, "Moğolların" sıfatıyla tanınan Mariya'nın kilisesine geliyoruz. Tabiî burayı da açtırmak, içeri girmek çok kolay değil. Girebilirseniz, fetihten önce yapılıp da, bugüne kadar Rum Ortodoks cemaatinin elinde kalmış bu kilisede,

Üstte, Moğolların Kilisesi'ndeki hazine: Bizans çağından kalma mozayik Meryem Ana portresi, sağda 1881'den kalma masalların fantastik şatosu görünümüyle Fener Rum Lisesi.

Bizans kilise mimarîsinin "yonca" diye bilinen tipinin iki örneğinden birini göreceksiniz (ikinci Heybeliada'da). Gelgelelim, çeşitli zamanlarda girişilmiş onarımlardan ötürü yonca planı epey bozulmuş. Özellikle içinden bakınca, bir simetrisizlik, uzman olmayan seyirciyi bile şaşırtıyor. Kilisede güzel ikonlar var, ama asıl hazinesi, Bizans çağından kalma, mozayikten Meryem portresi. Aya Nikola ve Aya Yorgi'dekinden sonra, İstanbul'da kalan üçüncü (ve son) taşınabilir mozayik bu.

Mariya'nın Moğolluğu tarihten çok efsaneyi andıran bir hikâye. İmparator Mihail Poleologos'un gayrı meşru kızı Prenses Mariya'yı Moğol imparatoru Hülâgû ile evlendirmeye karar vermişler. O zamanın yolculuk hızıyla, Mariya İran'daki Moğol sarayına vardığında, Hülâgû'nun Tanrının rahmetine kavuştuğunu görmüş. Ama Moğollar ta Konstantinopolis'ten gelen Bizans prensesini geri çevirmeyip Hülâgû'nun oğlu Abaka Han ile evlendirmişler onu. Abaka, kardeşi Ahmet tarafından öldürülünce, belki de saray darbeleriyle vatan özlemini hatırlayan Mariya yurduna dönüp bu kiliseyi yaptırmış. Aslında kilisenin bu efsaneyle ilgisiz olarak, VIII. Mihail zamanında, 1261'de inşa edildiği biliniyor. Fatih'in, kiliseyi Ortodokslara bağışlayan fermanı da halen orada.

Kiliseden çıkıp bir köşe dönünce Haliç'in en anıtsal yapısı olan Fener Rum Lisesi'yle (onun bir cephesiyle) karşılaşacaksınız. Bina Atatürk'le yaşıt olmakla birlikte eski Bizans'tan beri Rumların başlıca eğitim kurumları bu yerdeydi. Fetihten sonraki gelişmelerde, dindışı eğitim merkezi burada kaldı, dinî eğitim ise Heybeliada'da sürdü. Fener lisesinde şimdi 14 öğrenci okuyor. (Bu arada, Anayasa Mahkemesi'nin özel yüksek okulları kapatma kararının bir uzantısı olarak Heybeliada'daki Papaz okulunun da yüksek kısmı kapatıldı. Lisenin ise, öğrencisi kalmasa bile açık tutulması, Bakanlık tarafından isteniyor.)

Kantakuzenos'ları, Mavrokordatos'ları, İpsilanti'leri eğiten Fener Rum Lisesi'nin bugünkü binası görkemli, ama olağanüstü bir zevksizlik örneği. Herhangi bir üslûba sığmayan ve masal dünyalarının fantastik şatolarını andıran bu yapı, Fener'de doğup büyüyen çocukların rüyalarına giriyordur - giriyorsa, rüyayı kâbusa döndürmesi, kuvvetle muhtemel. Gene de, eskiden kalma her şey karşısında keyif duymaktan kendini alamayan bizim gibi tedavi kabul etmez nostaljikler açısından, kendine özgü bir hoşluğu var. 1881'den kalma başka şeylerden daha sevimli olduğu da kesin.

Lisenin arkasından dolaşıp öbür ucundaki dimdik sokaktan inebilirsiniz. O zaman, giriş kısmının da yanından geçersiniz. Yokuşun dibine geldiğinizde, solda bir girintide, bir levha göreceksiniz. Eflak voyvodalarından Kantemir'in - Klasik Türk Müziği üstüne en eski ciddî kitaplardan birini yazmış bir kişi- evinin burada olduğunu anlatan bir levha göreceksiniz. Eve girmeyi ben başaramadım, size de iyi şanslar dilerim - ama söylentiye göre oradaki bina zaten sonradan yapılmış.

Ünlü bir kişinin filan evde oturduğunu belirten -Avrupa'da çok sık rastladığımız- levhalar, yazılar bizde pek yoktur. Kantemir'inkini Romenler koymuş. Benim bildiğim bir

Üstte bakımlı bahçesiyle Vlaherne Ayazması; altta, dünyanın tek "Sultan destekli" "pre-fabrike gotik" binası Bulgar St. Stephan Kilisesi.

başkası da Galata'da, Fransız Devrim şairi Andre Chénier'nin doğduğu evi gösteren plaket (onu da tabiî Fransızlar koymuş).

Fener'in kamusal binaları bitti. Ama başlamışken, takatınızın yettiği kadar fazla sokağa girip çıkın bence. Evler çok güzel. Acelesi olanlar bizimle gelip kıyıya çıksınlar ve Bulgarların St. Stephan Kilisesi'ne yürüyelim.

Üslûp olarak neo-gotik kategorisine sokabileceğimiz bu kilise (ve karşısındaki Bulgar eksarklığı binası) 1871'de yapılmış. Asıl ilginç özelliği, koca kilisenin dökme demirden yapılmış olması. Dışı gibi, içi de. Mermer gibi görünen kısımları da. Bu tuhaf mimarînin gene bir efsanesi var. Sultan kiliseye izin vermek istememiş. İşi yokuşa sürmek için, bir hafta gibi imkânsız bir sürede yapılmasını şart koşmuş. Bunun üzerine kiliseyi Viyana'da demirden döktürüp Tuna yoluyla Karadeniz'den getirmişler (bunlar aslında doğru) ve söylenen sürede kiliseyi tamamlamışlar.

Kilisenin Fener'de, Patrikhane'nin burnunun dibinde kurulmuş olması, herhalde o tarihlerde güçlenen milliyetçiliğin bir ürünü. Dünyanın tek "pre-fabrike gotik" binası olmasını da buna bağlamak mümkün gibi görünüyor. Kilisenin bakımlı, küçük bahçesinde burada hizmet etmiş Bulgar metropolitlerinin mezarları ve bunları süsleyen güzel heykeller vardı. "Bulgaristan'da Türklere Mezalim" olayı üzerine "şahlanan millî duygularımız" sonucu şimdi bu heykeller kırılmış olarak kilisenin içinde bir kapı aralığında duruyorlar. İnsanlar, başka insanların hakkını aramanın, bütün insanlığın malı olan güzellikleri kırma yolundan geçmediğini belki bir gün anlarlar.

Bulgar kilisesinin biraz ilerisinde, yolun sağında, bina yıkıntıları var. Son dönemde çevresi temizlenmiş olarak ortada duruyor bu yıkıntılar. Küçük bir avluya girdiğinizde, solda tahtadan perişan bir çan kulesi görüyorsunuz. Bu, içerideki oldukça yoksul Vaftizci Yahya Kilisesi'ne ait. 1830'dan kalma kilise ilginç değil, ama onu çevreleyen binalar, restore edilirse çok ilginç olur. Burası, Sina Dağı'ndaki Aya Katerina manastırının *metokhion*'u. Aristokratik Fener evlerinin şık bir örneği. Ama uzun zaman atölye olarak kullanılmış ve adamakıllı harap. Atölye çıkarılalı, içine girmesi de zor (ve bu haliyle görecek fazla bir şey yok).

Biraz ileride Balat kapısını değil-

Gregoryan Ermeni Kilisesi "Reşdagabet".

se de, kapının bulunduğu yeri görüyoruz. Çünkü surlarla birlikte kapılar da yıkıldığı halde, bütün sokaklar bir noktaya doğru akarak orada bir vakitler bir katip bulunduğunu anlatıyorlar. Yukarıda söylediğim gibi, Balat, hele Fener'den sonra, epey yoksul. Tek tük Yahudi evleri görüyorsunuz, altı köşeli yıldızlarından Yahudi evi olduğunu anlayarak. Balat'ın merkezinde, biri karakolun sırasında, biri de karşısında olmak üzere iki sinagog var. Karakolun karşısındaki, yani Yanbol, Cumartesi ayinlerine açık. Öteki ise kullanılmıyor. Sinagogların kendileri eski değil, ama daha önceleri de bu yerlerde sinagoglar olduğu biliniyor.

Balat'ın bu yöresinde dinler, mezhepler birbirine iki adımlık mesafede ibadet yerlerini kurmuşlar. Ferrah Kahya sokağında Sinan'ın eseri olan Ferruh Kethüda Camiisi var. İlk yapılışında da çatısının ahşap olduğu tahmin ediliyor. Bina çok kötü bir restorasyondan geçmiş. Kadınların namaz kılması için yapılan ahşap kısım, pencerelerin ortasından geçiyor. Mihrap kısmında, Tekfur Sarayı çinilerinden örnekler var. Arka dış duvarındaki güneş saati de caminin ilginç özelliklerinden.

Caminin hemen yanı başında da Gregoryen Ermeni Kilisesi Sırp Reşdagabet var. Reşdagabet, Ermenice'de Başmelek demek. Cebrail ve daha çok Mikail'i anlatıyor. Ancak, ikonlarda ejderhayı öldüren St. George var. Ayrıca, kilise içindeki 1772 tarihli demir kapılarda (bir tarafı Latince, bir tarafı Almanca bir kapı) St. George'un ejderhayı öldürdüğü yazılıyor. Sarayda demircilik yapan bir Ermeni ustanın bu kapıyı satın alıp oraya taktırdığı tahmin ediliyor. Kilise eskiden, Bizans döneminde yapılmış. Nitekim aşağıda bir ayarması var ve burada Bizans'tan kalma heykel ve yazılar (Ermenicelerle birlikte) 1628'de, Karagümrük'teki Sırp Nikoğos Kilisesi Ermenilerden alınıp Keteli Camiisi'ne çevrilince, karşılığında Rumca adı Ayos Strati olan bu kilise Ermenilere verilmiş. Birkaç yangından sonra, bugünkü son bina 1835'te kurulmuş. Yakın zamana kadar Balat'ta Yahudilerden başka kalabalıkça bir Ermeni topluluğunun yaşadığı ve bu semtten birçok önemli Ermeni tarihçi ve araştırmacısının yetiştiği anlaşılıyor.

Balat'tan sonra son durağımız Ayvansaray (Vlaherne sarayı, her dilde bu yöreye damgasını basmış: "Ayvansaray", "Balat"). Dalan operasyonundan sonra, eski karakteri iyice zedelendi Ayvansaray'ın. Çünkü burası küçük çapta bir tersaneydi ve sandallar, motorlar yapılırdı. Onun için sokakta giderken birdenbire karşımıza bir tekne çıkıverdi. Şimdi tekneler, sokaklarıyla biklikte yoklar.

Ayvansaray'da Bizans Kilisesi'yken cami olmuş, küçük ve şirin bir yapı var. Yakın zamana kadar Aziz Petrus ve Markos Kilisesi olarak bilinirken şimdi bu saptamadan vazgeçildi, ama başka bir saptama da yapılamadı. Dokuzuncu yüzyıldan ve gene Yunan haçı tarzında. Cami olduğunda adı da Atik Mustafa Paşa Camiisi olarak değişmiş ve bu yakınlara kadar böyle gelmişti. Ama şimdi Câbir Efendi Camii olmuş. Bunun caminin içindeki türbeye bağlı bir yakıştırma olup olmadığını bilmiyorum. Binanın bir cephesinin yanından geçen sokak ise hâlâ "Mustafapaşa Bostanı" adını taşıyor. Tabiî bostandan fazla bir şey kalmamış.

Bu sokağın Dervişzade sokağıyla birleştiği köşede ise Vlaherne Ayazması var. İstanbul'un güzel, geniş bahçeli ayazmalarından biri bu. Bahçe bakımlı, ferah. Girişe yakın bir yerde yıkık bir çeşme var. Ayazmanın kilisesi çok yeni, ama adından da anlaşıldığı gibi Vlaherne sarayının da ayazması olmuş burası. Daha 451'de, Pulkheria'nın burada büyük bir kilise inşa ettiği biliniyor. Bu kilise, fetihten önce, 1434'ten önce yanarak yok olmuş.

Ayazmaya uğradığım bir sefer, oradaki rahip hasta bir kadını şifalı suyla yıkıyordu. Sonra kadın ayrıca yüzünü yıkamak için kiliseye girdi. "Bismillahirrahmanirrahim" diyerek çeşmeye yaklaştı. Meğer Müslüman'mış. Rahip de ona "Allah şifa versin" dedi. Demek hâlâ, büyük kısmı yok olmuş bir tarihten sonra, burada oturan ayrı inançtan insanlar günlük hayatlarının ihtiyaçlarında birbirlerine böyle destek olabiliyorlar. Bu insanca güzellikten bir şeyler hâlâ kalabilmiş İstanbul'da.

Not: Bu yazıyı yazarken, bazı bilgiler için H.Sumner-Boyd ile J.Freelx'in *Strolling Through Istanbul* adlı kitaplarından yararlandım.

"Aldığıma Pişman Oldum Kaldım İki Avret Arasında"

ORHAN KOLOĞLU

Yeniçeri'nin vatan özlemine tutulduğu ailesini görmek istediği olur. Kimisi de hac görevini yapmak ister. O zaman kendisine en çok üç yıl sürebilecek izin verilir. O sürenin sonuna kadar kadroda sayılır.

Bütün bunların da bekâr yaşamının sıkıntılarını bastıramadığı durumlarda Yeniçeri'ye yerli bir kadınla evlenmek çözümünden başka yol kalmaz. Ocak böyle bir karara karşı çıkmazsa da caydırıcı bazı önlemleri olduğu peşinen bilinir. Artık kışladaki odasında oturamayacaktır. Ailesine bir ev tutması gereklidir. Bekârlara hergün verilen dört somun ekmek hakkı kesilir. Bu da ek bir masraf olarak üzerine binecektir.[1]

Aşıklarımızdan biri, bekârlıktan kurtuluşun mutluluğunu, evliliğin zevkini şöylece dizgelere dökmüştür:

Sultan Cezayir'de evlenen kişi[2]
Cenneti âlâda gılmana döner
Mevlayı zikr etmek daima işi
Ucmağın bevvabı Rezvana döner

Akşam sabah hanesine varanda
Celallenir kalbi ehlin görende
Soyunur libasın rahat bulanda
Tuğları dikilmiş sultana benzer

Beline kuşanır harir kuşağı
Sağın solun almış oğlu uşağı
Süprülmüş döşenmiş kemha döşeği
Sed olur üstünde mihmana döner

Bekârlar cemi' olup ederler sohbet
Neylesin eline girmez bu devlet
Bir temin yok koynunda böyle bir nikbet
Kasavetten sararmış zafrana döner

Arapça söyleşir tuti dilleri
Şekerden nişane verir dilleri
Hub cemalin görenlerin lebleri
Mevc vurur ruzu şeb ummane döner

Atalarımız "evlenmesi bir alaca kuş, geçinmesi bora ile kış" demişler. Sorunsuz evlilik var mı?.. Cezayir'dekiler de başka türlü olabilir miydi? Övgüleri artık yergiler izlemeye başlamıştır. Bir ara sınırsız özgürlükten doğan bunalım, bu kez evdeki baskıdan özgürlüğü aramaya dönüşmüştür. Unutmamalıyız ki Ocak'ın yoldaşlarında temel nitelik, özgürlüktür.

Cezayir'de evlenen kişi[3]
Bükülür kaddı kemane döner
Akıdır gözünden kanlı yaşı
Irmağa uğramış ummane döner

Nice başladım söze girmeğe
Okutulup kelimeler dermeğe

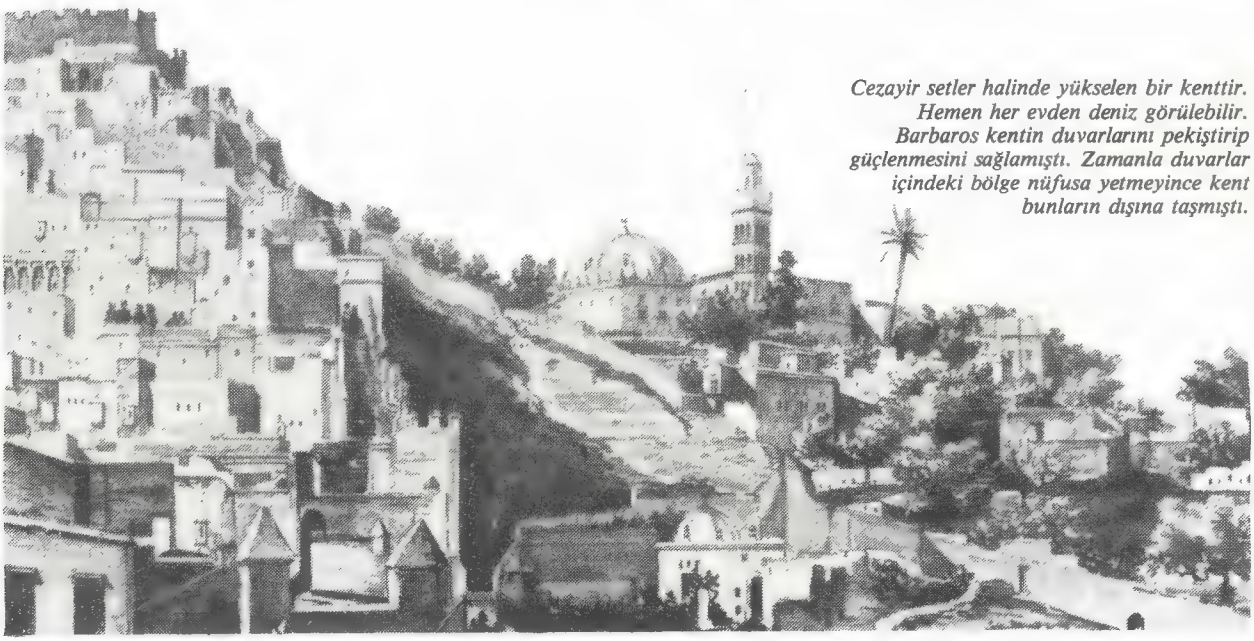

Cezayir setler halinde yükselen bir kenttir. Hemen her evden deniz görülebilir. Barbaros kentin duvarlarını pekiştirip güçlenmesini sağlamıştı. Zamanla duvarlar içindeki bölge nüfusa yetmeyince kent bunların dışına taşmıştı.

PAZAR YERİNDE SOHBET: Sol başta üç Türk, sağ başta üç yerli belki de pazarlık halindeler. Anadolu delikanlılarını Arap'lardan ayıran, başlıca ciltlerinin açık rengi ve giysileridir.

Altına bulmaz bir zar sermeğe
Dağ başında kalmış çobana döner
Leben içinde seni ederler sâî
Önüne korlar otlu çorbayı
Başına takarlar bir boş torbayı
Sâî ki önünde samanı yok hayvana
benzer

Kişinin kendisini evlilikte, boynuna yem torbası asılmış, gözleri bağlı durmadan olduğu yerde dönen bir dolap beygirine benzetmesi az buz bir bunalım olmasa gerek. Pek genç yaşından beri eyleme, bağımsızca davranmaya alışmış kişiler böylesine ağır baskılar altında oldukları kanısına kapılırlarsa kuşkusuz baş kaldırmaktan başka şey düşünemez olurlar. Bir başka örneğine de Nuri adındaki bir aşığımızın Telemsan'lı eşinden yakınmasında rastlıyoruz. Telemsan, Ceza-

EK 1

Ancak Onda İkisi Yatağında Ölürdü

Değişik dönemlerde üç Ocak'ta değişik sayılarda Türk bulunmuştur. Ortalama olarak daima Cezayir'de 10 bin, Tunus'ta 4 bin, Trablus'ta 2500 "Anadolu Türk"ü (diğer dillerde deyişlerle Levanten Türk, Rumi Türk) bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. 16'ncı yüzyıl başından 19'uncunun başına kadarki sürede kaç kişinin Anadolu'dan buralara gittiğini kesin olarak bilmek olanaksızdır. Ama tahmini bir hesapla her iki üç yılda bir üç Ocağa toptan 5-6 bin kişinin gittiğini düşünürsek, 300 yılda bir milyona yakın genç ve sağlam erkek nüfusunun Anadolu'dan kopmuş olduğu söylenebilir.

16-19'uncu yüzyıl arasında nüfusun ortalama olarak Cezayir'de 2 milyon, Tunus'ta 800 bin, Trablus'ta 500 bin olduğu sanılmaktadır. Bu toplam 3.3 milyon nüfus 4000 kilometre uzunluğunda bir sahilin arkasındaki yaklaşık 1.8 milyon kilometre karelik bir alana yayılmıştı (Çölleri hesap dışı bıraktık). Yani kilometre kareye 2 kişi düşmekteydi. Böyle bir yapının savunması düşünülebileceği gibi hiç de kolay değildi. Bu savunmaya tek katkı doğanın kendisinden geliyordu. İçecek su bulunmayan sahillere her noktada saldırmak olanaksızdı. Bu yüzden belli yerleşme yerlerine saldırılıyor, oraları da kendi savunma sistemlerini kuruyorlardı. Barbaros kardeşlerle başlayan, Avrupa saldırılarına karşı Türk yönetimi altındaki savunmada, bütün yük bu belli merkezlerde toplanmış olan tüfekli savaşçılara yükleniyordu.

1534 ile 1565 arasında Kuzey Afrika'daki 18 önemli seferde sadece üç kez on binden fazla Yeniçeri kullanılmış, diğerlerinde ortalama 4 bin Yeniçeri bulunmuştur. Savaşların öyküleri bize, ister denizde, ister karada (kale kuşatmalarında) genellikle yaralıdan çok ölü bulunduğunu gösteriyor. Esasen tıbbi bakım eksikliği yüzünden çoğu kez yaralananın kurtarılması olanaksızdı. Ayrıca yenilgiyle biten savaşlarda sağlam kalanların hepsi esir olurdu. Dolayısıyla *Ocak'larda in*-san sayısı açısından fire son derece yüksekti. Onda beş oranında savaş ölüsü, onda üç oranında da esir sayarsak (Akdeniz'deki Avrupalı gemilerin forsalarını hep bunlar oluştururdu) Anadolu'dan gelenlerin yalnız onda ikisinin sağ kalarak tabiî ölüme ulaşabildiği anlaşılır. 1.5 milyonluk bir kütlede bu, 500 bininin şehit, 300 bininin esir ve 2000 bininin sağ kalmış olduğu anlamını taşır. Sağ kalanların yarısını da sakat ve emeklilere ayırırsak, Kuloğlu'ların bu yüz bin nüfustan türedikleri söylenebilir.

DAYI'NIN SARAYI: Kentin en üst noktasındaydı. Büyük bir avlunun sonunda Divan'ın Toplandığı ve Dayı'nın adalet dağıttığı salon vardı. Üst katlar ise Dayı'nın haremine aitti.

Cezayirliler her zaman eğlenmekten hoşlanan kişiler olarak bilinirlerdi. Bayram eğlencelerini iki hafta uzatmaları Dayı'ların bile yakınmasına sebep olurdu. Sadece özel evlerde değil, açıkta mesirelerde de bu eğlenceler yapılırdı.

yir-Fas sınırında nüfusunun çoğunluğu Türk kökenli olmakla övünen bir kenttir. Kimbilir belki de şairimiz, vatan özlemine bir çare olarak, kendisine Anadolu'dan da bir şeyler verebileceğini sanarak Telemsan'lı sevgilisiyle evlenmiştir. Ama evlilik kurumunun yapısındaki kaçınılmaz çelişkiler ve Ocak'lı olmanın özgürlüğüne başıboşluğuna gem vurulunca, o da feryadı basmaktan kendini alamamış.

Yenice duş oldum ben bir sevdaya[4]
Halas eylesun beni bundan yaradan
Başımı sarmış bir kuru kavgaya
Umarım halas ede yaradan

Evlilik demişler anın adına
Bilmem agu mu kattılar anın tadına
Allah mebruk etsin alub satana
Nasib etmesin bize yaradan

Kimisi taşra kıryanlı olmuş
Ulufesin çıfıda bergüzar vermiş
Başının traşı gözüne irmiş
Böyle emr eylemiş yaradan

Gandurasın boğazına geçirir
Telemsanlım deyu kendisini uçurur
Dönüş pohun yarı yolda sıçırır
Böyle emr eylemiş sana yaradan

Sordum yerin nere dedi Telemsan
Dedim dönüşünüz geçti pek asan
Hüdadan mı geldi size bu ihsan
Onbeş konak dönüş verdi yaradan

Kimi atına eğer vurur
Kimi tersce taban vurur
Kimi yollarda yorulmuş kalır
Kimi der nasibim kalksak buradan

Kimi hayik giymiş süzülüp gelir
Katar katar olmuş düzülüp gelir
Nuri bilmez bunu tefekkür kılar
Sorar sizin dönüşünüz nereden

ARKADAŞLARININ ÖVGÜSÜ ÜZERİNE İKİ KADINLA EVLENEN DELİ ŞERİF, ÇEKTİKLERİNİ BİR DEYİŞE KONU ETMİŞ

Cönk'teki deyişler içinde en ilginci kuşkusuz iki karı birden almayı deneyen birininki. Adını Deli Şerif diye açıkladığına göre gözü pek biri olduğu anlaşılıyor. Hem de öylesine gözü pek ki, herhalde arkadaşlarının "Durmadan tek bir kadınla yaşamak sıkıcıdır, al iki tane, birinden bıkınca öbürünün koynuna girersin" öğüdünü ciddiye alıvermiş. Gelgelelim işin gerçeği ile karşı karşıya gelince öylesine yanarak feryadı basıyor ki, Deli'nin gö-

EK 2

Sporcu Ruhlu Savaşçılar

"Korsanlığın öykümsü ve çekici anlatımına kapılıp, ekonomik yarışmaları ve Hac ile Hilal arasındaki bir sürü kanlı çatışmalara sebep olan ırki ve dini kinleri gözden ırak tutmamak gerekir. Genellikle Akdeniz dünyasının jeopolitik ve yapısal tarihi, çatışan denizcilere çoğu kez egemen olan "şövalyelerin mızrak oyununu" andıran bir anlayışın dikkate alınmasıyla anlaşılabilir.

Kendilerininkine benzer rakip kıyılarında kendilerini hiçbir zaman yabancı hissetmeyen, aynı karma dili konuşan, aynı denizcilik yöntemlerini uygulayan, aynı iklimle sertleşmiş, aynı fırtınalara katlanan ve övündükleri kurnazlık, cesaret, denizcilik bilgileri ve kavrayış çabukluğunu rakiplerinde de değerlendirmeyi bilen, aynı denizin kıyılarını paylaşan fakat değişik ülkelerden gelen denizciler arasındaki sürprizlerde, çatışmalarda ve mertçe hesaplaşmalarda egemen olan, bir tür sportif yarışma devingenlerini Pierre Hubac kitabında (1949) pek güzel ortaya koymuştur. Çoğunlukla sert, ancak zaman zaman kendilerine göre şövalye ruhlu olan bu kişiler, genellikle kendi dünyalarının yazılı olmayan yasalarına, arena'da boğayla çarpışan ekipler gibi uyarlardı. Belki de kazanç hırsı kadar savaşmak için savaşmak isteği de, Ocaklıların Kuzeylilere benzeyen, macera ve tehlikeye atılma zevkini açıklar."

(P. Desfeuilles, Scandinaves et Barbaresques à la fin de l'ancien régime, *Les Cahiers de Tunisie*, No. 15 (1956), s.333)

züpekliğinden bir şey kalmadığı anlaşılıyor.

Birinin başında astar
Biri de sadelik ister
İkisinin de ya rab ölümün göster
Kaldım iki avret arasında

Biri der gel benimle yat
O biri çirkindir yabana at
Mevladan ola bize imdad
Kaldım iki avret arasında

Medh ettiler aldım iki
Burcu burcu kokar koku
Gecelerde gözüme gelmez uyku
Kaldım iki avret arasında

Biri güzel kendini över
Biri çirkin beni döğer
Azgın olmuş her dem söğer
Kaldım iki avret arasında

Biri der ki boyunu göster
Biri der ki benden ne ister
Yüz altunluk kaftan ister
Kaldım iki avret arasında

Birine gel derim gelmez
Biri yarak kıymetini bilmez
Koyduğum yerlerde durmaz
Kaldım iki avret arasında

Deli Şerif eder neyler
İki avret alanın methini eyler
Bayramda düğünde söyler
Kaldım iki avret arasında

Ekler:

Medhettiler ikisini aldım
Başımı belaya saldım
Aldığıma pişman oldum
Kaldım iki avret arasında

Biri soyumu kızdırır
Biri sırtında gezdirir
Gece uyutmaz bezdirir
Kaldım iki avret arasında

Biri beni sever öper
Biri camus olmuş deper
Düzenliğin yok kavga eder
Kaldım iki avret arasında

Birinin adı hediye
Birinin adı tutiye
Haftada onbeş kere kadıya
Kaldım iki avret arasında

Kesin yasaklara rağmen, Yeniçerilerin bulundukları yerin kadınlarıyla yuva kurmalarını kimse engelleyememiştir. Ancak bunun doğal sonuçları hemen belirmiştir. Babadan oğula geçen bir hanedan sisteminin kurulmasını bu "askeri cumhuriyetler" istemediklerinden, Garb Ocakları'nda evlenenin yükselme şansı azalırdı. Çocuklarına ise Kuloğlu adı veriliyordu. Yeniçeri olan her yerde Kuloğlu belirmiştir. Bugün Yunanistan'da bile bu soyadını taşıyan kimselere rastlanmaktadır.[5]

Kul ile Kol'un Arap harfleriyle aynı şekilde yazılması ve her iki halde de Ocak'lardaki askeri düzenle bağlı sözcükler olmaları[6] Kuloğlunun Koloğlu hattâ Korogli diye Araplar arasında yayılmasına sebep olmuştur.

Kuloğlu'ların Anadolu-Rumeli'deki statüleriyle Kuzey Afrika'daki statüleri de birbirine hiç benzemez. Anadolu-Rumeli'de bunlar toplumun içinde eriyip giderlerdi. Evlenilen kadının Türk, ya da Türkleştirilen gayri-müslim olması, çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bir toplumda bu eritmeyi kolaylaştırıyordu. Çocuk eğer yaşı küçükse devletin bakımına alınır ve büyüyünceye kadar para ve tayın alır ve sonra da Acemi Ocağı'na kaydolunarak yetiştirilirdi. Sayıları da pek çok değildi. 17'nci yüzyıl başlarında topu topu 1655 kişiydiler.[7]

Garp Ocakları bölgesinde ise Kuloğlu'lar apayrı bir gelişme gösterdiler. Başlangıçta Yeniçeriler iki, üç senede bir değiştirilmek üzere gönderilirlerdi. Zamanla böyle bir değişim işlemez oldu. Hele bazı savaşlarda askerin büyük kısmı ölünce işler büsbütün karıştı. Dönme sistemi hiç işlemedi. Sürekli olarak Anadolu'dan yeni yoldaşlar getirildi. Çerçeveli yazıda belirtildiği gibi bunların 300 yılda sağlam kalıp yuva kurduğunu varsaydığımız 100 bininden türeyen Kuloğlu'lar zamanla büyük sayılara vardılar ve Kuzey Afrika yapısında hesaba katılması gereken bir sosyal tabaka haline geldiler.

İlerde anlatacağımız gibi, yönetimin Ocağın dışına kaçmaması için son derece kıskanç olan yoldaşlar, bu yeni oluşan ve kendilerinden bir şeyler taşıdıkları gibi yerli halkla bağlantıyı da sağlayan tabakaya, tam yetkili olmayan bazı görevlerde yardımcı güç olarak kullanmayı planladılar. Vergiden bağışık sayılmalarına karşılık, kolluk ve tahsildarlık görevini yapar, seferlere yardımcı asker olarak katılırlardı. Alt sınıf memuriyetlerde de görevlendirilirlerdi.

Bu bağışıklıklar ve kentlerin çev-

resinde toplu halde oturmaları sonucu, birincisi Barbaroszade Cezayirli Hasan Paşa olan Kuloğlu'lar, 17'nci yüzyıldan başlayarak bütün Kuzey Afrika politikasında etken rol oynamaya başladılar. Telemsan gibi bütün nüfusu Kuloğlu'lardan oluşan kentler belirdi. Sonuçta daha geniş haklar elde etme savaşımına giriştiler. Cezayir'de 1680'lerde ve sonrasındaki ayaklanmalarla merkezi iktidarı ele geçirmeye kalktılar. Başarılı olmadılarsa da ülkenin pek çok yerinde "bölge beylikleri" ve büyük sermaye ellerinde toplandı. O aracılıkla etkenliklerini sürdürdüler. 18'inci yüzyılın başında ise Tunus'ta Hüseyni'ler ve Trablus'ta Karamanlılar'la Kuloğlu'ları iktidara geldiler. Böylece yerli halkın da yönetime katılmasında önemli bir adım atılmış oldu.[8]

Kuloğlu'lar bir sınıf olmaktan çok, bir çıkar grubu oluşturduklarından bu politik oyunlarda bilinçli bir tutum içine giremediler. Yeniçeriler gibi, ya hep ya hiç türü ölüm savaşı yapamadılar. Çıkar dengelerine göre eğilim gösterdiler ve uzlaşmacı yolları yeğlediler. 18'inci yüzyılda Ocak'ların yozlaşmış olmasından da yararlandılar.

Kararsızlıkları Fransızların Cezayir'i işgali sırasında görüldü. Aralarından Konstantin Bey'i Ahmet gibi ufak bir ödün vermeyerek, Emir Abdülkadir gibi Cezayir'in ulusal kahramanları arasına girenler çıktı. Buna karşılık ufak çıkarlarını işgalcilerin işbirliğinde bulanlar da oldu. Sömürgecilerin özellikle Anadolu ile bağları kesin koparma politikası sonucu Cezayir ve daha sonra Tunus'taki Kuloğlu'lar giderek Türklükle ilişkilerini kaçınılmaz olarak unuttular ve sadece zaman zaman bir övgü aracı olarak andılar.

Trablusgarp'ın Osmanlı Devleti'yle bağlarını 1911 yılına kadar devam ettirebilmesi sonucu burada Kuloğlu'lar daha uzun süre varlıklarını sürdürdüler. 20'inci yüzyılın başında Trablus, Bingazi ve Derne'nin çevresinde elli bini aşkın Kuloğlu bulunduğu hesaplanıyordu. Bunlar da bazı bağışıklıklar karşılığı bazı hizmetleri üstlenirlerdi. Ancak devletin giderek merkeziyetçi yapısını artırması ve zabtiye ve askeri hizmetlerde disipline yönelinmesi kendilerini rahatsız etti. Hem etkenleri azaldı hem de çıkarları kısıldı, iş Osmanlı yönetimiyle silahlı çatışmalara kadar vardı. İleri gelenlerinin çocukları Osmanlı yönetimince İstanbul'daki yüksek eğitim okullarına (Aşiret Okulu, Mülkiye, Harbiye) gönderilip yetiştirilerek, Türk kökenliliklerinden, bölgelerinde Osmanlı Devleti'ne sadık bir idare kurulması amacıyla yararlanılmak istendi. Ancak 1911 İtalyan saldırısı ile bu projenin çok daha kapsamlı bir hale gelmesi olasılığı kayboldu.[9]

Sömürgeci yönetimlerin baskıları kadar, Birinci ve İkinci Cihan Savaşları sonlarında hızla gelişen Arap milliyetçiliği akımları da bunlarda, uzak bir geçmişe ait bir övgü duygusundan başka bir şey bırakmadı.

---

[1] Yeniçerilerin evlenmelerinden doğan sonuçlar Anadolu ile Garp Ocakları'nda pek farklıydı. Bak: I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*, TTK, Ank. 1984, 2. bask., s.306.

[2] Gılman = Köle; Bevvab = Kapıcı, Rezvan = Cennet; Harir = İpek; Kemha = Kadife; Mihman = Misafir; Temin = Para; Tuti = Papağan; Hub = Güzel; Leb = Dudak; Cemal = Yüz; Mevc = Dalga; Ruyu şeb = Gece gündüz.

[3] Kad = Boy; Sâî = Haberci.

[4] Kıryanlı = Köylü; Asan = Kolay.

[5] Örneğin, Steliyos Kuloğlu, Yunanistan'da tanınmış bir gazetecidir.

[6] Kuloğlu, Arap ağızlarında değişik şekillere dönüşmüştür: Kurogli, Korogli, Kurgli, Kvargliye, Kulugul; Kol ve kolluk gücü sıfatıyla Karakol ve Kolciye denildiği de olmuştur. Diğer bazı Arap yazarlar ise, asker çocuğu anlamına "banu'l cund" ve "evlad al cund" deyimleriyle "evlad Türki" deyimini de sık sık kullanmışlardır. Bu konuda Hasan Al Fakih Al Hasan'ın *"Yevmiyat Libya,* hazırlayanlar Muhammed Usta ve Ammar Ceheyder, Trablus 1984, kitabında bol örnek vardır.

[7] I.H. Uzunçarşılı, a.g.e., s.307.

[8] Andrew C.Hess'e göre, 18'inci yüzyılda yerel bağımlılıklar ve geleneklerin Kuzey Afrika toplumlarında daha büyük bir politik katılma olanağına erişmeleri, Magrep'deki Türk-İslam kurumlarının daha da güçlenmesini sağlamıştır (The Forgotten Frontier: The Ottoman North Africa Provinces during the 18th Century, *Studies in Eighteenth Century İslamic History*, eds. T.Naff and R.Owen, S.Illinois Un. Press, 1977, s.86).

[9] Aziz Samih, *Şimali Afrika'da Türkler*, s.256 ve Hasan Safi, Trablusgarp Tarihi, Dersaadet 1328, s.42.

EK 3 Askerlikten Bağışıklık Sorunu

Askerlik hizmetlerini sadece Ocağın ve onun saptadığı yardımcı kuvvetlerin tekelinde olmasını, yerli halkı baskı altında tutmak için bir yöntem olarak değerlendirenler çıkmıştır. Oysa çoğu kez savaşlarda yardımcı kuvvetler (Bedevîler, Kuloğlu'lar) sayıca Ocağın sağladığı askerden fazla asker verirlerdi.

Kentliler ise, karşılıklı bir anlaşmanın sonucu, bir miktar vergi ödeyerek aserlikten bağışık sayılmışlardı. Bunun kentliler tarafından istekle kabul edildiğini kanıtlayan bir olay 1837 yılında Tunus'ta görülmüştür. Tunus Bey'i Mustafa askere alınmak üzere on ile yirmibeş yaş arasındaki herkesin sayılmasını emredince halk "kan vergisi ödeyerek" bu hizmetten, akla gelemeyecek kadar eski zamanlardan beri bağışık sayıldıklarını ileri sürmüş ve topluca direnmişlerdir.

Kentliler, tasarlanan projenin ticaretlerini zarara sokacağını, çocuklarını alışmadıkları davranışlarla karşı karşıya bırakacağını ileri sürmüş ve eğer illâ askeri bazı alışkanlıklar kazanmaları isteniyorsa, avcılık ve nişancılık sporlarının teşvikini önermişlerdir.

(Arthur Pellegrin, *Histoire Leeustrée de Tunis et de sa* Banlieue, Ets. Saliba ed., Tunis 1955, s.110)

YAŞAYAN TÜRKOLOGLAR: XVI

Donald Quataert'le Söyleşi

METE TUNÇAY

New York'un, beni yetiştirmekten başka Eastman Kodak ve Xerox firmalarının merkezi olmakla ünlü Rochester yöresinde 1941'de doğdum ve büyüdüm; ailemin sekiz çocuğunun ikincisiyim. Üniversitede bir yıl okuduktan sonra, bir Amerikan elektronik şirketinde çalışmaya başladım. Ertesi yıl, 19 yaşımdayken, ilk kez Türkiye'ye geldim. O zamanın birçok Amerikalısı gibi, ben de Türkiye ya da halkı hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmiyordum. Hatta, Samsun'da bir radar üssü kurmakta olan bu elektronik şirketindeki işi kabul etmeye karar verdiğim zaman, ailemle birlikte bir dünya atlası açıp, gideceğim yerin tam nerede olduğuna baktık. Samsun'da geçirdiğim iki yıl, ömrümde bir dönüm noktası oldu.

Bu ülke ve halkıyla çok ilgilendim. 1963'te ABD'ne ve üniversiteye dönünce, Ortadoğu tarihine ilişkin çeşitli dersler aldım. 1966'da Boston Üniversitesi'ni bitirdikten sonra, 1968'de Harvard'da Ortadoğu İncelemeleri master'ı yaptım, 1973'te de Los Angeles'teki California Üniversitesi'nde Tarih doktoru oldum. 1970-71'de doktora tezim için Başbakanlık Arşivi'nde araştırma yapmak amacıyla dokuz ay Türkiye'de kaldım. Sonra da 1975'te, 1981'de ve bu yıl aynı arşivde araştırmalarda bulundum. 1974'ten beri Houston Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyeliği yapıyorum ve halen doçentim (associate professor).

Benim için, Osmanlı Tarihi son derece heyecan verici bir araştırma alanı. Osmanlı İmparatorluğu, altı yüzyıldan uzun bir süre boyunca, üç kıt'ada, gerçekten düzinelerce ayrı ayrı etnik ve dinsel grubu başarıyla yönetmiş, tarihin büyük imparatorluklarından biriydi. Ve tarihçi için ne mutlu ki, Osmanlı Devleti, kayıtları herhangi bir hasara uğramadan, görece barışçıl bir biçimde çökmüştür. Başbakanlık Arşivi'nde Osmanlı yaşamının her evresini kapsayan milyonlarca belge var. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun ardıl devletlerinden biridir ve bu zengin arşive sahip olması, onun için büyük bir bahtlılıktır. Bu arşiv, sadece Türkiye'nin değil, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Suriye, İsrail, Libya ve Lübnan gibi yirmi küsur devletin de tarihini içermektedir. Başbakanlık Arşivi bu kadar zengin ve bu kadar değerli olduğu içindir ki, belgelerinin onları kullanmak isteyen bütün bilimadamlarına açık tutulması son derece önemlidir. Türk hükûmetinin şimdi bir arşiv reformuna girişmiş olmasından dolayı çok mutluyum. Osmanlıca eğitimi görmüş yeni görevliler işe alınıyor; bunlar, şimdiye değin kataloglanmamış birçok belgeyi araştırıcılara sunacaklardır. Hükûmet, belgelerin nem ve ısı derecesi denetli bir ortamda korunmalarını sağlayacak yeni bir arşiv binasının yapımı için de büyük meblağlar harcamış bulunuyor. Bundan sonra atılacak yaşamsal önemde bir adım, arşivleri onlardan yararlanmak isteyen bütün yetkili bilimadamlarına açmak olacak. Büyük Britanya, Fransa, Batı ve

Doğu Almanya, ABD arşivleri gibi, Osmanlı arşivleri de, siyasal eğilimine ve hangi ülkeden geldiğine bakılmaksızın, bütün araştırmacılara açılmalıdır.

ABD'ndeki Osmanlı ve Türk araştırmaları, son yıllarda büyük bir ilerleme göstermiştir, ama şimdi bazı güçlüklerle karşı karşıyadır. 1970'ten bu yana, Osmanlıca malzeme kullanabilen Amerikalılar'ın sayısı gayet arttı. 1970'te ABD'de böyle bir avuç uzman vardı; onlar da yalnızca Harvard, Princeton ve Chicago Üniversiteleri gibi bir-iki büyük kurumdaydı. O tarihte Osmanlı tarihine karşı bir ilgi patlaması oldu. Bunun nedenlerinden biri, Amerika hükûmetinin Türkçe, Farsça, Arapça ya da Çince gibi zor, fakat önemli dilleri öğrenmek isteyen öğrencilere cömert bir mâlî yardımda bulunmaya başlamasıydı. Bir neden de, hizmet sürelerini tamamlayan Barış Gücü gönüllülerinin geri dönmeleri ve çalıştıkları ülkeler hakkında lisans-üstü incelemeler yapmalarıydı. Bugün ABD'de öğretim üyesi olan birkaç düzine Osmanlı ve Türkiye uzmanı var. Bunların birçoğu, tıpkı benim gibi üniversitelerinin yegâna ve Ortadoğu uzmanı durumundalar ve geniş bir çeşitlilikte dersler okutmak zorundalar.

Ben örneğin, Arap-İsrail çatışması, 600-1300 yılları arasında ve çağdaş dünyada Ortadoğu dersleri veriyorum. Okuttuğum Osmanlı tarihi, bu derslerin bir parçası oluyor. Osmanlı ve Türk incelemelerinin, bugün, ne yazık ki, gelişmesi gerektiği gibi gelişmediği kanısındayım. Osmanlı tarihi öğrencilerinin sayısı, yakın geçmişte muhtemelen hiç artmadı. Bu durum, ABD'nin uyguladığı Yeni-Yalıtıklık (infiratçılık) siyasetinden ve Amerikalı öğrencilerin çoğunun okulu bitirince, geniş kapsamlı bir eğitim almaya devam etmek yerine, para kazanmak kaygısına düşmelerinden ileri gelmektedir. Bu tutumlara karşı, biz Osmanlı uzmanlarının doğrudan doğruya yapabileceğimiz pek bir şey yok. Fakat ABD'ndeki biz Osmanlı tarihçileri, Osmanlı ve Türk incelemelerinin bir durgunluğa girmesinden kısmen sorumluyuz. Örneğin, üniversitelerdeki Amerikan tarihi ve siyaset bilimi okutan meslektaşlarımıza, Osmanlı tarihinin onlar için neden önemli olduğunu kanıtlayamadık. Osmanlı ve Türk incelemelerinin ana akım içinde yer almak yerine, zihinsel bir merak konusu olarak kalmasına gözyumduk. Osmanlı tarihinin başlıca temalarını, Avrupa ve dünya tarihinin genel akışıyla ilişkilendiremedik. Böyle olunca da, iki kadro arasında bir seçim yapmak durumunda kalan üniversite yöneticileri, nadiren Osmanlı tarihinden yana çıkıyorlar ve mevcut para başka yerlere gidiyor. Biz Osmanlı ve Türkiye uzmanları, araştırmalarımızın sonuçlarını, diğer alanların, Amerika ve Avrupa tarihlerinin sonuçlarıyla bütünleştirmek için daha çok çalışmalıyız. Öteki uzmanlık alanlarındaki meslektaşlarımıza, Osmanlı tarihinin insan deneyiminin kenarlarında bir yerde değil, ta göbeğinde yer aldığını göstermeliyiz.

Benim araştırma yapıp ders okuttuğum onbeş yıl boyunca, gerek ABD'de gerekse Türkiye'de Osmanlı historiyografisi çok ilginç bir evrim geçirmiştir. Ben Osmanlı incelemelerine ilk başladığımda, en iyi araştırma ve yazılar, siyasal ve diplomatik tarihle ilgiliydi. Şimdiyse, besbelli ki, çoğu bilginler toplumsal ve ekonomik olaylara ilişkin konuları araştırmaktadırlar. Bu durum, kısmen Avrupa ve Amerika tarihlerindeki gelişmeyi yansıtmaktadır. Örneğin, "Cambridge Okulu" bazı Osmanlı tarihçileri için bir gündem belirlemeye yardım etmiştir.

Türkiye'de bilginlerin ABD'deki Ottomanist meslektaşlarına oranla müthiş bir üstünlükleri var - bu da, Osmanlı arşivlerine mekânsal yakınlıkları. Ben araştırma yapmak isteyince, çantalarımı toplamam, Amerika'dan buraya gidiş-dönüş uçak bileti parası bulmam, evimi ve ailemi bırakmam ve binlerce mil aşmam gerekiyor. İstanbul ve Ankara'daki meslektaşlarım içinse, arşiv hemen köşe başında, Buna karşın, halen, arşivi kullanan genç kuşaktan Türk bilginlerinin sayısı, şaşılacak kadar az. Hükûmetin başlattığı arşiv reformu, bir ölçüde, genç bilimadamlarının bu alana girmelerini teşvik edecektir. Ancak, Türk üniversitelerinin tarihçilere verdiği aylıklar da bir hayli yükseltilmeli-

Bibliyografya

KİTAP

☐ *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908* (New York, 1983). A Turkish translation is being published this Fall by Yurt Yayınevi.

MAKALELER

☐ "Machine Breaking and the Changing Carpet Industry of Western Anatolia, 1860-1908", *Journal of Social History* (Spring 1986), 473-489.
☐ "The Economic Climate of the 'Young Turk Revolution' in 1908", *The Journal of Modern History,* 1979. On Demand Publication. D 1147-1161.
☐ "The 1908 Young Turk Revolution: Old and New Approaches", The Middle East Studies Association, *Bulletin* (1979), 22-29.
☐ "The Silk Industry of Bursa, 1880-1914", *Collection Turcica,* III. Jean-Louis Bacque-Grammont and Paul Dumont, eds., Paris, 1983, 481-503.
☐ "Limited Revolution: The Impact of the Anatolian Railway on Turkish Transportation and the Provisioning of Istanbul, 1890-1908", *Business History Review,* Summer 1977.

dir. Bugünkü ücret yapısının, birçok genci üniversitede araştırıcılık yapmayı bir meslek olarak benimsemekten, dolayısıyla da Osmanlı arşivleriyle uğraşmaktan alıkoyduğunu sanıyorum. Ayrıca, devlet uluslararası toplantılara katılmak isteyen bütün yetenekli Türk bilginleri için bir de fon kurmalıdır. Bu önlem, Türk akademisyenler topluluğu içinde fikirlerin akışını daha hızlandıracaktır. Nihayet, devlet ya da belki özel Türk şirketleri, konu bakımından sınır koymaksızın, genç insanları Osmanlı dil ve tarih çalışmalarına teşvik edecek araştırma bursları kurmalıdırlar.

Birçok ülkeden bilimadamları, Osmanlı geçmişinin inceleme amacıyla canlandırılmasına çalışıyorlar; benim gibi Amerikalılar da önemli katkılarda bulunmaya devam edeceklerdir. Fakat Türkiye'den de, şu sıra araştırma yapanlardan çok daha fazla sayıda bilginin bu konuyla uğraşmalarına fena halde ihtiyaç vardır. İnceleme alanına daha çok sayıda genç insan girmezse, yakında, Türkiye'nin Osmanlı geçmişinin bir bölümünün büsbütün yitip gitmesi olasılığı gerçek bir tehlikedir. Bunu önlemek (ve gençleri tarihe çekmek) için, daha büyük mâlî ödüller ve eksiksiz bir araştırma ve yayın yapma özgürlüğü olması şarttır.

Ben şimdi, Avrupa'nın endüstri devrimi çağında, Osmanlı el sanatlarının ve sanayinin tarihi üstünde çalışmaktayım. Çoğu tarihçiler, bence yanlış olarak, Avrupa'dan ucuz ithal mallarının akması sonucunda Osmanlı sanayilerinin çöktüğü zenaat kesiminin de sürekli kalıcı bir gerilemeye uğradığı kanısındalar. Ben, Osmanlı sanayi ve zenaatlarının bundan daha karmaşık ve ilginç bir öyküsü olduğuna inanıyorum. Bazı sanayiler gerçekten çökmüştür, ama bazıları da çökmemiştir. Bunların birçokları kendilerini başarıyla yeniden örgütlemişler ve üretimlerini sürdürmüşlerdir. Ama ondokuzuncu yüzyılda onbinlerce işçi çalıştıran yeni sanayiler de doğmuştur. Benim yaptığım araştırma, Osmanlı zenaat kesiminin, çoğu Osmanlı tarihçilerinin sandıklarından çok daha diri, uyarılara yanıt verici, kendisini yeni koşullara uyarlayıcı ve başarılı olduklarını kanıtlamaktadır. Bu araştırma projesi, beni üç yıldan fazla bir zamandır uğraştırdı; gelecek yıl, bulgularımı bir kitap halinde yazmaya başlayacağımı umuyorum. Öteki büyük tasarım, dördü Türk, biri Amerikalı beş başka tarihçiyle birlikte, 1300'den 1914'e Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve ekonomik tarihi üstüne bir yapıt hazırlamak. Herbirimiz bir dönemden sorumlu olacağız; ben 1800-1914'ü yazacağım. Bu kitabın, Türkiye, ABD ve Avrupa'da Orta Doğu ve Osmanlı tarihi için bir ders kitabı olarak işe yarayacağını umuyoruz.

Osmanlı İmparatorluğunda İşgücü Politikası ve Siyaset: Hamallar ve Bâbıâli, 1826-1896*

Donald QUATAERT
Çeviren: Ali KARTAL

Osmanlı Tarihi araştırmacıları, Osmanlı tarihinin dönemlere ayrılmasında kendi koydukları sınırlardan nedense pek ürkerler. İlgi alanlarını 19. yüzyılın olayları üzerinde yoğunlaştıranlar 1826 öncesi döneme nadiren eğilirken, klâsik dönem tarihçileri de "modern" döneme ilişkin konularla pek az ilgilenirler[1]. 18. yüzyıl ise bu yapılaşma içinde hemen hemen kaybedilmiştir; ne klâsik, ne de modern dönem araştırmacılarının ilgilendikleri, münhasıran kendisine ilgi duyan pek kimsenin de bulunmadığı, neredeyse "piç" bir dönemdir. 18. yüzyıl. Mevcut dönemleştirme kuşkusuz anlamlı ve savunulabilir bir niteliktedir. Ancak bu dönemleştirmeyi belirleyen tarihlere fazlaca sadık kalınması, bir dönemden diğerine belirli bir alışkanlık içinde gelişen kimi önemli eğilimlere ilişkin görüşümüzü sakatlamaktadır. Eğer araştırmacıların uzmanlaştıkları döneme ilişkin inceledikleri konuların gerçekten anlaşılabilir olması isteniyorsa, bu konuların Osmanlı tarihinin genel bağlamı içinde daha geniş kapsamlı bir bakış açısından ele alınmaları zorunludur.

Osmanlı yönetiminin, uyrukluğundaki nüfusun çeşitli öğelerini yönlendire-

Bu makalenin İngilizce aslı, Andreas Tietze için (Los Angeles) California Üniversitesi'ndeki eski öğrencileri tarafından hazırlanan *Armağan*'da yayımlanacaktır.

rek kendi durumunu ve istikrarını sağlama alma siyasetinin, Osmanlı tarihinde derin kökleri vardır. Fatih Sultan Mehmet, yeni başkent İstanbul'u nüfuslandırmak için, imparatorluğun çeşitli yörelerinden insanları İstanbul'a göçe hem zorlamış, hem de özendirmişti. Ardılları 16. yüzyıl sonlarında, Anadolu'da artan nüfusun getirdiği sosyal sorunları ve siyasal istikrarsızlığı kontrol altında tutmak için gerek Hıristiyan gerekse Müslüman genç tarım üreticilerinden oluşan bir kitleyi, yeni fethedilen Kıbrıs adasına zorla yerleştirmişlerdi.[2] Osmanlı yönetimi, buna benzer şekilde, sosyal huzuru sağlamak veya yeni fethedilen toprakları köklü bir şekilde sahiplenmek için, halkları kendi yörelerinden yeni yeni yerlere naklet-mişti; Trakya'ya yerleştirilen Türkler buna bir örnektir. Daha özgül olarak, Osmanlı (ve Safevî) hükümdarları ihtiyaç duyalan zenaatkârları ve kalifiye emeği temin etmek için göçe uyruklarını zorladılar, yabancıları da cezbetmek için vergi bağışıklığı (muafiyeti) da dahil olmak üzere özendirici tedbirler aldılar. Yabancıları çekme konusundaki en çok bilinen olay, sahip oldukları bilgi ve beceriler dolayısıyla İstanbul ve Selânik'e yerleştirilen İber yarımadasından Yahudilerdir.

19. yüzyıl Osmanlı tarihinde buna benzer bir çok olay bulunabilir. Cevdet Paşa'nın 1865 tarihli meşhur "Fırka-i Islahiye" hareketi ile, dağlarda yaşayan yörüklerin Çukurova'nın ölümcül düzlüklerine yerleştirilmesi, insan topluluklarının yönetim için tehlike doğurması olasılıklarının en aza indirildiği ve ekonomik üreticiliklerinin arttırıldığı yerlere gönderilmesi yolundaki köklü ve eski siyasal uygulamanın bir uzantısı idi.[3] Geçmiş yüzyıllardaki göç ve iskân siyasetinin izleri, Prens Adam Czartoryski'nin Polonyalı izleyicilerinin İstanbul yakınındaki Polonezköy'e yerleştirilmesinde ve başarısız 1830, 1848 ve 1863 devrimlerinden sonra Polonyalı ve Macar mültecilerin Osmanlı yönetimince kabul edilmesinde de görülmektedir.[4] Klâsik dönemdeki, yabancıların ekonomik bakımdan yüksek potansiyele sahip bölgelerde yerleştirilmesi uygulaması da, Çarlık Rusyası'ndan ve bağımsız Balkan Devletleri'nden kaçan Müslüman mültecilerin, Anadolu ve Kuzey Suriye'de yeni inşa edilen demiryolu hattı boyunca yerleştirilmelerinde yansımasını bulmaktadır. Seyrek nüfuslu alanları dolduran bu insanlar tarımsal üretimdeki bilgi ve becerileri ile, yüzyıllar önce İstanbul'a göçen İberya Yahudileri'nin yaptığı gibi Osmanlı ekonomisine katkıda bulunmuşlardır. Rastgele seçilmiş birkaç örnek olay, Osmanlı Yönetimi'nin yüzyıllar boyunca geçerliliğini koruyan bazı önemli özelliklerini gözönüne sermektedir. Bir kere, Osmanlı Yönetimi bir yandan kendi uyrukluğundaki nüfusun dağılımını bilinçli olarak düzenleyen, bir yandan da yabancıların sahip olduğu bilgi ve beceriden yararlanarak siyasal istikrarı ve ekonomik büyümeyi güvence altına alan bir yönetimdi. İkincisi, Osmanlı yönetimi bütün ömrü boyunca, Hıristiyan, Müslüman ve Yanudi (ve yabancı) cemaatler arasında, çok uluslu ve çok dinli bir imparatorluğa yakışır bir ustalık ve incelikle sözünü ettiğimiz iskân ve yönlendirme siyasetini uygulamıştı.

Açıkça görülüyor ki, yönetimin diğer bazı konularda izlediği ekonomik politikalar bazen değişikliğe uğramış olarak da olsa, klâsik dönemden 19. yüzyıl sonlarına dek aralıksız uygulanmıştır. 1893 ve 1856 Hattı Hümayunlarının Osmanlı tarihinde siyaset ve idare açılarından birer dönüm noktası olduğu kuşkusuzdur, fakat Osmanlı ekonomisi alanındaki incelemeler açısından önemleri çok daha azdır. Geçmiş dönemlerin ekonomi politikaları ve örüntüleri, Tanzimat, Âli, Fuad ve Mithad Paşa ve Meşrutiyet dönemlerinde dahi derin yankılar bulmaktadır.

Öyle ki, Fatih Sultan Mehmet'ten II. Abdülhamid'e kadar Osmanlı yönetiminin işgücü toplama ve seyyaliyetini sağlama konusunda kullandığı yöntemlerde sürekliliğin izlerini görmek şaşırtıcı olmasa gerekir. Altın çağında iken imparatorluk kolayca yabancıları cezbedebiliyordu. Askerî tarihten ünlü bir örnek vermek gerekirse: dünyada o güne kadar yapılan en büyük topları imal etmek ve Konstantinopolis'in duvarlarını yıkmak için Osmanlılar Transilvanyalı Urban'ın becerisinden yararlanmışlardı. Başka bir düzeyde, devlet, gerek vasıflı gerekse vasıfsız işçileri duyulan ihtiyaca göre bir bölgeden diğerine kaydırabiliyordu. Diğer büyük yapılarda da olduğu gibi, 16 yüzyılın ikinci yarısında Süleymaniye külliyesinin inşası sırasında imparatorluğun her yöresinden işgücüne ihtiyaç duyulmuş ve sağlanmıştır.[5] O tarihte ve belli ki çok daha önceleri de, Karadeniz havzasında işgücünün gerek serbest, gerekse devlet kontrolünde dolaşımı sağlanmıştı. 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başlarında Balkan yarımadasının öte yakasından Arnavtular İstanbul'a sürekli olarak göç ediyor ve Osmanlı hükûmet erkânının ev ve çiftliklerinde iş buluyorlardı.[6] Birbuçuk yüzyıl sonra 1720'lerin başlarında İstanbul, İzmit ve Batı Karadeniz'den tedarik edilen malzeme ve işgücü ile Kudüs'teki Kubbetü's-Sahra ve Mescidi Aksa onarılıyordu. Aynı tarihlerde, Azak bölgesinde inşa edilecek kaleler için başkentten işçi ve malzeme gönderiliyor, Adanalı işçiler Niş kalesinin tahkimatında çalıştırılıyordu.[7]

"HAMALLAR HER İSYANDA YENİÇERİ'LERLE BİRLİK OLUYORLARDI"

Daha önceleri olduğu gibi 19. yüzyılda da yabancı uzmanlara başvuruluyor, örneğin orduyu güçlendirmek için Helmuth von Moltke geliyordu. Yine geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi, büyük imar projelerinin gerçekleştirilmesi için hem mecburi hem de serbest işgücü kullanılıyordu. Örneğin yönetim 1873 yılında, -1890'da Deutsche Bank yönetiminde bir gruba devredilinceye kadar tamamlanamayan- İzmit Ankara demiryolu için tesviye çalışmalarını başlatmıştı. İşgücü, ordudan temin edildiği anlaşılan işçi taburları, zorunlu işçiler (amele-i mükellefe) ve sözleşmeli olarak çalışan serbest işçilerin bir bileşiminden oluşuyordu. Projede Türk, Kürt, Ermeni ve Rum işçilerin yanısara, Balkanlardan Slavlar ve Romenler vb. de istihdam ediliyordu. İşçiler aldıkları yevmiyeden başka, unu çevre illerden temin edilen günlük tayın da veriliyordu. Muhasiplik makamına her bir işçinin ismini ve istihkakını belirten haftalık listeler sunulmaktaydı.[8] Aşağı yukarı *eşzaman* olan Sofya demiryolunun yapımında da buna benzer bileşimde bir işgücü kullanılmıştı; fakat burada işçi, ustabaşı ve denetçilerin her gün ve her hafta içinde çalıştıkları saatleri ve istihkakları çok daha ayrıntılı biçimde kaydediliyordu.[9] Bu projelerdeki kayıt tutma işlerinde gözlenen titizlik ve ayrıntı, klâsik dönemdeki büyük cami inşaatlarında tutulan kayıtları anımsatıyor. Ancak 19. yüzyıl sonlarında demiryolu inşaatı işleri Avrupalı firmalara verilince, ücretli emek kullanımı daha fazla yaygınlaştı. Bu dönemde Anadolu'nun hemen he-

men bütün yörelerinden toplanan Osmanlı uyrukluğundaki işçi takımları, İtalyan duvarcı ustalarıyla ve başka yabancı işçilerle omuz omuza çalıştılar.[10] Bilindiği gibi, karayolları, daha evvel olduğu gibi, 19. yüzyılda da yerel insangücü kaynaklarından sağlanan angarya (zorunlu çalışma) ile inşa edilmişti.[11] 19. yüzyıl ortalarında, Karadeniz'in güney sahilinde, Ereğli'de yeni keşfedilen kömür havzasını işletmek için, devlet yüzyıllardır kullanageldiği yönteme başvurmuş ve ihtiyaç duyulan işgücünü uzak bölgelerden işçi getirerek temin etmiştir. Galeri açılması ve kömürün kesilmesi işlerinde o sıralar henüz imparatorluğun topraklarına dahil bulunan Bosna ve Karadağ'dan tecrübeli madenciler kullanılmış, bunların yanısıra İngiliz, Fransız ve İtalyan madenciler de istihdam edilmiştir.[12] Sultan Abdülaziz yönetimi bu madenlerde görülmesi gerekli çeşitli işlere sürekli bir işgücü akımını sağlamak için, 17. yüzyıldan, belki de daha eskiden beri yürürlükte olan ayrıntılı bir düzenlemeyi harfiyen uygulayarak, çevre köylülerini bu madenlerde zorla çalıştırmıştır. 1970'lerde Balkanlar'daki Srebrenica civarında köylüler, yerel madenlerde bu şekilde çalıştırılmışlardı. Gerek Srebrenica madenlerinde, gerekse 19. yüzyıl Ereğli'sinde çevre köylerin sâkinleri, yüzyıllar boyunca pek az değişikliğe uğramış bir sistem içinde belirli madenlerde belirli işlerle görevlendirilmişlerdir. Bu iki köylü-madenci grubunu, hem iki yüzyıl hem de iki ayrı coğrafî bölge birbirinden ayırmaktadır. Fakat her iki grup da hem çalışmanın koşullarını ve işgücünün dolaşımını, hem de emeklerinin karşılığını ayrıntılı olarak belirleyen ve düzenleyen bir usule göre çalışmaşlardır.[13]

İstanbul Rejimi 1826'da özgül bir siyasal sorunu çözümlemiş ve bununla bağlantılı, fakat daha önemsiz bir işçi sorununu da, öteden beri denenmiş, etnik ve dinsel grupları kullanma yöntemleriyle çözüme bağlamaya çalışmıştı. Siyasal sorun Yeniçeri Ocağı ve ocağın askerî reforma karşı sürdürdüğü etkili muhalefetti; işçi sorunu ise yüzyıllar ötesinden kalma bu askerî gücün ortadan kaldırılmasından sonra işleri ellerinden alınan, Yeniçeri destekçisi Türk ve Kürt hamallardı. II. Sultan Mahmut dikkatli bir planlama, iyi bir strateji ve zamanlama ile Yeniçeri Ocağı'nı 15 Haziran 1826'da ortadan kaldırmayı başardı. İki gün sonra ocağı resmen lağvetti ve bir ay içinde de Bektaşi tarikatını dağıttı. Bu oldukça bilinen bir hikaye olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin işgücü politikası ve siyaseti hakkında sözkonusu olaya ilişkin bazı ayrıntıları burada tekrarlamak gerekiyor. Yeniçeri direnişi artık gelenekselleşmiş biçimde, saraya karşı isyan şeklinde gelişiyordu. Eşkinci birliği daha eğitime başladığı gün, bu ocağa karşı isyan söylentileri İstanbul kahvelerinde dolaşmaya başlamıştı. Yeniçeri habercileri, halkın desteğini sağlamak için Tahtakale'ye, Unkapanı'na, Asmaaltı'na ve İstanbul'un diğer mahallelerine gönderiliyordu.[14] İstanbul halkına Etmeydanı'nda toplanma çağrısını ileten Yeniçeriler, 15 Haziran'da kazan kaldırdılar. Sucular, hamallar ve serseriler, her vakit olduğu gibi, kazanların etrafında ikinci halkayı kurmaya koşuşturdular. [15] Yani, apaçık bilinen bir gerçeği bir kez daha vurgulamak gerekirse, Yeniçeriler, işsizler ve ancak (iş buldukça) zaman zaman çalışabilen işçiler de dahil olmak üzere, İstanbul toplumunun en fakir tabakasınca her zaman desteklenmişlerdi. Hamalların çoğu zaten Yeniçeri Ocağı'nda kayıtlıydı ve "her isyanda onlarla birlik oluyorlardı."[16] Yeniçerilerle hamallar arasındaki bağlantı, en azından, İstanbul ocaklarının başkente tahıl, meyva ve başka maddeleri nakliyatının emniyetinin sağlanması ile görevlendirildiği zamana kadar gerilere uzar. Ocağın bir bölüğü, İstanbul halkının ihtiyacı için getirilen gıda ve diğer temel ihtiyaç maddelerinin şehrin dışına, imparatorluğun başka bölgelerine nakledilmesini veya yabancı gemilere yüklenmesini önlemekle görevliydi. Yeniçeriler, korumakla görevli oldukları bu malları rıhtımlarda ve İstanbul sokaklarında taşıyan hamallarla işbirliği yapmanın iyi olacağını daha o zamandan görmüş olsalar gerek. Sistemin gelişmesi ile sonunda, Yeniçeriler emniyetle naklini sağlamakla görevli oldukları mallardan, bu hizmetleri karşılığında paylarını almaya başladılar; bu durum da, hamallar ve onların loncaları ile kurdukları yakın bağları gözönüne sermektedir.[17] Siyasal bakımdan da, Yeniçeriler hamalların ve diğer vasıfsız işçilerin desteğine alışmışlardı ve 1826'da aynı desteği yine bekliyorlardı. Fakat bu kez yönetim bu desteği kesmek için bazı önlemler almıştı. II. Mahmut reform yanlısı Rusçuklu Hüseyin (Paşa)'in önce Yeniçeri ağalığına, sonra da vezirlik rütbesine terfiini sağlamıştı. Hüseyin Paşa ilk iş olarak, fesat yuvası olduğuna inandığı, Asmaaltı, Tahtakale ve Balıkpazarı mahallelerindeki, Yeniçeri ocağına ait, hamalların gündelik işçilerin ve kabzımalların barındıkları bekâr evlerine yöneldi. Yeniçeri Ocağı'nı zayıflatma plânının bir parçası olarak, bu evleri ve civardaki kahveleri yıktırdı.[18] Yönetim ayrıca ulemayı, İstanbul halkını ve Yeniçerileri geleneksel olarak destekleyen bazı esnafı etkisizleştirmek için de önlemler almıştı.[19] Açık saldırıdan önceki dönemde, Sultan, bu haklarının ömürleri boyunca geçerli kalacağını söyleyerek "Yeniçeri Ocağı'ndan ulufe alan binlerce esnafın korkularını yatıştırma" temkinliliğini göstermişti.[20] Hatta Vak'a-i Hayriyye'den sonra dahi, esnafın çoğunun yeniçerileri desteklemiş olduğu meydanda olduğu halde, ocağın işlediği "şer"e katılmamış olanlara ulufe verilmesine devam edileceğini açıkladı.[21] Bu tedbirler Mahmud'un askerî bakımdan üstünlüğü ile birleşince, Yeniçerilerin geleneksel müttefiklerinin çoğunu yönetime karşı direnişleri sürdürmekten caydırdı. Fakat Yeniçeriler bir yandan Bektaşi tirakatınca da destekleniyordu. Bektaşiler halkın aşağı sınıflarıyla temasta oldukları için Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını bu sınıflar arasında kötü gösterebilirlerdi. [22]

BEKTAŞİ TARİKATI KANUN DIŞI İLAN EDİLEREK İSTANBUL'DAKİ BAZI ÖNDERLERİ İDAM EDİLDİ.

II. Mahmut Vak'a-i Hayriyye'den hemen birkaç hafta sonra, ilkönce Bektaşi tarikatına, sonra da bu "aşağı sınıflara" karşı harekete geçti. Tarikat kanun-dışı ilân edildi ve İstanbul'da bulunan bazı önderleri idam edildi ya da sürüldü, başkentte tarikata ait kimi binalar da yıkıldı.[23] Sayılarının yirmibine yaklaştığı söylenen "serseriler" toplanıp sürgün edildi.[24] Bu arada, muhtemelen Bektaşi tarikatı mensubu olan veya etkisi altında bulunan, Yeniçeri Ocağı'nda kayıtlı ve onlarla birlikte direnişi sürdürmekten vazgeçmeyen vasıfsız işçi topluluklarının da defteri dürüldü. Yeniçerilerle anlaşmaları olan hamallar ve deveciler, birtakım başka "müfsidler"le birlikte Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan "Asâkir-i Mansure"ye kaydolmanın bir yolunu bulmuşlar-

dı. Bu hamallar ve deveciler teker teker yakalanıp sorguya çekildi. Kimi askerlece vuruldu, kimi halkın önünde idam edildi, kimi de sürüldü.[25] Böylece, çağın Avrupalı kaynaklarından birinde belki de biraz abartılarak anlatıldığı gibi, hamal loncalarına kayıtlı olan "bütün Türk ve Kürt hamallar loncalardan ihrac edildi ve bir bölümü bir daha İstanbul'a dönmemek üzere "gemilerle derhal Asya'ya taşındı."[26] Türk ve Kürt hamalların başkentten tamamen tasfiye edildiği doğru olmasa gerek, fakat Yeniçerilerle ve Bektaşilerle olan yakın ilişkilerinden dolayı ellerinde tuttukları işlerini kaybetmiş oldukları açıkça anlaşılıyor.

SÜRÜLEN KÜRT VE TÜRK HAMALLAR, YERİNE ERMENİLER YERLEŞTİRİLDİ

Devletin karşısındaki siyasal tehlike atlatılmıştı, fakat İstanbul ekonomisinin, yine de hamallara ihtiyacı vardı. Oysa rejim açısından bakılınca, sorun yaratan bir grubu, sadakatine güvenilemeyecek eskisine benzer diğer bir grupla değiştirmenin bir anlamı yoktu. Yeniçerilerin Türk ve Kürt müttefiklerinin tasfiyesi ile azalan hamal kadrosunu devlet Osmanlıların hangi uyruklarıyla doldurulacaktı? Zaferini sağlamlaştırmaya çalışan reformcu yönetim açısından Bektaşi bağları hâlâ tehlikeli idi. Demek ki, Müslüman Türk ve Kürtler, tehlikeli bir seçim olacaktı. Osmanlı Rumları önemli mevkilerde güvenilirliklerini kanıtlamışlardı, fakat o sırada devam eden Yunan Bağımsızlık Savaşı, bu seçimi de olanaksız kılıyordu. Belki hatayla, belki Yunanlılar ayaklandığı zaman Osmanlı'ya bağlı kaldıkları için, ya da belki zaten şehirde birçok Ermeni hamal bulunduğu için, Ermeniler seçildi. Türk ve Kürt hamalların sürülmesiyle bir arada, Sultan bunların yerine Ermenilerin yerleştirilmesi ve Patrik'in bu amaçla gerekli insangücünü temin etmesi için emir verdi.[27]

İstanbul'a hamal devşirilmesi için Ermeniler zaten önemli ve baskın bir kaynak durumundaydılar.[28] Devletin emriyle, Müslümanların Yeniçeri müttefikleri ile hâkim oldukları kesimleri, şimdi Ermeniler denetimleri altına aldılar. Yönetimin artık sakıncalı bulduğu Türkleri ve Kürtleri tasfiye ederek, yerlerine Ermenileri geçirmesi ile, geçmişte birçok örneği görülen uygulama birkez daha tekrarlanmış oldu.

Ermenilerin bu olay üzerinde oluşan siyasal rolleri ise belirli değildir. Yeniçeriler zamanında Türk ve Kürt hamalların, ocağı ve esnaftan üyelerini korumak için, fakirlikleri ve İstanbul'un girdisini çıktısını iyi bilmeleri sayesinde, yönetime karşı baskın ve şaşırtma birlikleri olarak hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Bunların yerine gelen 1826 Ermenilernin işlerini devlete borçlu olmaları dolayısıyla, reform hareketinin muhaliflerine karşı etkili olarak kullanıldıkları düşünülebilir. Eğer böyle ise, Osmanlı tarihinde Yeniçerilerin ortadan kaldırılması ile başlayan köklü değişikliklerin bir parçası olmuş olabilirler. Yahut bunun tersi olarak, tehlike oluşturan hamal loncalarını birkez ortadan kaldırdıktan sonra yönetimin rahat bir nefes aldığı ve Ermeniler'e yalnızca hamallık yapmaları için izin verdiği de düşünülebilir. Daha fazla veri olmadan bu önemli konunun daha derinden araştırılması mümkün görünmemektedir.

Bütün bunlara rağmen, 19. yüzyılın geniş kapsamlı ve köklü değişikliklere yol açan olayları, İstanbul'un Ermeni hamallarının -yalnızca işlerini 1826 olaylarına borçlu olanların değil, hepsinin- durumunu içten içe sarsmaya başlamıştı. Sonunda, Osmanlı ve Avrupa ekonomilerinin birleşmesinin bir yan sonucu olarak, varlıkları devlet için bir yük oluşturamaya başladı ve onlar da tasfiye edildiler. Bilindiği gibi, Avrupa'nın Osmanlı ekonomisine sızması 19. yüzyılda iyice hızlanmıştı: Osmanlı dış ticareti hızla büyüdü, Avrupalı mâlî kuruluşlar Osmanlı Devleti'nin maliyesini gittikçe daha fazla kontrol eder oldular, Batılı kapitalistler Osmanlı özel sektöründe büyük yatırımlara giriştiler. Bu oluşumlar Osmanlı toplumundaki bazı gruplara diğerlerinden çok daha fazla yaradı. Osmanlı uyruğundaki etnik ve dini cemaatlar arasında artan gerilim, ilk kez 1860'da Suriye'nin kuzeyindeki Dürzî/Marunî çatışmaları ile geniş çaplı şiddete döküldü. İmparatorluğun kuzey bölgelerinde Türkler, Kürtler, Ermeniler ve Rumlar arasında çatışmalar tırmandı. Her ne kadar hızlı dönüşümlere sahne olan bu yüzyılda Müslüman kaynaklı sermayenin ve girişimcilerin rolü düşünüldüğünde çok daha fazlaysa da, bundan en çok çıkar sağlayanların Rumlar ve Ermeniler oldukları kuşkusuzdur. Bu ekonomik dönüşümler sosyo-kültürel gelişmelerin itici gücünü oluşturdu, eğitimli ve kültürlü Ermenilerin sayısı hızla arttı. Kimi Ermeniler arasında ulusal bir kişilik arama çabaları ve daha sonra bağımsız bir ulusal devlet oluşturma arzusu belirdi. Kaçınılmaz olarak, Ermeniler'in büyüyen servetleri ve artan siyasal güçleri, yönetimin, Ermeniler'in sadakati ile ilgili tutumu ve Müslümanlar'ın kendi ekonomik ve siyasal gelecekleri açısından duydukları tedirginlik ile bir çatışma aşamasına vardı[29]. Çatışma, 1890'ların ilk yıllarında, geniş çaplı şiddet eylemlerine dönüştü.

BİR GRUP ERMENİ, DEVRİMCİ DAVALARINI DUYURMAK İÇİN OSMANLI BANKASI'NI BASTILAR

Şiddetin Sason'da başlayan tırmanışı ile İstanbul hamallarının Osmanlı Bankası'nın kapısına dayanmaları, aynı tarihe, 1896 Ağustos'una rastgelmektedir. Bir grup Ermeni devrimcisi, davalarına dünya kamuoyunun dikkatini çekmek ve eylemlerine uluslararası destek sağlamak amacıyla, Galata'daki Osmanlı Bankası'nı bastılar. Öykümüz bakımından dikkat çekici bir nokta olarak şunu belirtelim ki, devrimciler bankaya her zaman para taşımak için kullanılan, fakat bu kez patlayıcı madde ile dolu çuvalları taşıyan hamallar olarak girmişlerdi[30]. O akşamüstü, *"aşağı sınıftan"* (altını ben çizdim) Türkler'in oluşturduğu sokak çeteleri ortaya döküldü ve 36 saat boyunca sokakların hâkimi oldular. Osmanlı tarihçilerinin doğru olarak kabul ettikleri (Langer'ın raporuna göre) Ermeniler'e saldıran bu çetelerin Osmanlı yönetimince örgütlenip silahlandırıldıkları "oldukça kesin"di. Saldırılar yalnızca Ermeniler'e, üstelik dikkati çekecek biçimde, "aşağı sınıflardan İstanbullu Ermeniler'e, özellikle de hamallara yöneltilmişti."[31] Çatışmalarda, aralarında yüzlerce hamalın da bulunduğu[32] beş ilâ sekiz bin Ermeni öldü.[33] Çatışmalardan sağ çıkan Ermeni hamallar ise toplanıp başkentten sürüldü ve geldikleri yerlere yollandılar. Ortaya çıkan boşluk yeni Türk ve özellikle Ermenilerle aynı

Doğu Anadolu illerinden gelen Kürtlerle doldurduldu.[34]

Bu olaydan 12 yıl sonra, 1908'de Osmanlı Anayasası'nın yeniden yürürlüğe girmesi ile, Van bölgesinden bir grup Ermeni hamal İstanbul'a gelerek yıllar önce maruz kaldıkları haksız muameleyi protesto ettiler ve bıraktıkları ya da bırakmak zorunda kaldıkları avadanlıklarını geri alarak işlerinin başına dönme talebinde bulundular. Gümrük antrepolarında çalışan bu insanların geride bıraktıkları eşyalar, 1896'da İstanbul'dan sürülen hamalların sayısı hakkında bir fikir verir. Otuz demir araba ve yetmiş brandadan başka, dörtyüz hamal semeri ve malların üzerine asılarak taşındığı yüz sırık geride kalmıştı. Buna göre, en az dört beşyüz Ermeni hamal sürülmüş ya da öldürülmüş olmalı.[35]

1896 olayları Osmanlı Devleti'nin işgücü ve çalışma konusunda izlediği siyasette önemli bir dönüm noktası teşkil eder. Bunun sebepleri, imparatorluğun uğradığı önemli toprak kayıpları ve bununla bağlantılı olarak nüfusun etnik bileşiminin giderek zayıflamasıdır. Osmanlı yönetimi yüzyıllar boyunca ekonomik ve siyasal çalkantıları kontrol altında tutmak için çeşitlilik gösteren nüfusunun bilgi ve yeteneğinden faydalanmasını bilmiş. İnsangücü kaynaklarını belirli gereksinmelere göre oradan oraya kaydırmıştı. Ancak 17. ve 18. yüzyıllarda devletin bu tür manevralara girişme yeteneği, imparatorluğu kökünden sarsan başarılı bağımsızlık hareketlerinin basit bir sonucu olarak, çok azalmıştı. Şaşırtıcı fakat zengin Osmanlı mozayiği, 19, yüzyıl ortalarında oldukça fakirleşmiş ve esas itibarıyla yalnızca Türkler, Kürtler, Araplar, Yahudiler, Rumlar ve Ermenilerden oluşan hale gelmişti. 1826'da yönetim Yeniçeri ve Bektaşilerle pek sıkı fıkı olan Türk ve Kürt hamalların yerine Ermenileri getirme gücünü kendinde hissetmişti. Fakat 1890'lara gelindiğinde, Osmanlı bürokrasisinin kimi üyeleri Ermeniler'e şüphe ile bakıyordu. İnsangücü kaynakları açısından eskiden beri varolan etnik ve dinsel seçenek bolluğu gitmiş, geriye kullanılabilecek yalnızca Türkler ve Kürtler kalmıştı.[36] Böylece, eldeki verilere bakılırsa, yönetim ile çoğunluğu, hemen hemen kesinlikle Kürtlerden oluşan işsiz ya da "aşağı sınıftan Türkler" arasında bir tür anlaşmaya varılmış ve bu Osmanlı *lumpenproletaryası* yönetimin baskıncı ve vurucu birlikleri olarak, kimi yöneticilerin devletin varlığını tehlikeye atan devrimci hareketle zaten ittifak içinde olduklarından veya onunla bağlaştıklarından korktukları Ermeniler'e saldırmışlardır. Bu insanlar devletin öngördüğü siyasal amaca hizmet ederken, kendi amaçlarının peşinde koşmayı da ihmal etmemişlerdir. Bu yüzden kültürlü ve okumuş Ermeniler'den ziyade (ki devrimci fikirlerin bunlar arasında yeşermiş ve yerleşmiş olacağı çok daha akla yakındır), işlerini ellerinden almak istedikleri Ermeni hamallara saldırmışlardı. Yapılan hizmetin karşılığı olarak, yönetim bu yeni sokak savaşçılarının öldürülen ve sürülen Ermeni hamalların yerini almalarına ses çıkarmamıştı. Bundan sonra İstanbul'da hamallık mesleğine Kürtler tamamen hâkim oldu ve saraya bağlılıkları kısa zamanda bir efsane halini aldı. Ancak, bu hamalların devletin maşası oldukları sonucu çıkarılmamalıdır. Bunu takip eden yıllarda, başka kaynaklarda ayrıntılı olarak anlatıldığı üzere, Osmanlı yönetiminin ve ekonomisinin büyük ölçüde yıpranmasına yol açacak şekilde kendi amaçları peşinde koşmuşlardı.[37]

1896 İstanbul olaylarının, büyük tarihçi George Rudé'nin araştırdığı Avrupa'daki "Kilise ve Kral" çatışmalarıyla pek çok ortak yönü vardır.[38] Hem İstanbul çatışmaları hem de "Kilise ve Kral" çatışmaları, güçlü halk desteğinde gelişen, bir ölçüde sosyal protesto öğesi içeren, siyasal bakımdan muhafazakâr hareketlerdir. İngiltere'deki kalabalık sanayi zenaatkâr ve işçilerinden oluşurken, İstanbul'da da alt sınıf insanlarından oluşuyordu. Bundan başka, İstanbul'da devlet güçlerinin "vahşet sürerken olup bitenleri seyretmekle" yetindikleri gibi, Avrupa'daki çatışmalarda da kalabalıkların yaptığı aşırılıkları askerî birliklerin görmezlikten geldiği birçok örnek vardır.[39]

Sokaktaki kalabalığın siyasal bir güç olarak kullanılması, gerek Ortadoğu, gerekse Avrupa hükümetleri için, büyük riskleri göze almayı gerektiren iki yanı keskin bir kılıç gibiydi.

"Kilisenin ve kralın düşmanlarına bir ders vermek için yığınları kışkırtmak belki düşünülebilir, fakat kalabalığın istenilen noktada durup, işi genel bir servet düşmanlığına ve yağmaya dönüştürmeyeceğinin güvencesi nedir ki?"[40]

1780 İngilteresi'nde sokağa dökülen katolik-aleyhtarı kalabalık, hükümet yanlılarının ve karşıtlarının evlerini de yağma etmeye, yarım düzine hapishaneyi ateşe vermeye, "Bank of England"ı tehdit etmeye başlayınca, bu işi tezgâhlayan Londralı yöneticilerin ayakları suya ermişti.[41] Osmanlı yönetiminin "aşağı sınıftan Türkleri" kullanmasında, bu türden taç-halk ittifakının normal sayılabilecek riskleri gerçekleşmedi. Bu kalabalığın mülkiyete ve mülk sahiplerine yöneltebileceği bir saldırı, Avrupa'dakinden daha kolaylıkla altedilebilirdi. Belirgin ve makul bir hedef olarak Ermeni hamallar vardı; bunlar emniyetli derecede aşağı sınıflardandı, üstelik yönetimin yeni baskıncı birliklerinden farklı etnik ve dinsel kökenlerden geliyorlardı.

Fakat bütün bunların bedeli Osmanlı yönetimi için çok ağır oldu. 1826'da yönetim hâlâ geniş bir manevra kabiliyetine sahipti ve bir grup uyruklarını, Ermenileri, başka bir gruba, Türkler'e ve Kürtler'e karşı, kullanabiliyordu. Oysa 1896'da, güvenilir olarak yalnızca Müslümanlar kalmıştı. Arada geçen yetmiş yıl içinde Osmanlı yönetimi işgücü kaynaklarının seçiminde sadakat ölçüsü olarak din etkenini kullanmaya başlamakla, çok uluslu ve çok dinli bir mozaik oluşturan geçmişinden, geleceğin homojen ve ulusal Türk devletine doğru bir adım daha yaklaşmış oluyordu.

---

1. Önemli bir istisna, "Tanzimat nedir?" *Ankara Üniversitesi Dil ve tarih -Coğrafya Fakültesi Yıllık Araştırma dergisi*, I, 1940-1 ile çalışmalarına 19. yüzyıldan başlayan ve şimdi bunlara klâsik dönemi de, 18. yüzyılı da katan Halil İnalcık'tır.
2. Süreyya Faroqhi, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia, Trade, crafts and food production in an urban setting, 1520-1650* (Cambridge, 1984), 283.
3. Andrew G. Gould, "Lords or Bandits? The Derebeys of Cilicia", *International Journal of Middle East Studies* (October 1976), 496-500.
4. Roderic Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876* (Princeton 1963), 76.
5. Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, I, (Ankara, 1972).
6. Faroqhi, *Towns*, 271.
7. Nejat Göyünç, "The procurement of Labor and Materials in the Ottoman Empire (16th and 18th centuries), "Jean-Louis Bacqué-Grammont ve Paul Dumont (derl.), *Économie et sociétés dans l'empire ottoman (fin du XVIIIe-début du XXe siécle*, (Paris 1983), 327-333.
8. Başbakanlık Arşivi (bundan böyle BBA), Nafia Nezareti 68-74 Demiryolları ve Li-

manlar, D 16 1290, 4-22, çeşitli tarihler, 1289/1873. Bu belgeler, Nafia Nezareti'nin, yakınlarda kataloglanıp araştırmacıların kullanımına açılmış bulunan, 1280-1293/1863-1876 yıllarına ait bazı kayıtlarıdır. Bu kayıtlar 19. yüzyılın ekonomik ve sosyal tarihi için olağanüstü değerli bir kaynak oluşturmaktadır.

9. Aynı yer, 123 Demiryolları ve Limanlar, D 19, 1290-8-18.
10. Bkz. benim *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire 1882-1908* (New York ve Londra, 1983), 74-76 ve orada sözü geçen kaynaklar.
11. Arşivlerde bu konuya ilişkin neredeyse yüzlerce atıf bulunabilir; örneğin bkz. BBA İradeler, Meclis-i Mahsus (bundan böyle MM) 4829, 18 X 1307/1889; İradeler, MM 4931, 19 II 1308/1890 ve MM 5068, 8 VI 1308/1890.
12. Bkz. *Social Disintegraiton*, 40-69 va orada sözü geçen kaynaklar.
13. Aynı eser ile Rhoades Murphey, "Ma'din", *İslâm ansiklopedisi* (baskıda) karşılaştırınız.
14. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları* I (Ankara, 1943), 549.
15. Enver Ziya Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri 1789-1856, Osmanlı Tarihi*, V, 2. baskı (Ankara, 1961), 146-147; Uzunçarşılı, *Kapukulu*, 549.
16. William Knight, *Oriental Outlines or a Rambler's Recollections of a Tour in Turkey, Greece and Tuscany in 1838* (londra 1838), 135-136.
17. Uzunçarşılı, *Kapukulu*, 500-501.
18. Uzunçarşılı, *Kapukulu*, 523-525.
19. Bu durumun, yönetim, ulemayı İstanbul halkını ve lonca esnafını kendisinden soyutladığı sırada ortaya çıkan (1730) başarılı Patrona Halil isyanı ile karşıtlığı dikkat çekicidir. Bkz. Robert Olson, "The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A realignment in Ottoman Politics?" *Journal of the Social and Economic History of the Orient*, 17, No. 3, (1974), 329-344.
20. Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, II, (Cambridge, 1977), 20.
21. Aynı yer. Söylendiğine göre on yıl sonra dahi İstanbul halkı sultanı desteklediği için pişmanlık duyuyormuş. "İstanbul'da sık sık, Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasından beri ihtiyaç maddelerinin fiyatının neredeyse dört kat arttığına dair şikâyetler duyuluyor..." Helmuth von Moltke, *Briefe über Zustande und Begenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, (Berlin, 1876), 50, Pera'dan mektup, 7 Nisan 1836.
22. Karal, *Nizam-ı Cedit*, 150.
23. Age., Shaw *History*, 20-21.
24. Richard Davey, *The Sultan and his Subjects* (Londra, 1907), 168.
25. Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XII (İstanbul, 1309/1891), 187.
26. Knight, *Oriental*, 135.
27. Age., 136.
28. Davey, *The Sultan*, 198, elinde bulunan 1810 tarihli yayınlanmamış bir kaynağın belirttiğine göre, Ermeniler'in "şehrin bütün hamallık işlerini yaptıklarını" söylüyor. 20. yüzyıl başlarında yazdığı eserinde, Davey, 1810 tarihli bu kaynağın gerçeği yansıtmadığını ve bütün hamalların Ermeni olmayıp "aralarında birçok da Türk bulunduğunu" belirterek, makalemizde sözkonusu edilen gelişmelere kısmen değinmektedir.
29. Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 2. baskı (Londra ve New York, 1968), 454-456.
30. William Langer, *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902* (New York, 1968), 323.
31. Age., 324.
32. Age., 324-325; *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1871-1914*, XII, Bölüm 1 (Berlin, 1923), 23.
33. Edwin Pears, *Turkey and its People* (Londra, 1911), 52.
34. Age., BBA Bâb-ı Âli Evrak Odası 263647, 9 I 1327/Ocak 1909. İstanbul hamallarının çoğunun Kürt olduğu hakkında bkz. *Social Disintegration*, 96-103 ve orada sözü geçen kaynaklar.
35. BBA Bâb-ı Âli Evrak Odası 263647, 9 I 1327/Ocak 1909.
36. Arapların başkent için insangüca kaynağı olarak önemli bir rolleri yoktu ve yeni hamalların temini için yönetimin geleneksel olarak başvurduğu yöntemlerin uygulanmasına olanak bulunmuyordu. Arnavutlar için de aynı şey söylenebilir. Hamallık için tecrübeye ve insangücüne sahip olan İstanbul Yahudi cemaatinin kullanılmamış olması, dinsel etkene bağlanabilir.
37. Bkz. *Social Disintegration*, BL. V ve VI.
38. Örneğin bkz.George Rudé *The Crowd in History 1730-1848* (New York, 1964), özellikle 135 vd.
39. Örneğin Rudé, *The Crowd*, 144 ile Langer *Diplomacy* 324'ü karşılaştırınız.
40. Rudé *The Crowd*, 146.
41. Age., 59, 146.

TÜRK FOLKLORU

BELLETEN

1986/1

İsteme ve Yazışma Adresi:
Order and Mailing Address:
Türk Folkloru Dergısı,
Boyacıahmet Sokak,
No:3 34400 Türbe
ISTANBUL/TÜRKİYE

Tel. 527 69 84

2200'ncü
ÇIKTI

TÜRK FOLKLORU
YAYINLARI

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı istirdat iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL
(Tahkikat-ı Hususiyyemiz)

☐ Bulgaristan Prensi yazıldığı vechile Filibe'ye muvâsalat etmiş [varmış] ve oradan Sofya'ya müteveccihen hareket etmek üzere olup kabl el-hareket Sofya'ya bir kaymakam göndermiştir.

Tevatüre nazaran kaymakam-ı mumâileyh Sofya'da izhar-ı kemal-i ta'zim ve tevkir olunmuş [sayılmış ve ululanmış] ve hattâ mumâileyhin istikbaline [karşılanmasına] bir bando ve muzıka dahi çıkarılmıştır.

Haber-i vâride nazaran mösyö (Çanof) Prensin Sofya'dan çıkarılması fesâdında medhalleri olanlardan bulunmasıyla Prensin emri üzerine taht-ı tevkife alınmıştır... (3 Eylül 1886)

☐ Fehâmetlu Dük de Edimburg ve Prens Jorj hazerâtı şerefine bu akşam İngiltere devlet-i fahîmesinin Tarabya'daki sefarethânesinde bir ziyafet-i mükemmele-i mesariyye keşîde olunacaktır.

Ziyafet-i mezkûrede bazı vükelâ-i fihâm ile büyük sefirler hazır bulunacaklardır.

Yarın akşam, yani Cumartesi gecesi alafranga saat dokuz buçukta ve alaturka üç buçuk raddelerinde yine sefarethane-i mezkûrda mükemmel bir suare verilecektir.

İngiltere sefareti bu ziyafetin ve suarenin mahall-i vukûu Beyoğlu'ndaki sefarethane idüğüne zehâb olunmamak üzere işbu ziyafetin ve suarenin mahall-i icrâsı Tarabya'daki sefarethane olduğunu resmen ilân ediyor. İşbu suarede bulunulmak üzere iki yüzü mütecaviz davet-nâme irsal kılındığı müstahberdir... (23 Eylül 1986)

VİLÂYETLERDEN HABERLER

☐ Istrati nâm reisin râkib olduğu [bindiği] on tonilatoluk kömür kayığı tehî [boş] olarak Midye'ye giderken Pazartesi gecesi saat beş raddelerinde Bahr-ı Siyah [Karadeniz] boğazı Rumeli sahilinde kâin Karaburun nâm mahalde karaya düşmesi cihetile merkum reisle beş nefer taifesi sahil-i mezbur idare-i tahlisiyye [cankurtaran] memurları vasıtasıyla can ipleriyle sâlimen sahil-i selâmete çıkarılarak sefine parçalanmış ve bir kıt'a Ereğli tüccar sefinesi dahi sahil-i mezburda Ormanlı ve Karacagöl arasında ferdâsı [yarınki] Pazartesi günü akşam üzeri karaya düşerek dört nefer taifesi tahlisiyye memurları tarafından sâlimen kurtarılarak bir nefer taifesi mağrûken [boğularak] vefat etmiş ve mezkûr sefine dahi parçalanmıştır... (3 Eylül 1886)

MUKTEBESAT

☐ İngiltere kraliçesi hazretlerinin ikinci mahdumu olup Bahr-ı Sefîd [Akdeniz]de geşt ü güzar eden İngiliz donanması serkumandanlığında bulunan (Edimburg) dükası Prens Alfred ile Prens (Dögal) hazretlerinin mahdumu Prens (Jorj) gelecek Cuma günü Dersaadet'e geleceklerdir.

Müşârünileyhüma ile birlikte mezkûr donanmanın erkân harp zabitanının dahi Dersaadet'e gelecekleri haber veriliyor.

Donanma-i mezkûrun evvelki Cumartesi günü İzmir limanına muvâsalat etmesine intizar olunuyor idi. İngiliz donanmasının levazımatını iddihâr etmek [toplayıp saklamak] üzere Taşoz ve Midilli cezirelerinde birer depo ittihaz olunacağı gazetelerde görülmüştür... (13 Eylül 1886)

☐ Ermeni milletinin Yedikule haricinde kâin hastahane ebniyesi [binası] köhne ve müşrif-i harab [yıkılmaya yüz tutmuş] bir halde bulunduğu cihetle mütevellîleri meclisinde yeniden tecdidinde [yenilenmesinde] karar verilip yalnız

mütevellilerinin iâne olarak on bir bin adet Osmanlı lirası i'tâsını taahhüd eyledikleri Ermeni gazetelerinde okunmuştur... (28 Eylül 1886)

☐ Geçen Ağustosun on beşinci Cuma gecesi saat altı raddelerinde Limni'ye mülhak Mondoros nahiyesi dahilinde vâkî Karabaş karyesi ahalisinden ve teb'a-i Devlet-i Aliyyeden Hacı Todori nâm kimesnenin hânesi samanlığından ateş zuhur ederek mezkûr hâne eşyasıyla beraber kâmilen muhterik olmasıyla [yanmasıyla] sahib-i hânenin familyasıyla beraber güç hal ile tahlis edildiği [kurtarıldığı] ve ateşin esbâb-ı zuhuru der-dest-i tahkik bulunduğu ve şehr-i mezkûrun [anılan ayın] on altıncı Cumartesi gecesi saat beş raddelerinde nefs-i Limni cezîresinde [adasının kendisinde] iki saniye imtidadlı [süren] şiddetlice ve beş buçukta hafifçe iki defa hareket-i arz [deprem] vukû bulmuş ise de hamd olsun bir güne sakatlığı mucib olmadığı Cezayir-i Bahr-i Sefîd gazetesinde görülmüştür... (28 Eylül 1886)

ZAPTİYE NEZARET-İ ALİYYESİNDEN

☐ Kandilli karyesi sâkinlerinden bağcı Kosti ve Tanaş ile Beylerbeyi sâkinlerinden ekmekçi Kigork, geçen Cumartesi gecesi saat iki kararlarında Kandilli'de meyhaneci Yorgi'nin meyhanesinde işret ettikleri sırada merkumûndan Tanaş ve Kigork beyninde [arasında] münâzaa zuhur etmesi [kavga çıkması] üzerine bağcı Kosti merkum Tanaş'ı alıp giderken Kigork önlerine çıkıp Kosti'yi bıçakla kolundan cerh etmiş [yaralamış] ve derhal cârih-i merkum der-dest edilmiştir... (15 Eylül 1886)

☐ Hânesinde mecrûhen katl edilmiş olan Evkaf-ı Hümâyûn Cihat Kalemi ketebesinden Osman Râsih efendinin keyfiyet-i katlinden dolayı zâbıtaca cereyan eden tahkikata ve elde edilen birçok delâil ve emârâta nazaran fi'l-i katlin havâî sınıfından muhacir Mehmet ve Sadeddin nâmında iki sefihin eseri olmak lâzım geleceği anlaşıldığı ve tahkikat cârî idüğü dünkü gün yazılmıştı. Asıl katiller müteayyin [meydana çıkmış] ve sâbıkalı gürûhundan merkum Muhacir Mehmet ve Kürt Tevfik olduğu kendilerinin ikrar ve itiraflarıyla sabit olmuş ve binâberîn daha evvel iştibah [şüphe] üzerine ahz ü girift olunanlar salıverilmiştir. Bu hususta hizmetleri takdire şâyân olanlar İstanbul polis meclisi reisi izzetlû Hüsnü efendi ve Şehzadebaşı polis komiseri rif'atlu Osman efendidir. Osman efendi fi'l-i katlden dört saat geçmeksizin katilleri izleyip ve kemal-i dikkatle takib ederek tutmuş ve reis-i mumaileyh de merkumların sıcağı sıcağına istintaklarını bi'l-icra inkârda ısrar ihtimallerini bihakkın bertaraf ederek ve nihayet fi'l-i katl kendilerinin eseri olduğunu ikrar eylemeleriyle işin derece-i sübûta gelmesine [kanıtlanmasına] delâlet etmiştir. Binaenaleyh mumâileyhümânın hizmetleri suret-i mahsusada takdir olunur... (15 Eylül 1886)

☐ Sirkeci iskelesinde karpuzculuk eden İran devlet-i aliyyesi teb'asından Hâşim ağanın sergisinde hizmetkâr Nâzım nâm çocuk geçen Perşembe günü ağa-i merkumun mezkûr sergide bulunan çamaşır bohçasından on adet lira-i Osmânî ile yarım İngiliz lirası ahz ü sirkatle [almak ve çalmakla] firar etmiş ise de dün gece Galata cihetinde görülerek der-dest edilmiştir... (20 Eylül 1886)

☐ Tepebaşı'nda Mahmutağa çeşmesinde müste'ciren [kiracı olarak] ikamet eden Rum milletinden Aleksandra kadın geçen Salı gecesi saat beş kararlarında altıncı daire-i belediyye civarında Anika nâmındaki bir kadının hânesine giederek avdetinde mahall-i mezkûrda Tozkoparan nâm mahalde önüne ikisi tulumbacı kıyafetinde ve ikisi setre pantolonlu dört şahıs çıkıp mezburenin iki lira kıymetinde bir adet altın kordonunu ahz ü gasb ile Kanlı Sed mezarlığından firar etmekteler iken polis devriye memuru tarafından görülmesi üzerine bi't-takib üçü firar etmiş ise de Osman nâmında olan biri derdest edilmiş ve diğerlerinin tahkik ve taharrîlerine [araştırılmalarına] devam olunmakta bulunulmuştur... (20 Eylül 1886)

İLÂN VE REKLÂMLAR

Aydın vilâyetinin Çeşme kazası dahilinde Çeşme ılıcalarında olup derûnunda maden suları bulunan kırk üç kıt'a arazi parça parça mahallince müzayedede bulunduğu gibi üçyüz iki senesi Eylülü nihayetine kadar Dersaadet'çe dahi mezad edileceğinden zam [araştırma] ile tâlip olanların ve daha ziyade malûmat almak isteyenlerin pey akçelerini müstashiben [yanına alarak] Vergi Emanet-i celilesi kalemine müracaat etmeleri... (8 Eylül 1886)

☐ Daima ciddiyat ile iştigal ve hemîşe [daima] kat'-ı mesâfat-ı fazl ü kemal eden [fazilet ve olgunlukta yollar almış] Ali Ulvi Bey bu kere tarik-i letâifte dahi tecrübe-i kalem hevesiyle (Gel Keyfim Gel) tâbir-i milliyesini ünvan ittihaz ederek bir mecmua-i letâif [fıkralar derlemesi] neşr etmiş ve bunda letâif kitaplarımızın hiçbirinde mevcut olmayan kırk dört adet fıkarât-ı lâtife ile birkaç makale-i garibe münderic bulunmuş olup sathiyat ve vasıta-i güşâyiş-i ezhân [zihinleri açmaya vasıta] olmak itibarıyla levazım-ı insaniyyeden ve o yoldaki neşriyat dahi mukteziyat-ı medeniyyedendir... (9 Eylül 1886)

☐ Pazartesi günü Haydarpaşa'nın on buçuk vapuruyla giderken zâtın biri ya vapurda veya yolda veyahut şimendiferde istihkâma dair yazma bir kitabın otuz kadar yaprağını kazâen düşürüp zâyî etmiş olduğundan bulan zâtın lütfen Haydarpaşa vapur memurlarına vermek zahmetini ihtiyar etmeleri rica olunur... (16 Eylül 1886)

DIŞ HABERLER

☐ Kuduzluk illetine müdâvat [sağıltma] usulünü tedris etmek üzere tabib-i meşhur (Mösyö Pastör) tarafından Paris'te tesis olunan dershaneye Rusya imparatoru tarafından dahi iâneten kırk bin Ruble gönderilmiştir. İâne-i mezkûre şimdiye kadar bir milyon altı yüz bin Franga bâliğ olmuştur... (4 Eylül 1886)

☐ Amerika'nın sâbık Dersaadet elçisi (General Valas) bu kere (New York) şehrinde memalik-i Osmanîyye ile Osmanlıların ahvaline dair bir nutuk îrad etmiştir.

Mumâileyh Osmanlıların ahlâk-ı hamîdesini [övgüye değer ahlâkını] ve şecâatlarını [yiğitliklerini] beyanla taaddüd-i zevcât [çok karılılık] aleyhindeki bazı efkâr-ı sakîmeyi [hasta düşünceleri] tashih ve Osmanlıların harem dairelerinde bulunan nisvânın [kadınların] refâhiyet ve saadet halinde bulunduklarını ityân eylemiştir [bildirmiştir]... (6 Eylül 1886)

☐ Bazı gazeteler Devlet-i Aliyye ile Fransa beyninde Mısır meselesi üzerine itilâf-ı efkâr [fikir uygunluğu] hâsıl olup hatta iki devlet tarafından Mısır'dan İngiliz askerinin ric'ati [geri çekilmesi] talep olunduğunu rivayet eyliyorlar.

Gariptir ki işbu rivayeti en evvel (Daily News) nâm İngiliz gazetesi neşr etmiş iken sıhhat ve adem-i sıhhati [doğru olup olmadığı] bilinmediğinden ehemmiyet verilmemiş idi.

Mısır'ın tahliyesine dair Devlet-i Aliyye'nin metâlibi [istekleri] düvel-i sâire taraflarından tasdik, İngiltere devletince dahi malûm olduğundan elân Londra'da bulunan mısır Reis-i nuzzârı Nubar Paşa ile bazı müzakerât cereyan ettiği mütevâtir ise de, bu bâbta ecnebi evrak-ı havadisinde malûmat-ı kat'iyye görülememiştir... (28 Eylül 1886)

Kararlar

5 OCAK 1961 TARİHLİ KARAR
Bölüm Sıra No: 2, Esas No: 1960/3
Gereği görüşüldü:

1— Sanık Celal Bayar'a isnad olunan suçun değişen vasfına ve Anayasa'nın 41. maddesi ile TC Millî Birlik Komitesi'nin 7.7.1960 tarih ve 2 numaralı kararı gereğince hakkında takibat yapılamayacağına ve bu sebeple bu suçtan dolayı verilen tevkif müzekkeresinin geri alınmasına,

2— Sanık Fuat Köprülü, Fahrettin Kerim Gökay, Alâettin Eriş, Mehmet Ali Balin, Mehmet Ali Tekinalp, Hasan Uçar ve Oktay Engin haklarındaki tevkif müzekkerelerinin geri alınmasına ve başka sebeplerle tutuk veya hükümlü değillerse salıverilmeleri için Divan Başsavcılığına müzekkere yazılmasına,

3— Esasın üç numarasında kayıtlı bu davanın 1 esas sayıda kayıtlı Anayasayı ihlâl davasıyla birleştirilmesine 5.1.1961 tarihinde karar verildi. YAD Bşk. Salim Başol, Üyeler: Selman Yörük, Hıfzı Tüz, Hasan Gürsel, Adli Sanal, Vasfi Göksu, Ali Doğan Toran, Kemal Gökçen, Mehmet Çokgüler

15 EYLÜL 1961 TARİHLİ KARARDAN İLGİLİ HÜKÜMLER
Bölüm Sıra No: 1, Esas No: 1960/1
"Sonuç ve Uygulama"

2— Sanık Menderes: B- Divanın 960/3 numarasında kayıtlı 6-7 Eylül olaylarından dolayı T.Ceza Kanunu'nun 64 ve 517'nci maddeleri gereğince takdiren ve teşdiden 4 sene hapsine ve 250 lira ağır para cezası alınmasına, husule gelen zarar pek fahiş olduğundan 522'nci madde gereğince yarısı arttırılarak 6 sene hapsine ve 375 lira ağır para cezası ile mahkûmiyetine oybirliği ile,

7— Sanık Zorlu: A- (aynen)

403— Sanık Kemal Hadımlı: A- Divanın 960/3 numarasında kayıtlı ve 2'nci bölüm 2 numaradaki 6/7 Eylül olayı davasından dolayı T.Ceza Kanunu'nun 517'nci maddesi hükmünce 6 ay hapsine ve takdiren 100 lira ağır para cezası alınmasına, 522'nci madde icabınca yarısının arttırılarak 9 ay hapsine ve 150 lira ağır para cezası alınmasına, 65'inci maddeye göre yarılarının indirilerek 4 ay 15 gün hapsine, 75 lira ağır para cezası alınmasına oybirliği ile,

432— 6/7 Eylül Olayı Sanıkları Fahrettin Kerim Gökay ile Alâettin Eriş'in suçlarının değişen vasfına göre 18.11.1960 tarih ve 134 sayılı af kanununun 1'inci maddesi gereğince takibat yapılamayacağından, haklarındaki âmme davasının ortadan kaldırılmasına oybirliği ile,

433— Sanık Fuat Köprülü, Mehmet Ali Balin, Mehmet Ali Tekinalp, Hasan Uçar ve Oktay Engin'in beraatlerine oybirliği ile... 15 Eylül 1961 tarihinde karar verildi.

YAD Bşk. Salim Başol, Üyeler: Selman Yörük, Rıza Tunç, Abdullah Üner, Hıfzı Tüz, Hasan Günsel, Mehmet Çokgüler, Vasfi Göksu, Ali Doğan Toran.

6/7 Eylül Olayları Dâvası

En çok uluslararası ilgiyi çeken dâva muhtemelen eski hükûmet üyelerinden onunun, Kıbrıs anlaşmazlığı konusunda Türk görüşünü ağır bastırmak için, 6/7 Eylül'de 1955'de İstanbul halkını Rum azınlığa karşı saldırılarda bulunmağa kışkırtmakla suçlandığı dâvadır. Bayar, Menderes ve eski Dışişleri Bakanı Zorlu, ayaklanma emrini vermekle, eski Başbakan Yardımcısı Fuat Köprülü, plânı desteklemek ve Mecliste hükûmetin kanunsuz hareketlerini savunmakla, eski Selânik Türk Konsolosu ve o sırada orada okuyan bir Türk öğrenci de, ayaklanmaları doğuracak bir olaya sebebiyet vermekle suçlandılar. İstanbul ve İzmir'den birçok mahalli memur, can ve mal güvenliğini koruma görevlerini yerine getirmemekle suçlandılar. Köprülü'nün de sanıklar arasında bulunuşu çeşitli ülkelerin akademik çevrelerinde endişe yarattı, çünkü Köprülü 1946'da Demokrat Parti kurucularından biri olarak siyaset hayatına atılmazdan önce, eski Türk tarihi üzerine dünya çapında üne sahip bir otoriteydi. Köprülü'nün 1957 yılında, "partinin geleceğinden ümidi kestiğini," söyliyerek Demokrat Parti'den çekilmiş olması yargılamalarda lehine bir puan teşkil etti.

Dâvanın olguları şunlardı: 1955 yılı yazında Kıbrıs meselesi kritik bir safhaya girmişti. Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları bu mesele üzerinde, Londra'da görüşmelerde bulundukları sırada Selânik'teki Türk Konsolosluğu binasının avlusunda bir bomba patlıyarak, modern Türkiye'nin kurucusu Kemal Atatürk'ün doğduğu evi sözümona hasara uğrattı. İstanbul'da çıkan DP gazetelerinden biri haberi büyük başlıkla verdi, bunun üzerine çıkan ayaklanmalarda, aynı şehirdeki Rum azınlığın malları büyük zarar ve ziyan gördü. Polisler olaylara tamamiyle seyirci kaldı. Ayaklanmalar çıktığı sırada Bayar'la Menderes, İstanbul'da Kıbrıs meselesinin de görüşüldüğü bazı toplantılarda bulunduktan sonra Ankara'ya dönmek üzere yola çıkmış bulunuyorlardı. Karışıklıklar çıktığı haberini alınca geri döndüler, sıkıyönetim ilân edildi, ondan sonra harekete geçirilen ordu duruma hâkim oldu. Daha ufak çapta olmak üzere, hemen aynı zamanda İzmir'de de nümayişler yapılmıştı.

Selânik olaylarıyla ilgili isnatlar da, Köprülü ve eski İstanbul Valisi Gökay aleyhine ileri sürülen isnatlar da ispat edilemedi. Bayar'a yöneltilen isnatlar, teknik nedenlerden ötürü, düştü.* Menderes ve Zorlu'yla ilgili olarak, iddia makamı, Türkler'in Kıbrıs dâvasındaki durumlarını güçlendirmek amacıyla ufak bir nümayişin gerçekten de tasarlandığına (Zorlu'nun, görüşmelerdeki *durumu bakımından*, "azıcık faaliyet göstermenin yararlı olacağı," şeklinde, Londra'dan telefon ettiğini ortaya koyan deliller sunuldu) ve polisin nümayişçilere karışmamak için emir aldığına dair hatırı sayılır fer'î deliller ortaya koyabildi. Anlaşıldığına göre, nümayiş çabucak kontrolden çıkmış, polisler de karışmamak için emir aldıklarından, durumun gösterdiği yeni ve çok ciddi gelişmeler karşısında bile harekete geçme sorumluluğunu kendiliklerinden

yerine getirmemişlerdi. Türkler, Yunanlılara çok eskiden beri husumet besledikleri için, hiç şüphesiz polislerin pek çoğu Yunan aleyhtarı nümayişçileri sempatiyle karşılamışlardı. Her ne kadar nümayişçilerin, hangi evlerin Rumlara, hangilerinin Türkler'e ait olduğu konusunda önceden hazırlıklı bulunduklarına ve bu konuda kendilerine esaslı bilgiler verildiğine dair tanıklık edenler olduysa da, ayaklanmaların bir kışkırtma eseri olduğu iddiasında tanıkların büyük çoğunluğu "kişisel kanaatlerini," belirtmekten öteye gidemediler. Celâl Bayar'ın eski yaveri, daha sonra istanbul Askeri Valisi Refik Tulga, ayaklanmaların resmen plânlandığını duyduğunu kesinlikle ifade edememekle beraber, Bayar ve Menderes'in ufak çapta gösteri yapılacağından haberdar oldukları kanaatinde bulunduğunu ısrarla belirtti. İstanbul Rum Ortodoks Patriği, resmi memurların kendisini ziyaret ederek ufak bir nümayiş yapılacağını, ama kimsenin kılına dokunulmayacağını bildirdiklerini söyledi. Bununla beraber Patrik, bunun sadece daha meş'un bir plânın kamuflajı olduğu şeklindeki iddia makamının iddiasını desteklemeyi de reddetti. Menderes'in olayların Demokrat Parti Meclis Grubu tarafından tartışılmasını baskı altında tutarak işin içinde kendi parmağı olduğunu gizlediği şeklindeki iddialar da, çeşitli toplantıların ayrıntılarının eksik oluşu yüzünden tam bir aydınlığa kavuşturulamadı.

Bu dâva hakkında verilen karar çeşitli bakımlardan halkın onayını kazandı. Demokrat aleyhtarlarının gözünde olayların elebaşısı sayılan Menderes ve Zorlu'nun mahkûm oluşu, daha yargılamalar başlamadan önce 6/7 Eylül ayaklanmaları hakkında "herkesin bildiği" şeyi doğruladı. Ötekilerin beraeti yargılamaların dürüstlüğünün isbatı olarak kabul edildi ki, bu da Türkiye'nin medenî dünya içindeki durumu bakımından önem taşıyordu. Dâvanın sonunda, Menderes'e en muhalif Türkler bile, delillerin çoğunun müphem olduğunu ve Batılı ölçeler içinde bir araştırmada aslâ olumlu not alamayacağını kabul ettiler.

(*) Bu dâvada Celâl Bayar'a yöneltilen isnatlar, Cumhurbaşkanının sadece vatana ihanet veya şahsi meselelerle ilgili olarak sorumlu tutulabileceği, hükümetin kendi davranışlarından sorumlu tutulamayacağını belirten, Anayasa'nın 41. maddesine göre düştü.

Walter F. Weiker, çev. Mete Ergin, [*Amerikalı, Fransız, Rus Gözüyle* içinde] *1960 Türk İhtilâli* (İstanbul: Cem Yay., 1967), Bl. II: Düşürülen Rejimin Yargılanması'nda, s.49-52.

Suçlu Zorlu

6/7 Eylül olayları temsil edilmek istenen bir hiddet sahnesi yüzünden doğdu. Rivayet ederler ki, Fatin Rüştü Zorlu Londra konuşmalarından evvel, bu konuşmalarda kuvvetli olabilsin diye Ankara'ya çektiği telgrafta, gösteriler yapılmasını telkin etmiş... (yazarın üç noktası!) Bu telgraf Yassıada duruşmaları sırasında ortaya çıkmadı,* fakat o tarihte Londra'da müsteşar olan zatla gene o tarihte Londra'ya gelen büyükelçinin bu telden haberdar oldukları bilinmektedir. Anlaşılıyor ki, hükûmet Fatin Rüştü Zorlu'nun tavsiyesiyle bir gösteri yapmak istemiş, fakat kantarın topuzu kaçmıştır."

Cihad Baban, *Politika Galerisi: Büstler ve Portreler* (İstanbul: Remzi K., 1970), s.221-22 (Menderes).
Cihad Baban (1911-1984), 1950 ve 1954 seçimlerinde İzmir'den DP milletvekili seçilmiş, 1956'da Hürriyet Partisi'ne, oradan da CHP'ne geçmiştir. 27 Mayıs döneminde Basın Yayın ve Turizm, 12 Eylül döneminde ise Kültür Bakanlığı yapmış, eski bir gazetecidir.

* Yalman'ın anılarında da bulunmadığı söylenen, varlığı yadsınan, Zorlu'nun Londra'dan Menderes'e çektiği 28.8.55 tarih ve 83 sayılı şifre telgraf (ilk kez tanık Coşkun Kırca tarafından sözkonusu edilmiştir), Dışişlerinden YAD'na getirtilmiş ve dosya eklerine konulmuştur (Tutanak s. 453 ve 469; Karar gerekçesi s.4'te metin alıntılanıyor). Başsavcıya göre, Zorlu bu belgede, "Türk efkârı umumiyesinin Kıbrıs mevzuundaki alâkasını üçlü konferans azalarına hissettirmek için Türkiye'de bir gösteri yapılmasını arzu ve telkin etmiştir."

Fatin Rüştü Zorlu Lehine Mahmut Dikerdem'in (Yassıada'da Gerçekleştirilemeyen) Tanıklığı

"Gece saat ikide, [Londra'da] Büyükelçiliğin telefonu çaldı. Devlet Bakanı Mükerrem Sarol, İstanbul'dan Zorlu'yu arıyordu. Sarol, İstanbul'daki olayların tüm sorumluluğunun 'kızıl ve kara kuvvetlere' yükleneceğini söyledi. Konuşmayı odadaki ikinci telefondan izliyordum. Fatin Bey hemen itiraz etti: 'Kızıl ve Kara Kuvvetlere' yüklemek geri tepecek bir silah olurdu. Dünya kamuoyuna Türk Hükümeti'nin kızıl ve kara Kuvvetler karşısında âciz kaldığını mı ilan edecektik? Hem böyle bir açıklama ile Hükümet sorumluluktan kurtulmuş mu olacaktı? Zorlu, bunları bağıra bağıra söyledikten sonra Sarol'a: Ben dönünceye kadar resmi bildiri yayınlanmamasını istirham ettiğimi Başbakana bildirin. Zaten yarın akşam İstanbul'da olacağız' diyerek telefonu kapadı.

... [İstanbul'a dönerken] Fatin Bey, yolculuk sırasında çok üzgün ve suskundu. Bir aralık yanına giderek kendisini teselli etmek istedim. Bütün çabalarımız, Londra'da elde ettiğimiz başarı, bir gecede heba olup gitti dedi."

27 Mayıs devriminden sonra Fatin Rüştü Zorlu, Yassıada'da 6/7 Eylül olaylarının tertipçilerinden olmakla suçlanarak yargılandı. Kendisine yapılan haksız ve kasıtlı ithamlar karşısında Mahmut Dikerdem susamazdı. O sırada Tahrah Büyükelçiliğinden geri çağırılmıştı, Büyükdere'de ahşap bir evde oğlu ile birlikte oturuyor ve bekliyordu. Gerçekleri çarpıtan tanıklıklara karşı savunma tanıklığı yapmak üzere, Zorlu'nun avukatına başvurdu. Yüce Divan savunma tanıklarının dinlenmesine gerek görmediğini bir ara karar ile bildirdi. Bu karar üzerine Zorlu: "Savunma tanıklarının dinlenmesine gerek görülmemesini Yüksek Mahkemece suçsuzluğuma kanaat getirilmiş olmasının delili sayıyorum' dedi. Altı yıl hapse mahkûm edildi.

Semih Günver,. *F.R. Zorlu'nun Öyküsü: Z "Zorro" gibi* (Ankara: Bilgi Yay. 1986), s.69-70.

Suçlu, Zorlu değil
Komünistlerle birlikte
Gedik

"Suikastin arkasında kim vardı? İktidar her ne düşünceyle ise bu sırada şiddetli bir gösteri yapılmasını hoş görmüş ve tedbir alınmasını geciktirmişti. Hatta Londra'da müzakerelerde bulunan Fatin Zorlu'nun gösteri istemek yolunda bir telgraf çektiği de iddia edildi. Halbuki Zorlu böyle bir şey yapmamıştı. Dışişleri dosyaları aranmış, varlığı iddia edilen telgraf bulunamamıştı.

İstanbul'da bulunan İçişleri Bakanı Namık Gedik, her halde Partiye ait hesaplarla karışıklığı hoş görmüş, faydalı bir milli kıyam ve Kıbrıs Rumları'na bir gözdağı saymış, aynı zamanda komünist ajanları, sağ ve sol ifrat cereyanlarını ateşleyerek halkı kudurtmak için şeytanca çalışmışlardır. ...

Bu acı işlerde en büyük sorumluluk payını kim taşıyordu? İstanbul'dan Ankara'ya döndükten ve ortalık biraz yatıştıktan sonra buna ait hükmü bir akşam Celâl Bayar, Çankaya köşkünün bahçesinde havuzun etrafında dolaşıp konuşulurken, yüksek sesle herkese işittirdi:

—6/7 Eylül olaylarından dolayı Divanı Âliye verilmesi lâzımgelen tek insan varsa, o da Gedik'tir...."

Dr. Namık Gedik 10 Eylül'de istifasını verdi, fakat aleyhine kavuşturma açılmadı. Bir müddet sonra kabinede tekrar yer aldı.

Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, cilt 4: 1945-71 (İstanbul: Rey Yay. , t.y.), s. 324-27. A.E. Yalman (1888-1972), eski dönemlerin ünlü bir gazetecisiydi. Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin ikinci başkanı olduğu halde, Zorlu'yla birlikte Londra'da bulunduğu için, Menderes'in yardımıyla tutuklanmaktan kurtulmuştu.

Ahmet Hamdi Başar'ın Yorumu Ve Ordunun Tutumu Hakkındaki Yargısı

"6/7 Eylül hadiselerinin İktidar tarafından tertiplenmiş olduğu daha ilk gününden belli olmuştu. Yalnız neticenin bu kadar vahim olacağını düşünmemişlerdi." (s.90)

Seyfi Kurtbek'in Koraltan'ın sofrasında anlattıkları: [İzmit'ten otomobillerle] "Kadıköyüne varıldığı zaman saat 23 buçuğu bulmuştu. Görülen manzara fecidir. Nümayişçiler herkesin, polisin gözü önünde, hiçbir müdahele olmadan mağzaları, evleri tahrip etmektedirler. Bunların içinde biri elinde bir bomba (yahut dinamit veya kundak, burası iyi aklımda kalmadı) bir kiliseyi yakmak üzeredir. Bu vaziyeti gören Bayar dayanamıyor, eline tabancasını alarak bu kundakçıyı bizzat durduruyor. Hemen arkasından Seyfi Kurtbek de bir polisin tabancasını alarak Bayar'a yardım ediyor. Bunu gören (anlaşılan hiçbir işe karışmama emrini almış olan) polisler vaziyete hakim oluyorlar, çapulcuları dağıtıyorlar ve hatta bunların bir kısmını kamyonlara yükleyerek nezaret altına alıyorlar. Kadıköyü'ndeki tahribatın nisbeten hafif olmasının sebebi budur.

Sonra, İstanbul'a geçip doğru vilâyete gidiyorlar. Vilâyet etrafında askerler de var. Seyfi Kurtbek eski bir asker olduğu için anlıyor, bakıyor ki askerde silâh var, fakat mermi yok. Kumandana soruyor: 'Askerin mermisi nerede?' 'Cephane kamyonu henüz geldi, şimdi dağıtılacak' cevabını alıyor. Kurtbek sofrada diyor ki, 'Bir bölüğe cephane dağıtmak en az iki saatlik iştir. Bu derece ihmal ve lâkaydi akıl alacak şey değildir."

Halbuki, zavallı Kurtbek ve arkadaşları, bunun ihmal ve lâkaydi değil, kahraman ordumuzun sürüklenmek istenen çirkef kadar pis iç politika ihtiraslarına âlet olmak istemediği mânasına geldiğini anlayamamışlardı. Onlar siyasî hayatlarının sonuna kadar bu anlayıştan tamamen mahrum kaldıklarını isbat ettiler." (s. 94-95)

Yaşadığımız Devrin İçyüzü (Ankara, 1960), Bl. VI: 6/7 Eylül Hadisesi

Netice-i Kelâm ve Kıssadan Hisse

Yassıada muhakemelerini, hukuk açısından bir bütün olarak savunmaya imkân yoktur. Ancak, verilen (ve yerine getirilen) idam kararları bir yana, yozlaşmış bir yönetimin teşhir edilmesi, siyasal ve toplumsal bakımlardan yararlı olmuştur, denebilir. 6/7 Eylül davasında, olayların ilk çıkışını hükûmetin düzenlediği, tam sübuta varmasa bile, vicdanî bir kanaat yaratmaya yetecek derecede ortaya konulmuştur. Selânik'teki bombayı DP iktidarının patlattırdığı kesinlikle kanıtlanmadığı için, ilgili sanıkların beraat ettirilmeleri doğru olmakla birlikte; bu karar, iddianın büsbütün asılsız bulunduğu anlamına gelmez, elbette. Belki, Fuat Köprülü'ye Ulus'taki tavzihini yaptıran güçler, mahkemeye de kendilerini hissettirmişlerdir.

Devlet (daha doğrusu, onun adına hareket eden siyaset adamlarıyla askersivil yöneticiler) açık hukuk yollarından ayrılmamalıdır. Akıllarınca memleket yararınadır diye, gizlikapaklı işler çevirmeye kalkarlarsa, ülkeye ve insanlara verecekleri zararların nereye kadar gideceği hiç belli olmaz.

Mete TUNÇAY

Anadolu Sosyalistleri Arasında İki Polemik

METE TUNÇAY

Arif Oruç

Yunus Nadi

1) Yunus Nadi-Arif Oruç Kavgasının Başlangıcı:

Çerkez Ethem'in Kuvay-ı Seyyaresi adına, Eskişehir'de "İslâm Bolşevik Gazetesi" Yeni Dünya*'yı çıkaran Arif Oruç, bu gazetenin ilk sayılarından birinde, Ankara'da yayımlanan Yunus Nadi'nin* Anadolu'da Yeni Gün*'üne "varakpâre" (kâğıt parçası!) diye çatmış olmalı. [Bu* Yeni Dünya*'nın, bu (Eskişehir) dönemine ait, Millî Kütüphane'deki bir tek (32.) sayıdan başkası bulunamamıştır. Onun için, ancak aşağıdaki cevap yazısından çıkarsama yapıyoruz.]*

Yunus Nadi, buna kendi

gazetesinin 1 Ekim 1920 tarihli sayısında şöyle karşılık veriyor:

Yeni Serseri

Eskişehir'de *Yeni Dünya* ismi ile yeni bir serseri türedi. *Yeni Dünya*'yı yeni serserilerin dünyası zanneden, söz yabana, bu gazete parçası ya aklının ermediği şeylere karışarak efkârı tağlit ediyor, yahut mütecaviz ve mütemadi bir lisanla ötekine berikine çatarak şöhret kazanmak istiyor. İstanbul gazetelerinde kaldırım muhabiri olarak bile kullanılmayan, yine söz yabana, bir gazeteci, daha doğrusu müvezzi bozuntusu, bir çocuk bir müddet şurada burada güya bir marifetmiş gibi *Tasvir-i Efkâr* müdir-i mes'ulü diye kartlar ve ünvanlarla dalkavukluktan dalkavukluğa gezip tozduktan sonra nihayet bir takrible başmuharrir olmanın kolayını buldu ve *Yeni Dünya* isminde hâşâ vükelâ bir Bolşevik gazetesi çıkardı.|*Yeni Dünya* Bolşevik gazetesi komünizm ve sonra *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin meşhur müdir-i mes'ulü Arif Oruç Beyefendi... Hayır ne Bolşeviklik ne de Anadolu bu kadar kıtlığa uğramış değildir. Okuyup yazması kıt, imlâsı bozuk, gazetecilik, ilim ve irfanla alâkası birkaç sene İstanbul gazetelerinde kaldırım muhabirliği etmekten ibaret serserinin maksadı boş zannettiği Anadolu'da şöhret çapulculuğu yapmaktır. Hattâ şu yazdığımız satırlardan memnun olur. Çünkü gazetede isminin zikredilmesine pek meftundur. İstanbul matbuatında bu nevi çapulcuları biz çok görmüş olduğumuz ve bunlardan memleketin pek çok zarara uğramış olduğunu pek iyi bildiğimiz için Anadolu'da da böyle bir serserinin şarlatanlıkla adamlar içine karışmasına razı olamayız. Biz Refii Cevat'ları, Pehlivan Kadri'leri, İştirakçı Hilmi'leri İstanbul'da bıraktık. Bunların bir de Anadolu'da türemelerine ve Bolşeviklik gibi derin bir meslek namına çapulculuğa kalkmalarına müsaade edemeyiz. Muhbirlik zamanında bugün *Yeni Gün*'ü neşredenlerin karşılarında her gün dört defa taklak atan bu miskinin Anadolu'nun şu pek nazik zamanlarında şarlatanlıkla adam sırasına geçmek isteyişine, sade biz değil, Anadolu da müsaade edemez. *Yeni Gün*'e varakpare diyen bu arsız çocuğun başından büyük işlere karışmaya hakkı yoktur. Anadolu'nun o kadar büyük dertleri vardır ki, böyle arsızca şımarıklıklara tahammül edemez. Meselenin bu cihetî gayet ciddi ve nazik olduğu içindir ki, yazdıklarımızdan memnun olacağını bilmemize rağmen, yine şu satırlarla bu çocuk üzerine celb-i dikkat etmek istedik. Bizi mecbur ederse daha söyleyecek çok şey var, fakat sütunlarımızın bu bahs ile kirlenmesini zaten istikrah ile kabul ettiğimiz için bu günlük bu kadarı kâfi gördük.

ایقاظ

İKAZ 31 Kânunusânî 1337/1921 Pazartesi Ankara: Tahtakale
Yıl 2 - Sayı 5 (315) Sahib-i imtiyaz ve müdir-i mes'ul: Mehmet Şükrü Tanesi 5 kuruştur

Komünistliği paylaşamayan iki başyazar, nihayet resmî Türkiye Komünist Fırkası'nda birleşirler (kuruluşu 18 Ekim 1920). Yeni Dünya *da (bu polemiğin üstünden daha iki ay bile geçmeden) Ankara'ya taşınır,* Yeni Gün*'le birlikte bu partinin yayın organı olur ("Türkiye Komünist Gazetesidir").*

2) İştirakiyuncuların Resmî Komünistleri Yalanlamaları:

Çerkez Ethem resmi Komünist Fırkası'ndandır. Ama ayrıca bir de, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası vardır. Ethem ayaklanınca, suç İştirakiyunculara yıkılmak istenir. İstiklâl Mahkemesine verilip mahkûm ettirilirler. İtirazlara kulak asılmaz, kamuoyuna duyurulmaz. THİF yayın organı Emek *de kapatılır.* Yeni Gün, *İştirakiyuncuları suçlamakta başı çekmektedir. İşte bu da, THİF'ndan Karahisarısahip meb'usu Mehmet Şükrü (Koç) Bey'in* Yeni Gün*'e cevabı:*

AÇIK SÜTUN
Bu sütundaki fikirler sahibine aittir.

Efkâr-ı Umumiyeye

"Yeni Gün" gazetesinin 24 Kânunusâni **1337** (24 Ocak 1921)*
tarih ve 134 numaralı nüshasının ikinci sahifesinin birinci sütununda "İstiklâl Mahkemesinde" **ser**levhasıyla neşrolunan bir fırkada "Emek" gazetesi**nin**
"Müdafaa-i memleketi ihlâle, ordu ve **ahalinin**
istihlâs-ı vatan için mücahede hissini iptale **sây** (?)
ile bu hususa dair neşriyatta bulunduğundan dolayı
maznunen muhakemesi icra kılınan Emek gazetesi müdir-i
mes'ulü Abdülkadir Efendinin netice-i muhakemede Yunan
ordusuna iltihak ile İslâm ve Türk askerine silâh
istimâl eden Ethem ve kardeşleri Reşit ve Tevfik'in **amâl**
ve efkârına hâdim olacak bir surette neşriyatta **bulunmasından**
dolayı İstiklâl Mahkemesi ... ...
olduğu müdir ... ...
... ...
evrakları ... ...
binaen bervech-i **zîr efkâr-ı**
umumiyeyi tenvir etmek muvafık **görülmüştür.**

1. İstiklâl Mahkemesinin **Emek**
gazetesini tatil hususundaki 23 Kânunusâni 1337
tarih ve 106 numaralı tezkere ile **vârid**
olan tebligatında Ethem meselesiyle alâkadar **hiçbir şey**
kat'iyyen mevcut olmadığı halde Yeni Gün'ün neş**riyatı**
hilâf-ı hakikattir.

2. "Emek" gazetesinin ne **Ethem**
ve biraderleri ne de herhangi bir çete ile **hiç**
bir alâkası yoktur ve olamaz. Çünkü
halkı mesut edecek hakiki inkılâbın **ancak köylü**
ve işçiler yeddiyle olabileceğine kanidir.

[3.] Bundan başka Emek gazetesinin 17 Kânunusâni **1337**
tarih ve mükerrer 1 numaralı nüshasında "Ethem'in
Alçaklığı" serlevhasıyla yazdığı başmakalede
"bu çılgın ve serseri adamlar hayalhanelerinde daima
Kütahya ve havalisinde ayrı bir hükümet yapmak emel-i
sahifiyle yaşıyorlardı. Bunun için, renkten
renge giriyorlar, komünist olu[yo]rlar, her şey
oluyorlardı.

Bunların mahiyet-i hakikiyesini bilenler ise
bunların hiçbir şey olmadıklarını, her şeyin ve bütün
mukadderat ve hissiyat-ı vatanperveranenin fevkinde etaniyetleri,
hodbinlikleri, hiyanetleri olduklarını yine biliyorlardı.
Bu etaniyet, hodbinlik ve hiyanetlerini bugünkü fikir
cereyanlarına taraftarlıkla temine çalışmışlar ise de
bugünkü cihan inkılâp fikrinin hakiki ve samimi
taraftarları olanlar bunların yalancı, sahte komünist
olduklarını pekalâ takdir ediyorlardı.

Hakiki işçi emekçiler bu sahte, maskeli komünistlerden
ayrı bir fırka halinde birleşmeye mecbur olmuşlardı."
fıkrasıyla Emek kendisinin de bu hususdaki kanaat
ve efkârını açık olarak beyan etmiştir.
Emek'in de "Türkiye Komünist Fırkası"
ile teşrik-i mesâî etmesinin başlıca
sebeplerinden birisi de, bu mesut inkılâbı öyle
mütegallip, zengin çetelerle değil, bilâkis
[gazetenin ikinci sayfasında devamla]
onlardan zulüm ve
haksızlık görmekte olan köylü ve işçilerle yapmak umdesi olduğu
içindi.

4. Emek şahsiyattan daima uzak kalmak istediği halde, birçok esbaptan
dolayı, velev ki az çok şahsî meselelere
temas ile dahi olsa, daima
hakayiki bütün çıplaklığıyla göstermek
mecburiyetindedir. "Emek"
gazetesinin [Ethem] meselesiyle birgüna
alâkası olamaz. Çünkü yukarıdaki
makale fıkralarıyla ispat ettiği vechile,
"Emek" Ethem'in hiyanet ve
alçaklığına dair aleyhinde **bulunmuş**tur.

Ethem'in "Yeni Dünya" gazetesini
Ankara'ya getirerek Türkiye
Komünist Fırkası kendisine nâşir-i efkâr ittihaz etmiştir.

Ethem'in biraderi Reşit'in TKF'ndan
tardını neşretmiş olan Yeni Gün'ün,
Ethem'in nâşir-i efkârı Emek olmayıp
Yeni Dünya olduğu ve buna benzer
birçok hakikatleri unutmaması lâzım
gelirdi.

5. Binaenaleyh: Emek gazetesinin Ethem
meselesiyle bir münasebeti yoktur.
Emek gazetesi bir köylü ve işçi inkılâbı
demek olan bu mesut inkılâbı
bizzat mazlum ve fakir köylü ve işçilerin yapmasına taraftar olduğunu
bir defa daha tekrar eder. Emek Avrupa istilâcılarına karşı memleketin
kemal-i azim ile müdafaasını kat'iyyen
nazar-ı dikkatten kaçırmayan
bir gazete idi.

Emek müdir-i mes'ulü
Mehmet Şükrü

---

* Kim demiş, yakın zaman tarihçiliği arkeolojiye benzemez diye? Bir epigrafist, yazıt taşının kırılmış boşluklarındaki sözcükleri nasıl uydurup *emende* ederse, ben de ilk sayfadaki kopuk bölümleri cümlemin gelişinden, öylece (siyah harflerle) doldurmaya çalıştım.

M.T.

(Attila İlhan gibi söyleyelim) Meraklısı için not:

Anadolu'da Yeni Gün'ün erken (özellikle TKF organı olduğu) sayıları nadirattandır. TBMM Kütüphanesindeki koleksiyondan o tarihlileri, (günahı boynuna, belki Yunus Nadi'nin kendisi tarafından) kopartılmıştır. Neyse ki, sonradan Fethiye Kütüphanesinde tama yakın bir koleksiyonu bulundu da, mikro-filmleri T.Tarih Kurumu'na getirildi.

Emek'in tek sayısını [16 Kânunusâni 1337 tarihli 1. sayısının mükerrer olmayanını] Kerim Sadi merhum, 1975 yılında Belgesel Sosyalizm Serisi'nin 2. numarasında klişeyle birlikte yayımladı.

Mehmet Şükrü'ye ait *İkaz*'ın "ilginç" sayılarını ise, bu vakte kadar görmüş araştırıcı yoktur. Ben, bir arkadaşımın dedesinden kalma, kenarlarını fare yemiş evraklar arasında, bu sayıyı buldum.

Buradaki yazılara yansıyan olayların öncesi-sonrası için, benim *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* (Ankara, 1978) kitabıma bakılabilir.

Sofya'da (İstanbul Caddesindeki) Jean Keller adlı nota yayımcısının bastığı

Hiç Unutulmayan Cezayir Marşı

Meydan Larousse'ta bu konuda şöyle bir açıklama var:

"Türkiye'de halk ve asker arasında yayılmış marş. Genellikle davul-zurna ile çalınır. İrticalen süslemeler yapmağa elverişlidir, seslendirilirken üst üste tekrarlanır. Bu parça marş biçimine girmeden önce uzun hava olarak çalınırdı. Özellikle Meşrutiyet devrinde rağbet gördü. Marşın nereden geldiği kesinlikle bilinmiyor. Eski deniz seferlerinden kaldığı da söylenir." (II/s.893)

Aynı marşın İstanbul'da yayımlanmış dört notası daha olduğunu saptayabildik. Birini Şamlı Selim basmış, biri Matbaa-i Âmire'de tab'olunmuş. Geçen sayımızda çıkan A.Comendiger'in kataloguyla Edition Sotiri Christidis'in kataloğunda da birer Djézaël ve Algérie Marche'ı görülüyor. Bu kataloglarda marşın bestecisi yerinde Sinanian adı var. Belki, parçayı marşlaştıran ya da armonize eden, Sinanyan Efendi'dir.

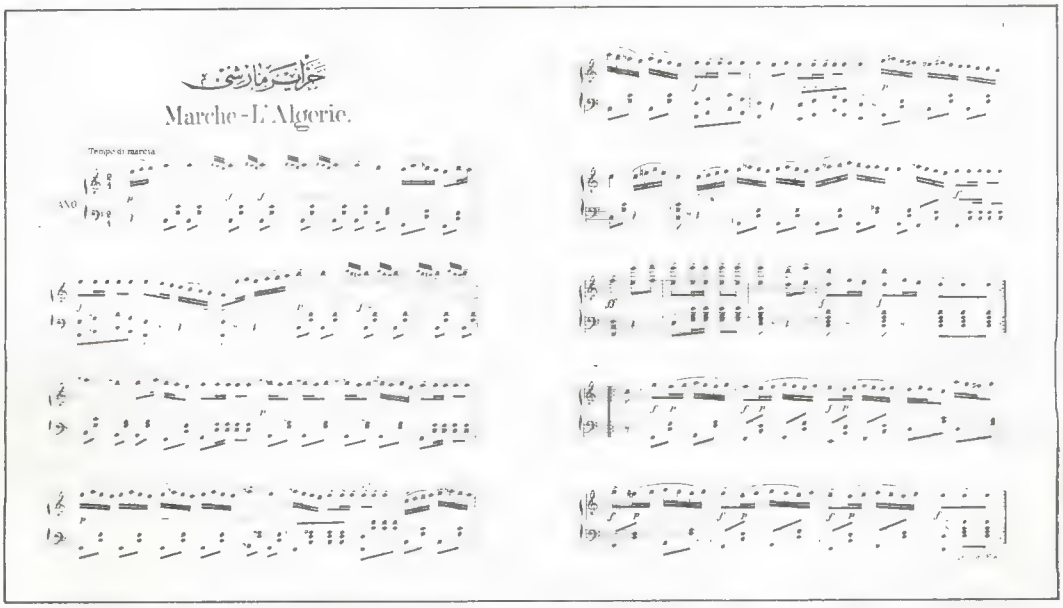

R.Anhegger Koleksiyonu

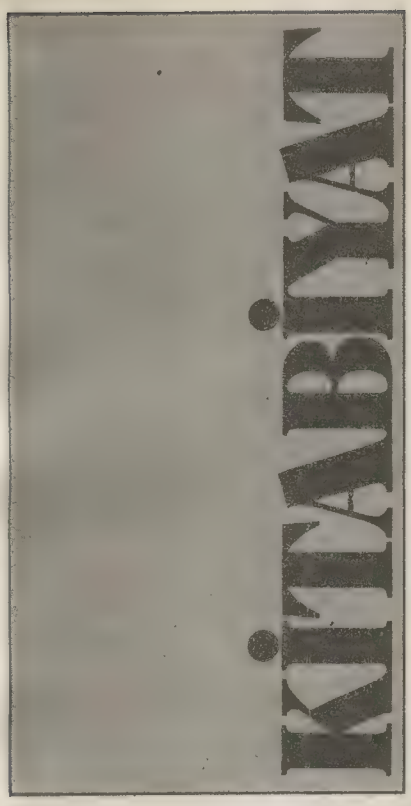

REHBER-İ MUAMELÂT-I ZEVCİYYE

"Ve Rab Allah... 'karıya dahi hamilelik meşakkatini ziyadesiyle çoğaldırım, ağrı ile evlâd doğuracaksın. Ve sen zevcine tâbi olacaksın, o dahi sana hükmedecektir' dedi."

Ahd-i Atik, Tekvin, Bab 3/17.

"... erkek kadından daha kuvvetli ve daha âlî bulunduğu için melekât-ı ulviyyede (yüce, yüksek yetilerde) hâkim olan odur. Melekât-ı süfliyyede (aşağılık yetilerde) ise hâkim kadındır."

Rehber-i Muamelât-ı Zevciyye, s. 3.

"Kadın dövüle dövüle yumuşar, erkek güreşe güreşe güçlenir."

Cazgır, Kırkpınar-1986

"...Zevcesi olan bir mahlûk nihayet bir kadındır. Kadın ise güzel, lâtif bir mahlûk olup erkek için yaratılmıştır. Bir kadın bir çocuktur. Ona çocuk muamelesi eden aldanır. Ve büyük bir adam muamelesi eden hata etmiş olur. Aynı zamanda delidir. Şu halde hüner ve maharet böyle bir mahlûku kullanmaktadır. Ona ne çocuk, ne büyük, ne deli ve ne de akıllı bir adam muamelesi yapmalı. Her sözüne kızıp darılmamalı. Onu ıslah edip yola getirmelidir. Saçı uzun aklı kısadır. Kadına kadınlığı öğreten erkektir. Haşarı bir atı bir süvari nasıl yola getirirse, akıllı bir adam da taht-ı idaresindeki kadını öylece yola getirir."

(Rehber, s. 2 4-25.)

Kadını yola getirme konusunda erkeklere yardımcı, rehber olmak üzere hazırlanmış bir kitap *Rehber-i Muamelât-ı Zevciyye.* Dersaadet'te Hukuk Matbaası'nda 1330 (1914) yılında basılmış, 64 sayfa. Yazarı, *Kızları Nasıl Evlendirmeli?, Gizli Lisan, Kısır Kadınlar* vb. kitapların da yazarı A'vânzade Mehmet Süleyman. Muamelât-ı zevciyyenin ne olduğunu kitabın yazarından öğrenmek en doğrusu: "Muamelât-ı zevciyye, erkekle kadın arasında tabiî-ül-husûl (doğal olarak ortaya çıkmış) bir keyfiyyettir... Münasebet-i cinsiyye, münasebet-i tabiîyye, muamele-i zevciyye, mukarenet (yaklaşma), yakınlık hep birdir. Mücamaat, yani erkekle kadının çiftleşmesi demektir." *(Rehber,* s. 8.)

Günümüzden yaklaşık 70 yıl önce kaleme alınmış bu ilginç rehberden, hiç yorum yapmadan* kimi incileri aktarmaya geçmeden önce, bu rehber bugün bize ne söylüyor kısaca ona değinelim. Rehber bugün iki açıdan önemlidir... Bir kere, 1914 yılında yazılmış bir cinsel bilgiler(!) kitabı, demek ki poşete girmemiş.

Aradan geçip giden -boşa geçmiş olmalı- 70 yıla karşın, bugün bu rehberin benzerleri, üstelik çok daha nitelikli olanları poşete giriyor, koğuşturuluyor. "Çıktık açık alınla" diye başlayıp vardığımız durak bu...

İkinci olarak, kadın konusunda, yalnızca kadını değil, erkeği de aşağılayan -*Rehber*'deki kimi örneklerini göreceğimiz- ilkel yaklaşım, aradan geçen 70 yıla karşın bugün yeniden topluma dayatılıyor. Hem de resmî ideoloji mertebesine yükseltilerek. Kadın erkek demeden, işin bir de bu yanını düşünmeli...

CİNS-İ LÂTİF

"... kadının erkeğe nazaran ayrıca bir mevkii olmak icab ediyor. Erkek gibi çalışmayacak, erkek gibi hareket edemeyecek, buna mukabil aile teşkil, aile muhabbeti tevlid edecek ve ailelerin beka ve idamesi için evlâd doğuracaktır. İnsaniyyeti doğuran kadındır. Çocuk doğurmağa, beslemeğe umur-u beytiyyeyi (ev işleri) tertip ve tanzime tabiaten mahkûm bulunan bir kadın nasıl olur da bir erkek gibi 'haric-ez-beyt' (ev dışında) umur ve vezaifi rü'yet ve tesviyeye mütecesir olur (işleri ve görevleri üstlenmeye cesaret eder?")

(Rehber, s. 4.)

AT BİNENİN, KILIÇ KUŞANANIN

"Kadın, ulviyetle (yücelikle) kabil-i zapt ve teshirdir (elde edilebilir, yola getirilebilir). Kadın büsbütün 'başka' bir mahlûktur. Kadını hakkıyla kullanan erkek, yüzde, belki de binde birdir." (s.5)

"Kadın erkeğe nisbetle soğuktan daha çok müteessir olur. Şahsiyet, erkeğe nisbetle kadında daha azdır. Kadın daha hodpesend (kendini beğenen), daha az sabûr (sabırlı) ve daha az mütehammildir (dayanıklı). Bazı hallerde daha ziyade yaşar."

(Rehber, s. 5 ve 6.)

EVLİLİK BAĞI!

"Erkekle kadın yekvücud olurcasına izdivaçla birleşmelidir. Her ikisinin de fikri, emeli, hissi müttehid (birleşik) olmalıdır. Dostça değil, kardeşçe ve hatta kardeş muhabbetinden daha kavî bir irtibat ile birbirlerine bağlanmalıdırlar. Akîl, fazıl ve hassas bir erkekle kadın arasında muamelât-ı zevciyye (cinsel ilişki) derece-i tâliyeyi (ikinci dereceyi) teşkil eder."

(Rehber, s. 7.)

KADIN-ERKEK FARKI!

"Bir kadın erkekten yalnız saçının uzunluğu, vücudunun kılsızlığı, zaifiyyeti (zayıflığı) sebebiyle tefrik olunmaz, asıl erkekle kadını birbirinden ayıran, birinin 'erkek' diğerinin de 'kadın' denmesine sebep, erkeğin kadınınki gibi memeleri olmayışından ve erkeklik âletinin başka şekilde bulunmasından ileri gelir."

(Rehber, s. 8.)

KIZ TARAFI!

"Kız tarafı düşkün olurlar. Oğlan tarafı ise mağrur olurlar. Oğlan durdukça birşey olmaz ama kız durdukça kocar." (s.10) "Şurasını da iyi bilmelidir ki kız yaşı daima birkaç yaş eksik sayılır. Meselâ, onbeş yaşında bir kız alıyorsanız emin olunuz ki üç yaş büyüktür. Saf iseniz inanırsınız, inanmayacak olsanız da genç, güzel bir kız. Ha onbeşinde ha onsekizinde bulunmuş. Üç yaşın ne ehemmiyeti olur?" (s.11)

"Zamanımızda alel-ekser (genellikle) kızda aranan hasletler güzel olması, şahadetname veya diplomayı haiz bulunması, saz çalması, şarkı söylemesi, ser-

* Metnin özgün diline ilişilmedi. Olduğu gibi aktarıldı. Parantez ( ) içindeki açıklamalar ve ara başlıklar eklendi.

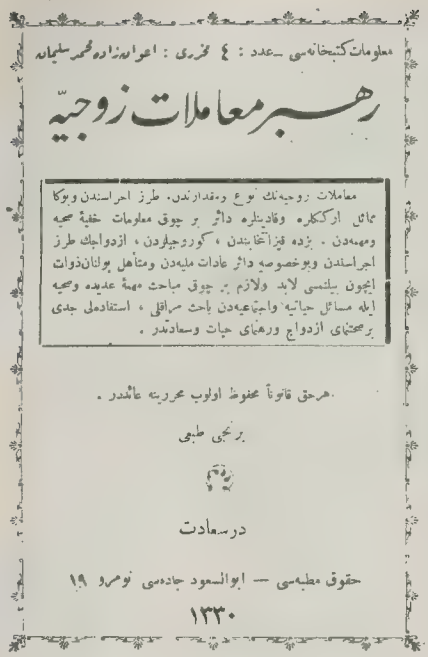
معلومات کتبخانه‌سی ـ عدد : ٤ تحریری : اعوانذاده محمد سلیمان

رهبر معاملات زوجیه

معاملات زوجیه‌نك نوع ومقدارندن، طرز اجراسندن وبوكا مائل اركانلره وقادینلره دائر بر چوق معلومات خفیهٔ صحیه ومهمه‌دن . بحث فیزاغاندن ، كورویلودن ، ازدواجك طرز اجراسندن وبوخصوصه دائر عادات ملیه‌دن ومتأصل بولنان ذوات انجون بلسی لابد ولازم بر چوق مباحث مهمهٔ عدیده وصحیه ایله مسائل حیاتیه واجتماعیه‌دن بحث صرافقی ، استفادهلی جدی برمحتوای ازدواج ورهبای حیات وسعادتدر .

هرحق قانوناً محفوظ اولوب محرریته عائددر .

برنجی طبعی

درسعادت

حقوق مطبعه‌سی — ابوالسعود جادهسی نومرو ۱۹

۱۳۳۰

vet ve iktidarı bulunması gibi şeylerdir... Bir delikanlıda aranılan hasletlere gelince: Genç, güzel ve yakışıklı olmak, parlak bir memuriyet, dolgun bir maaş, az ve çok bir servet ve iktidar gibi şeylerdir..." (s.16)

(Rehber, s. 10-16.)

İSTİM ARKADAN GELSİN!

"...İhtiyarlıkta başka ne arzu edilir? Gezip tozmadan baş alınmış. Heves kalmamış. Kalmış olsa da ihtiyarlık mani. O halde genç ve güzel bir kadını evde kapatmak ve erkekle kadın arasında vukuu tabiî olan muamelât-ı cinsiyeden dolayı zevk-yâb-ı meserret ve şehvet olarak (sevinç ve şehvetten tad alarak) evkatgüzâr olmaktan (vakit geçirmekten) başka çare var mı? Kuvvet yoksa ver elini Tahtakale ve civarına. Oralarda macuncular, hapçılar ve saire çok. Fayda görülmedi mi, haydi bir kademe daha yüksek şarlatanlara: Bunlar da Galata'da ve Beyoğlu'nda bulunur. Gazetelere ilân verirler. Tahtakale'dekilere nazaran kibardırlar. Bunlardan da faide görülmedi mi, 'usul ve emsali' vech üzere hekimlere müracaat olunur. En evvel hekime müracaat etmek usülden değildir!"

(Rehber, s.18.)

ZAMANLAMA!

"Çocuk doğurmaya en müsaid ve iyi olan zaman bahar mevsimidir.Her ne kadar muamelât-ı zevciyyede her zaman tayini mümkün olamazsa da, gerek doğurmak ve gerek yakınlık etmek için en iyi zamanın bahar olduğu bilinmelidir... Akşam yemeğini müteakip mukarenet (yaklaşma) iyi değildir. Sabahleyin iyidir. Yemekten bir iki saat geçdikden ve taâm (yemek) hazm olduktan sonra da mukarenette bulunulabilir. Hazım zamanında mahzurdan hâlî (sakıncasız) değildir. Mesane yani idrar torbası dolu iken mukarenette bulunmak iyi değildir."

(Rehber, s. 20)

POZİSYONLAR!

"Tarz-ı mukarenet veya mücamaat (çiftleşme) hakkında birşey denilemezse de ayakta mukarenetin iyi olmadığını söylemek hıfz-üs-sıhhat nokta-i nazarından (sağlığın korunması yönünden) lâzımdır... Haftada bir iki nihayet üç defa mukarenette bulunup daha ziyadesi için imsak edilir (perhiz yapılır) ve itidal ve ihtiyat elden bırakılmazsa tarafeyn için mucib-i saadet ve selâmet olur." (s.21) "Muamele-i zevciyyede alınacak vaziyet hususunda sünnet-i seniyye üzerine hareket etmelidir. Vaziyet-i sairenin zevc ve zevceden birine veya ikisine birden zararı dokunur." (s.62)

(Rehber, s. 21 ve 62)

SEKSAPEL!

"Zevce erkeğinin muhabbetini ve nazar-ı şehvetini celb için kendisini ev ve mutbah işlerine terk etmeyip akşamları elini yüzünü yıkayıp kendisine sade bir surette çeki düzen vermeli, giyinip kuşanmalı, az çok mülâabe (oynaşma) ve mülâtafada (şakalaşma) bulunmalı. İzdivaçları üzerinden seneler geçmiş olan zevc ve zevceler için bu hal daha ziyade lâzımdır."

(Rehber, s. 22.)

MODA

"Fezail-i İslâmiyye ve ahlâkiyyeden (... erdemlerden) ayrılmamalı. Çarşafını daraltıp anasır-ı gayri İslâma mensup kadınlar gibi kıçını meydana çıkarmamalı. Boğazını, gerdanını bir karış açmamalı... Hıristiyan kadınları açık gezdiklerinden her şeyi yapabilirler. İslâm kadınları ise kapalı gezeceklerinden ötesini berisini açmaktan ve âleme rezil ve rüsvâ olmaktan kaçınırlar. Moda, hasseten Hıristiyanlar arasında taammüm etmiş (yayılmış) fena ve muzır bir âdettir. Avrupa fabrikalarını kazandırmak ve kendilerini rezil ve rüsvâ etmekle beraber saadet-i ailelerini ihlâl etmek ve paralarını beyhude sarf ve istihlâk etmek isteyenler modaya tâbi olurlar."

(Rehber, s. 23.)

ERKEKLERE NASİHAT!

"Bir zevc, taht-ı izdivacına aldığı kadını kendisine bir emânet-ullah (tanrının emaneti) addetmeli, güzel ve lâtif bir mahluk bilmeli. Onu güzelce kullanmalı. Güzel ve lâtif diyerek her kadını benimsemek akıllı bir iş değildir. Kanun-u tabiata, akıl ve mantığa mugayyirdir. Bir erkek her zaman ailesini düşünmeli. Zevcesini hatırdan çıkarmamalı. Evden çıkar çıkmaz aklını ve gözünü elin zevcelerine, hemşirelerine dikmemeli. Çalma kapıyı, çalarlar kapını. Sen birinin kadınına bakarsan, bir diğeri de senin kadınına bakar..."

(Rehber, s. 25.)

YÜCE AMAÇ!

"İzdivaçtan, muamele-i zevciyyeden maksat, evvel emirde bekâ-yı insaniyyete, muhafaza-i mevcudiyete, idame-i nesle hizmettir. Derece-i saniyede hissi şehvânîyi def ve teskin etmektir. Bazılarının batıl olan zan ve zehabı vechile 'mücamaatta bulunmak' demek değildir. İnsan insanca ve hayvan hayvanca mücamaatta bulunur. Her şeyin usulü ve adabı vardır. Bu hususta sünnet-i seniyye ve hıfz-üs-sıhhat kavaidi mucibince hareket etmelidir."

(Rehber, s. 35.)

DENGİ DENGİNE...

"Kadının ihtirasât-ı fevkalâdesi çok doğurmasını intac etmez. Hararet ve ihtirası az olan kadın daha çok doğurur. Erkek esmer, vücudça kavî, şiddetli, hararetli ve haris-i şehvet (şehvet düşkünü) ve kadın ise beyaz, zayıf, mahçup ve asabi olursa aralarındaki muhabbet kavî ve şiddetli olur." (s.56)

"En mühim noktalardan biri de tarafeynin muamele-i zevciyyeye meyyal olmalarıdır ki bu da tarafeynin arzu ve muvafakatıyla mümkündür. Bazan tarafeynin âzâ-yı tenasüliyece aralarındaki nisbetsizlik muamele-i mezkûreyi tehire ve mümânaata (engel) uğratır. Erkeğinki makul ve mutavassıt (ortalama) olmayarak etval (çok uzun) veya aksar (çok kısa) bulunması ve kadınınki ise matlup derecede neşv-ü nema bulmamış (olgunlaşmamış, büyümemiş) ve bir su-i şekli müktesib bulunmuş olursa muamele-i zevciyye tarafeyn için tadsız olur."(s.57)

(Rehber, s. 56-57.)

AH ALÇAKLAR!

"Bizde çocuk denecek kadar genç ve masum kızları izbandut gibi bir takım adamlara izdivaç ettiriyorlar. Böyle zevc ve zevcenin nasıl geçinebilecekleri cay-ı dikkat ve teemmüldür (dikkat edilecek ve düşünülecek şeydir.") (s.58)

"Öyle âdi adamlar vardır ki, çamaşır değiştirir gibi ayda bir kere karı değiştirir. Birini bırakır, bir diğerini alır. Her semtte bir düğün yapar. Muhtelif semtlerde teehhül eden (evlenen) ve üç, dört zevce sahibi olan namerdler var. İnsanlar arasında insan şeklinde hayvan da vardır. Hayvanlar arasında sakin, halîm, mutî (boyun eğen) iyi hayvan-

lar da vardır ki böyle insanlara müreccahtır (tercih edilir)." (s.58)

(Rehber, s.58)

BEKÂRET

"Bekâret bir kızın maneviyatı, nîm hayatı (yarı ömrü) demektir. Bir kızı taht-ı zevciyyete aldıktan bir müddet sonra terk etmek ve yarı hayatını izale etmek, bu suretle onu yaralamak, öldürmek vicdan ve hamiyete sığar mı?" (s.58-59)

(Rehber, s.58-59)

KADIN HAKLARI!

"Bizde kadınlar insan değil, sokaklardaki köpek menzilesinde tutuluyor. Gazetelerde hukuk-u nisvandan (kadın hakları) bâhis (söz eden) makaleler yazan ve hararetli müdafaalarda bulunan muharrirlere Allah dikkat ve basiret versin... Hukuk-u nisvan diye bar bar bağırıyorlar da kadınların hangi hukukunu müdafaa etmek lâzım geleceğini idrak edemiyorlar... Sokakta serbestçe gezemeyen, namus ve haysiyetini muhafaza edemeyen bir kadında daha ne hukuk aranır? Mevzu-u bahs edindiğimiz ahval-i ruhiye ve elîmeden şimdiye kadar hangi muharrir bahs etti? Her sokağa çıkan kadına takılmak âdettendir. Bu kadın her kim olursa olsun, değil mi ki sokağa çıkmış bir kadındır, kâfi. Ona taarruz ve tecavüzde bulunmak için kendimizde hak buluruz. Kadın indimizde bir baziçe (oyuncak), bir melûbe (salyalı ağız), köpek kadar kıymeti ve haysiyeti yok... El ile bir yerini yakalamak, sıkıştırmak, koparmak, çimdiklemek, göz ile üzerine arsızcasına bakmak, omuz vurmak velhasıl hayvancasına taarruz ve tasallutda bulunmağla kıymet ve haysiyet hasıl olur mu? Bu hal emin olmalıdır ki yalnız bize has bir meziyettir! Hiçbir milletde bu çirkin hal yok."

(Rehber, s. 59-60)

KADININ ŞEHVETİ!

"Kadının şehvetini hasıl eden ve bızır (klitoris) denilen lâhm-pare (et parçası)dir ki, mehbilin (döl yolu) kısm-ı ulviyyesinde (üst kısmında) mevzû (konulmuş) kabil-i intiâz (kalkma, kabarma yeteneği olan) bir uzuvdur. Kadın bu uzvu ile istimnada bulunur (kendi kendini tatmin eder). Bu sebeple sevici kadınlar denilen muzır ve mühlik (tehlikeli) kadınları harim-i ismet ve iffetinize sokmayınız... Bu türlü kadınlar, kızların ve genç ve namuslu zevcelerin düşmanıdırlar. Kadında ikinci derecede hissiyat-ı şehvâniye Doktor Grani'ye(?)nin fikrine göre kasıklardaki kıllar imiş... Kadında hissiyat-ı şehvâniye uyandıran uzuvlardan biri de memelerdir."

(Rehber, s. 61)

SONSÖZ

"Aile hayatının, izdivaç âleminin bütün esrar-ı maddiyye ve maneviyyesini öğrenmek isterseniz yakında bu kütüphane eczası meyanında intişar edecek olan 'Reh-nüma-i İzdivaç'ı (Evlilik Kılavuzu) mutlaka alıp okuyunuz."

(Rehber, s. 64)

Uygur KOCABAŞOĞLU

ZIMMÎLER

Bernard Lewis, *Semites and Anti-Semites:* An Inquiry into Conflict and *Prejudice* (New York: W.W. Norton and Co., 1986), 283 s.

Bernard Lewis, bu provokatif (kışkırtıcı) kitabı, Arap-İsrail çatışmasının en derin ve en önemli sonucu olarak gördüğü, İslâm dünyasında Yahudi-aleyhtarlığının gelişmesine karşı bir tehlike çanı çalmak amacıyla yazmıştır. Princeton Üniversitesi'nde (Cleveland E. Dodge'un adının verildiği) Yakın Doğu İncelemeleri profesörlüğünü yapan ve İleri Araştırma Kurumu'nun (*Institute for Advanced Study)* üyelerinden olan Bay Lewis, İslâm hakkında yetkesi kabul edilen bir uzmandır; ama kitabının en az yarısını, başkalarının yapıtlarına dayanarak yazdığı Batı'daki Yahudi aleyhtarlığı konusuna ayırmıştır. Bununla birlikte, Bay Lewis'in Batılı Yahudi-aleyhtarlığı tartışması, aktarma niteliğinde olmasına karşın, anlatmak istediği öykünün sınırlarını belirlemesi, geçmiş, hattâ bugünkü İslâm dünyasındaki Yahudi-aleyhtarlığının, İncillerin İsa kıssalarında derin kökleri bulunan Hıristiyan Batı'daki bu nefretten tarihsel olarak farklı ve daha az şiddetli olduğunu göstermesi için zorunludur. Fakat ona göre, Arap dünyasında da şimdi Yahudi-aleyhtarlığı korkutucu bir hızla büyümektedir.

İslâm hakkındaki malzemenin çoğu, Bernard Lewis'in 1984'te yayımlanan *The Jews of Islam** kitabında esasen söylediklerinin bir devamıdır. *Semites and Anti-Semites* başlığını taşıyan bu yeni kitabın temel savı da, önceki kitapta açıklandığı üzere, İslâmla Yahudiler arasındaki klâsik ilişkinin Müslüman tarihinin en başlarında zımmî kavramıyla tanımlanmış olduğudur. Bunlar Hıristiyanlar, Yahudiler, kutsal kitaplı dinlere bütün inananlardı. Bu gibi azınlıklara, gerçek müminlerden (yani Müslümanlardan) sürekli aşağılıkları gerek yasada, gerek toplumsal uygulamada vurgulanmak koşuluyla, hoşgörü gösteriliyor ve belli birtakım haklar tanınıyordu. Müslüman dünyasında Yahudi-aleyhtarlığının gözükmeye başlaması, ancak 19. yüzyılda ve hemen tamamiyle çağdaş Hıristiyan örneklerden esinlenerek olmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok kan iftiraları ortaya atılmıştır; fakat Müslüman dünyasına yöneltilen bu tür ilk suçlama, 1840'ta Fransız Sefiriyle Şam'daki Fransız misyoner papazları tarafından uçurulmuş bir balondur. Bütün Yahudilerin katıldıkları, dünya egemenliği kurmak için yapılan bir Yahudi komplosuna dair, karaünlü 19. yüzyıl ortası uydurması, "Siyon Yaşlılarının Protokolları", yüzyıl bitmeden Fransızcadan Arapçaya çevrilmiştir. Yine de, Bay Lewis'e göre, bu yüzyılın başında İslâm dünyasındaki Yahudi-aleyhtarlığı yanda kalan ve önemsiz bir akımdı; o sıralar ancak Batı etkisine girmiş birkaç Müslüman çevresinde vardı.

Bay Lewis, bugünkü İslâm Yahudi-aleytarlığının yükselen dalgasının geniş ölçüde Arap-İsrail çatışmasının bir sonucu olduğunda ısrar ediyor.

Hiç kuşkusuz, İsrail Devleti kurulmadan önce, özellikle Filistinlilere Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseynî'nin önderlik ettiği dönemde, Araplarla Siyonistler arasındaki çatışmalar normal ulusal savaşım sınırlarını aşmıştı. II. Dünya Savaşı yıllarının bir bölümünü Berlin'de geçiren müftü, Hitler'in hızlı bir işbirlikçisiydi. Böyle olmakla birlikte, İsrail'in kurulmasına varan 1948 savaşının ertesinde bile, Arap-İsrail çatışması İslâm dünyasında henüz bir Yahudi-aleyhtarlığı demonolojisine (şeytan gibi göstermeceye) çevrilmemişti. Mısır'da 1940'larda bunun bir başlangıcı görülmüştü, Cemal Abdün Nâsır'ın kendisinin Yahudi-aleyhtarı söylem kullandığı 1950'lerin sonlarında da yeni örnekleri vardı. Fakat ancak Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) kurulduğu 1964'ten ve özellikle 1967'deki Altı Gün Savaşı'ndan sonra, Yahudi-aleyhtarlığı Arapların Yahudilere bakışında gitgide daha belirginleşmiştir.

* * *

Bernard Lewis'in yorumuna göre, Filistinlilere Arap dünyasının geri kalanınca sürekli ihanet edilmesi ve İsrail'i ya Batı kıyısını bir Filistin Devleti'ne bırakmaya ya da başka ülkelerdeki Filistinli sığınıkların geniş-çapta yurtlarına dönmelerine izin vermeye ikna etmenin askerî ya da diplomatik bir yolunu bulamamanın yarattığı görünür umutsuzluk, bazı Arap çevrelerinde Yahudilerin şeytan olarak gösterilmesine yol açmıştır. FKÖ, kendi yayınlarında çoğucası Siyonizm-aleyhtarlığı ile Musevi-aleyhtarlığı arasında bir ayrım gözetmek için büyük çabalar harcadığı halde, "Siyonizmin ırkçılık olduğu" yolundaki Birleşmiş Milletler kararını aldırtan yine FKÖ'ydü.

1985'te Kahire'deki bir sinagogun önünde gösteri yapanlar, toplum polisince kordona alınmış durumdalar.

Bay Lewis, Yahudi-aleyhtarlığının, İsrail-Arap ilişkilerinde önemli bir öğe haline geldiği savını kanıtlamak için birçok örnek gösteriyor. "Protokollar" son yıllarda yeniden basılmıştır. Nâsır, bütün dünya üzerindeki "Yahudi emelleri"ni ortaya koyan bir kılavuz diye zaman zaman onlardan alıntılar yapmıştır. 1969'da bir UNESCO raporu, Filistin sığınık kamplarında kullanılan ders kitaplarının çoğunun, "gençlere bir bütün olarak Yahudi topluluğunun her zaman İslâm topluluğunun uzlaştırılmaz düşmanları olduklarını ve bundan böyle de olacaklarını" öğrettikleri için kabul edilemez bir nitelik taşıdığını belirtmiştir.

Bay Lewis'e bakılırsa, Müslümanlarla Yahudiler arasında temel sorun, İsrail-Arap siyasal çatışması bile değildir; İslâmla dünyanın geri kalanı arasındaki değişen ilişkidir. 19. yüzyılın başına kadar, İslâm için zımmîleri hâlâ aşağı ve önemsiz saymak olanaklıydı. 19. yüzyılda Batı sömürgeciliği ve Müslümanlar için daha şaşırtıcı olanı, zayıf yaratıklar diye özellikle küçümsedikleri Yahudilerin Filistin'de erk edinmesi, Müslümanların Hıristiyan ve Yahudileri içinde kavradıkları çerçeveyi parçaladı. Yüzyıllarca süren Yahudi güçsüzlüğü travmasını sağıltmak için, Yahudiler arasında Siyonizm yükseldi. Bunun başarı kazanması, Bay Lewis'e göre, İslâm dünyasında yeni ve daha büyük bir travma yaratmıştır. Onun için de, yeni kitabını, İslâmiyet Yahudi-aleyhtarlığıyla daha çok zehirlenmesin diye, Araplarla İsrailliler arasında bir uzlaşmaya varılması yolunda tumturaklı ve acıklı bir çağrıyla bitirmektedir.

Korkarım ki, şimdi bile Arap dünyasında ortaya çıkmış olan Yahudi-aleyhtarlığının büyüklüğünü abarttığı gerekçesiyle Arap yanlılarının saldırısına uğrayacaktır. Ama bu haksızlık olur; çünkü Bay Lewis Araplarla Yahudiler arasında kişisel düzeyde hâlâ gayet geniş ve yüreklendirici bir doğru dürüst anlayış bulunduğunu göstermeye olanca gücüyle çalışmaktadır. Benim görüşümce, kitabının gerçek amacı, Arap Yahudi-aleyhtarlığının şimdiki ısı derecesini ölçmekten çok, bizleri bunun büyüyen bir tehlike olduğu hakkında uyarmaktır. Zaten, Arap dünyasını, İslâmın Yahudilerden nefret etmekle zehirlenme tehlikesine girdiği gözleminin çok sayıda Müslümanı yollarından çevirebileceğini hayal edemeyecek kadar iyi tanımaktadır. Bay Lewis'in (böyle olduğunu hiç kabul etmeksizin) yazdığı, onun sesine kulak vermeleri en olası halk olan Yahudilere bir öğüttür.

Ustaca saptırmalarla, belli birtakım Yahudileri (haklarında en koyu Yahudi-yanlılarının şimdi Bernard Lewis'in kesinlikle yanlış olduğunu bildiği şeyler söyledikleri) vehametleri gitgide artan bazı sorunlar konusunda hizaya getirmeye çalışıyor. Örneğin kitabının hiçbir yerinde, ne metninde ne de dipnotlarında, Joan Peters'in iyice ünlendirilmiş *From Time Immemorial* (Anımsanamayacak denli eski zamanlardan [kalübelâdan] beri)'daki 1890'larda Filistin'de Yahudilerin Araplar kadar kalabalık oldukları iddiası zikredilmemiştir. Fakat Bay Lewis, o dönemin nüfus rakamlarını bulmak için zahmetlere girmiştir. Yaptığı toplamalar, çağdaş Siyonist yerleşmelerin başladığı yıllarda 20.000 Yahudinin ve 200.000 Arabın yaşadığını gösteriyor. Bir başka kitapla da, hemen hemen o kadar az doğrudan ilgilenmektedir: Geçen yıl İngilizce olarak yayımlandığında geniş ölçüde görmezlikten gelinen, *The Dhimmi: Jews and Christians under Islam.* * (İbranca

ORTA TAPINAK BAROSUNDAN ORTA DOĞU KÜRSÜSÜNE

Geçen gün Arap-İsrail ilişkilerinden konuşurken, Princeton Üniversitesi Yakın Doğu İncelemeleri Profesörü Bernard Lewis'in aklına bir fıkra geldi: İsrailli iki bilgin, Kahire'deki Yahudi-aleyhtarı ve Siyonizm-aleyhtarı bir derginin yayın yönetmenini görmek istemişler. Arap yönetmen, onlara "Biz size karşıyız" demiş, "İsrail'e de, Siyonizme de. Ben sizi büromda kabul edemem." Bu resmî söylevi çektikten sonra, bir kâğıt uzatmış. Üstünde şöyle yazılıymış: "Saat beşten sonra gelip beni evimde görmek isterseniz, ben de sizinle konuşmaktan ve fikir alışverişinde bulunmaktan memnun olurum. Adresim şudur.'

Yeni kitabı *Semites and Anti-Semites*'ta (Samiler ve Sami-Aleyhtarları) da anlattığı bu öykü, pekalâ Bay Lewis'in kendisine de uyarlanabilir. Çünkü neredeyse yarım yüzyıldan beri, İslâm ülkelerini gezmekte, Müslümanlarla konuşmakta ve onları dinlemektedir. Aralarında *Arabs in History* (Tarihte Araplar) ve *The Jews of Islam* İslâm Âleminin Yahudileri) da bulunan on kitap yazmıştır. [Bunlardan biri doğrudan doğruya bizimle ilgilidir: *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı (Ankara: T. Tarih Kurumu Yay., 1970), 2. bas, 1984. - Çev.] Yapıtlarının bazıları hem İbrancaya, hem Arapçaya çevrilebilecek kadar nesnel sayılmış ve Orta Doğu'nun her iki dünyasında da yayımlanmıştır.

Bay Lewis'in kendi de, bir çeşit iki-dünyanın adamıdır. Bir telefon söyleşisinde, "İngiltere'de doğup büyüdüm" dedi. "Avukat olmak istiyordum ve hukuk okurken, Orta Tapınak Barosunda staja başladım. Ama bunun yerine, Londra Üniversitesi'nde öğrenciliğim sırasında, ilgim Orta Doğu'ya kaydı. 1937'de Arapça öğrenmeye başladım ve ertesi yıl hukuku bırakıp tarihten diploma alınca, üniversite bana Orta Doğu üstüne bir öğretim görevliliği önerdi. Büyüleyici bir merak olarak başlayan bir şeyin, geçim kaynağım olacağı hiç aklıma gelmezdi."

Çeşitli Amerikan üniversitelerinde konuk profesörlük yaptıktan sonra, Princeton'a yerleşti, bundan dört yıl önce de ABD vatandaşı oldu. Hâlâ, İsrail'i ve çeşitli Arap ülkelerini düzenli olarak ziyaret etmeye çalışıyor. Orta Doğu'da barış umudu olup olmadığı konusundaysa, Bay Lewis Yahudi-aleyhtarlığına ve öteki sorunlara karşın, durumu "ihtiyatla teşvik edici" görmektedir.

Herbert MITGANG

"Nil'in Kızı" anlamına gelen) Bat Ye'or takma adlı yazar, İslâmın her zaman Yahudi ve Hıristiyan azınlıklardan nefret ve onlara zulmettiğini "kanıtlamak" için çağlar boyundan belgeler toplamıştır. *The Jews of Islam*'ın ilk dipnotunda, Bay Lewis İslâmın zımmîlerle ilişkilerinin olumsuz yönleri üstündeki aşırı vurgusuyla aynı kanıda olmadığını belirtmek için, Bat Ye'or'un kitabının özgün Fransızca basımını anmıştır. *Semites and Anti-Semites*'daki savının olanca gücü ise, yine böyle bir görüşe karşı yöneliyor. İslamın ırkçı Yahudi-aleyhtarlığı, hattâ şiddetli Hıristiyan türünden teolojik nefretler için temelden bir yatkınlık taşımadığına ve Yahudi-aleyhtarlığı mikrobundan sakınmak için hâlâ zaman olduğuna inanmaktadır.

Joan Peters ile Bat Ye'or aynı sertlik-yanlısı siyasal okuldandır. Eğer İslâm, Bat Ye'or'un düşündüğü gibi, her zaman hiçbir umut bırakmamacasına Yahudi-aleyhtarı olmuşsa, İsrail'in verebileceği herhangi bir ödün anlamsızdır ve bu devletin izlemesi gereken tek yol, gücünü artırmak, ele geçirdiği bütün ileri mevzileri tutmaktır. Eğer Joan Peters'in sandığı gibi, Araplar, Filistin'e Siyonist yerleşimcilerle aynı zamanda,hattâ daha bile sonra, kalabalık olarak gelmişlerse, bu "Filistinliler"in kendilerinin olmayan ve kendilerinin yeniden inşa etmedikleri bir toprak üstünde iddia edebilecek ne hakları vardır? Burada da sonuç, İsrail azami hedeflerinin haklı gösterilmesinden başka bir şey değildir. Bernard Lewis, İslâmın, hele FKÖ'nün savunucusu olmamakla birlikte, Bayan Peters ile Bat Ye'or'un bilginlik kisvesine büründürülmüş sertlik-yanlısı görüşlerinin hem gerçeğe aykırı, hem de felâkete yol açıcı olduklarını bilmektedir.

Yine de, Bay Lewis'in yazdıklarına saygı duymama karşın, kitap bana tamamlanmamış görünüyor. Kaleme aldığı deneme, eksik kalan üçüncü bir boyutu, İsrail-Arap çatışmasının Yahudiler üstündeki etkisinin neler olduğunun anlatılmasını da gerektiriyor. İsrail'in 1948'deki bağımsızlık savaşından beri, işgal ettiği ve istilâlar -ve bunların bireyleri ve halkın kolektif ruhunu nasıl etkilediği- İsrail yazınında merkezî ve hep yinelenen temalar olmuştur. Oysa bu konularda, İngilizce yazılmış pek az şey vardır. Bu Lewis'in İslâm hakkında anlattıklarının yanısıra, böyle bir tartışma da olmalıydı. Yahudiler şimdi güçsüz bir halktan, önemli bir askerî kudrete sahip bir ulusa dönüşmüştür. Bunun birçok sonucundan biri de, Mesih'in günlerinin yaklaştığına ve Armageddon'un** silâhlı peygamberler tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğine inanan yan grupların ortaya çıkmasıdır. Arap teröristleri olduğunu ve bu tehlikeyle savaşılarak önlenmesi gerektiğini herkes bilmektedir; fakat "Arap"ı kolaylıkla "terörist"le ya da "gizli terörist"le özdeşleştiren ve giderek büyüyen bir demonoloji de vardır. İsrail'le Arapların karşı karşıya gelmeleri, yalnızca İslâmın bütünselliğine zarar vermekle kalmamakta, Yahudiliğin kimi kesimlerinde de sevimsiz famfirik duygular uyandırmaktadır.

Bay Lewis kitabında, siyasal bir program sunuyor; ama onun Arap dünyasından hiç kimsenin sağ-kanat İsrail azami program yanlılarına boyun eğmesinin olasılık taşımadığını da bildiğine kuşku yoktur. Dolaylı olarak, ılımlı Siyonistlerden yana çıkmıştır. Bunu daha dolaysızca yapmasını, metninde daha açık bir Yahudi *mea culpa*'sı*** olmasını isterdim. Bu kitabın, bana eski bir Yiddiş atasözünü hatırlatan bir yanı var - öngörülü bir kaynana, eleştirilerini bazan kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla diye yaparmış. Bay Lewis geniş ölçüde bunun tersini yapmış bulunuyor; gelinden İslâmdan söz ediyor ve kızın, Yahudiliğin anlayacağını umuyor. Ne de olsa, Yahudiler Talmud okumaya dayanan eğitimleriyle, bir metnin ince ayrımlarına yakın bir dikkat gösterecek biçimde yetiştirilmişlerdir. Küçüklüğün alıp yürüdüğü bu günlerde, Bernard Lewis gibi büyük klâsik bilginler daha az üstü örtülü yazsalar, hepimize daha çok yardım etmiş olurlardı.

Arthur HERTZBERG
Çeviren: Ayşe ARAT
The New York Times Book Review,
15 Haziran 1986, s.13-14.

* Bu iki kitap hakkında, I.C.Schick'in tanıtma yazısına bknz. *Tarih ve Toplum*, Sayı 31 (Temmuz 1986), Kitabiyat.

** Tanrı'nın Büyük Günü'nde, hayır ve şer kuvvetleri arasında yapılacak savaş.

*** Katoliklikte günah çıkarmaya başlarken söylenen ilk söz: *Suçluyum*.

MİLLÎ NEVSÂL 1339-1923

(İç kapakta sırası ile: "İkinci Sene- 1339 sene-i Mâliyesine Mahsus Millî Nevsâl - Her sene Mart ibtidâsında neşr olunur ve her şeyden bahs eder Türk sâlnâmesi - Nâşiri: Kanaat Kitabhânesi - Gâyet nefis yüzü mütecâviz resmi ve bir büyük haritayı muhtevidir -İstanbul Kanaat Matbaa ve Kitabhânesi- 1339-1923" yazılı. Orta boy 328 sayfa, ayrıca pembemsi renkte 28 sayfa reklâm eki var.)★

19. yüzyıl ikinci yarısı, almanak-yıllık yayıncılığının parlak çağıdır. Uzunca bir zaman önemsenmeyen bu tür eski yayınlara ise günümüzde birer kaynak gözüyle bakılmaktadır. Sâlnâme (yıllık), Nevsâl (almanak) ve takvim çıkarma tutkusu, Ebüzziyâ Tevfik gibi, bu işi hobi edinen sayılı aydınlarımızın öncülüğünde 20. yüzyıl başlarında da devam etmiş; hatta harp buhranları, İstanbul'u bir çöküşün karartılarına boğan Mütareke dönemi bile bu tutkuyu soğutamamıştır.

Millî Nevsâl'in 1338 ve 1339 sayıları, Saltanat'tan Cumhuriyet'e veya "Padişahım çok yaşa!" alkışından "Hâkimiyet Milletindir!" bilincine geçiş yıllarındaki olayları, İstanbul'dan yansıtan almanaklardan olmak bakımından ayrıca değer taşır. İçerikleri de dönemin edebiyat ağırlıklı nevsâllerinden farklıdır. Dikkati çeken ilk özellik, "Müşir Gâzi Mustafa Kemal Paşa"nın, 6.7.1338'de imzaladığı üniformalı bir fotoğrafının kapak resmi seçilişidir. Demek ki "Anadolu Hediyeleri"[1] gibi denemelerden sonra, İstanbul yayıncıları işin ciddiyetini kabullenmeye, zâten sonuca ulaşmış gözüken Millî Mücadele'ye, samimiyeti kuşku uyandırsa bile bir ilgi duymaya başlamışlardır. Nitekim Nevsâl'de her şeyden bahsedileceği belirtilmişken ağırlık yine de "Dersaadet" ve Hâlifelik etrafında tutulmuştur. 20. yüzyılı, İstanbul'a yönelik karamsarlık şaheseri "Sis"le karşılayan T.Fikret'in; "ey Marmara'nın mâi deraguşi içinde / Ölmüş gibi dalgın uyuyan tûde-i zinde / Ey Köhne Bizans, ey koca fertut-i müsahhar / ey bin kocadan arta kalan biyve-i bâkir.."[2] diye ve sanki 1920'lerdeki manzarayı bir ermişlik dürbününden gözetlemişçesine betimlediği "debdebeleri tantanaları şanları alayları" tükenen; "kâtil kuleleri, kaleli zindanlı sarayları, dişleri düşmüş sırıtan sur kafileleri, kubbeleri göçük medreseleriyle", "mâzileri âtilere nakletmeye memur olan" bu ünlü şehir

★ *Millî Nevsâl*'ın 1338/922 tarihli ilk sayısından (9-288-22-2-40 s.) sekiz yıl önce, 1330/1914-15'te de (6-584 sayfalık) bir Nevsâl-i Millî çıkarılmış, fakat "T.Z." tarafından tertib edilen bu yıllığın (Frat Asar-ı Müfide Kitaphanesi) "1. sene" sayısının arkası gelmemişti.

için, Nevsâl'de 1339 takvimine ayrılan ilk 88 sayfadan sonra 8' sayfa ayrılması sebepsiz değildir. Kentin kısa tarihî, Bizans eserleri, camiler, mebanî ve müessesat-ı âliye (büyük ve önemli yapılarla kurumlar), saraylar, dâire-i hükümet denen Bâbıâli, Adliye, Maarif, Defterhâne, Posta ve Telgraf, Rüsumat, Düyun-u Umumiye, Meşihat, Evkaf, jandarma, Tophâne, Muhacirin, Divan-ı Muhasebat ve Şehremaneti; ardından da müzeler, kütüphâneler, çeşmeler, âbideler, çarşılar, panayırlar, mahalleler, kısa kısa tanıtılmakta veya listelerle verilmektedir (S.89-167). Fakat bu tertibi salt Dersaadetçilikle yorumlamak insafsızlıktır. Nevsâl, o zaman ve o yokluğa göre 250 kr. gibi pek pahalı bir fiatla çıkmıştır.[3] Taşraya gönderilmesi, gönderilse bile satılması zordur. Dolayısıyle İstanbul zenginleriyle aydınlarını cezbedecek bir içerik düşünülmesi doğaldır. Herhâlde ikinci derecede de bin yıllık başkentliğini yitirmek üzere bulunan bu "biyve-i bâkir"i görmeye geleceklere bir rehber sunabilmek amaçlanmıştır. "Maliye ve İktisadiye" bölümündeki (s.168-178) 29 Nisan 1920 tarihli ilk TBMM bütçesi, 1923'e dek çıkarılan Muvazene-i Umumiye (bütçe) Kanunları, yaklaşık 71.000.000 liralık 1921 yılı bütçesi, ama daha çok 1922'ye ait "çift bütçe" ilginçtir: 1 Mart - 31 Ağustos tarihleri arasında TBMM, dört ayrı Avans Kanunu ile toplam 42.000.000 liralık tahsisat öngörmüşken yine o yıl için son İstanbul Hükümeti de üç fasıldan[4] ve yalnızca İstanbul'la ilgili fasıl gerçek ve geçerli sayılabilecek iki Muvakkat Bütçe hazırlamıştır. Tıpkı beşyüz yıl önceki Bizans'ın mukadderatını hatırlatır biçimde bir kentten ibaret kalan koca bir imparatorluk için, ilk altı ayda 20.147.084, *ikinci altı* ayda ise 15.553.754 liralık bir harcama göze alınabilmiş. Yazık ki bu minyatür bütçede, varidat kıtlığından 2.751.000 lira da açık sözkonusudur. Nevsâl, "bir hâtıra olmak üzere" Son Osmanlı Bütçesi'nin ayrıntılarını açıklamaktadır. Bu garip bütçenin doğal ürünü "kabak" ise her devirvirdeki gibi memurların başında patlamıştır. Hatta, "...biçâre memurların mâruz kaldıkları avakıb-ı fec'i (acıklı sonuçlar) yüzünden o yıl, memur senesi(!)" kabul edilmektedir. Bunun gerekçeleri de Anadolu yönetiminin hoşuna gidecek tarzda açıklanmıştır. "Damad Ferid'in Düyun-u Umumiye'ye teahhüdünün, firarî Vahideddin'e ayrılan tahsisatın kısılmadan karşılanması uğruna İstanbul ve mülhakatındaki yaklaşık dört bin dolayındaki memurdan 1/4'ne haksız yere mezuniyet (zorunlu ve ücretsiz izin) verilmiştir. Bunun anlamı, toplu işten atılmadır. Bu bölümde, kamu görevlileri ile emeklilerin ücretleri de gösterilmiştir. En yüksek derecedeki memur 11.500 kuruş alabilirken bir Düyun-u Umumiye görevlisi 29.300 kuruş, bu kurumdaki bir bürokrat ise 54.300 kuruş almaktadır. (Hatırlatalım: o tarihte 1 Amerikan Doları 160 krş. , 1 Alman Markı "10" para idi.)

1338 (1922) yılı olayları özetlenirken en geniş pay "Hılafet-i Muazzama-i İslâmiyeye Abdülmecid bin Abdülaziz Han Hazretleri'nin intihâb ve is'adlarına (Abdülmecid'in halifeliğe seçilmesine ve yükseltilmesine. Cülus denemediğinden yepyeni bir kelime bulunmuş: İs'ad...) ayrılmıştır (S.177-207). Dünyevî hükümdarlık haklarından yoksun kılınan Abdülmecid, kibirli kişiliğini sembolik halifeliğe elbetteki sığdıramamıştı, gergindi, huzursuzdu. Fakat onun gibi, taçsız sarığı havsalasına sığdıramayan aydınlar yazarlar da vardı. Sözgelimi Ali Seydi Bey (dilci, tarihçi, yönetci, öğretmen) "Hılâfet-i Kübrâ-yı İslâmiye" ile ilgili gelişmeleri, "geçen senenin en ehem vekayiinden" (herhalde Başkomutan meydan Muharebesinden, İzmir'in kurtarılışından, Yunanlıların silsüpür edilişinden de) daha önemli saymakta ve öyle anlatmaktadır. Halifelik ve Abdülmecid için abartılı unvanlar kullanarak döktürdüğü yazısında, Son Abbasi Halifesi El-Mustasım Billah'ın Hülâgu tarafından öldürüldüğü H.656 (1258) yılında "Müessis-i Saltanat-ı Osmaniye (Osmanlı Saltanatının kurucusu) olan Osman Gâzi'nin doğduğunu hatırlatıcı bir dipnot koymayı da ihmâl etmemiştir. (Yazarın ruhuna rahmet, Osman Bey'in doğum tarihinin neye göre uydurulduğunu bu vesileyle öğrenmiş bulunuyoruz.) Kanaat Kitabevi'nin, şehzadeliğinden beri yakınlık duyduğu, onurlandırdığı[5] Abdülmecid Efendi için, "Makam-ı Mualâ-yı Hilâfete intihabı" nedeniyle ikinci bir başlık açması doğaldır ve maksatlıdır. Hedef, saltanat unvanları alınsa bile onu ve soyunu hükümdarlık haklarından yoksun bırakmamak, Ankara'daki meclisi ve hükümeti buyruğuna sokmaktır. Ama, bu ikinci yazı bugün bir belge niteliğindedir ve TBMM'nin saltanatın kaldırılmasına ilişkin kararını izleyen günlerden itibaren İstanbul'daki gelişmeleri özetlemektedir. Vahideddin'in kaçışı, Mustafa Kemal Paşa ile Halife-i Nevcah (yeni Halife) arasındaki telgraflaşmalar da bu makalededir. Bundan sonra, Abdülmecid'in özel hayatı, meziyetleri, dindarlığı, hilâfet makamına oturuşu törenleri; Gâzi'nin Halifeliğe ilişkin görüşlerini açıkladığı konuşması... Bunlara 30 sayfa yer ayrılabilmişken, "Geçirdiğimiz Hadisata Bir Nazar" bölümünde (S.225-265), Afyon Karahisar'ın istirdadı (geri alınması) denilerek Başkomutan Meydan Muharebesi'ne sadece 3 sayfacıkla temas edilmesi anlamlıdır. Bursa'nın, İzmir'in kurtarılışları, yangınlar vs. uzun uzun anlatılmak suretiyle bir vatanın ve bir ulusun kurtuluşunu müjdeleyen büyük zafer geçiştirilmiştir. Mudanya ve Lozan görüşmelerinin evreleri de önemli bir bölüm oluşturmaktadır (S.266-304).

Demek oluyor ki, gelişmelere İstanbul gözlüğü ile bakınca 1922'de bir tek "ehem vak'a" (pek önemli olay) ve "geçirdiğimiz hadisat" (sıradan olaylar) vardır. Kaçanın yerine uydurma ve akibeti belirsiz bir halifenin oturtulması, en önemli olay; ölüm kalım boğazlaşmaları, işgal bölgelerinin kurtarılması, düşmanın denize dökülmesi... ise sıradan olaylardır. Bu anlayışın ve anlatışın mâzeretini ise o günkü koşullarda aramak gerekir. Yıkılan saltanat, İstanbul'un yüzlerce yıllık imtiyazlarını da beraberinde götürürken, basının bir kesiminin hâlâ saray safında direnmesi doğaldır. Varsın öyle olsun. Millî Nevsâl, bu ayıplı havasına ve muhtevasına rağmen yine de nitelikli bir yayındır. Küçümsemek, önemsememek, ehemmühim farkları gözetmek, bir tarafa ağırlık koymak... Bunlar, Nevsâl'de bal gibi vardır. Öyleyken, günü gelince bu tür taraflı yayınlar bile birer değer olabilmektedir. "Mütareke İstanbul'u" üzerine yapılacak araştırmalarda Nevsâl'in 1338 ve 1339 sayıları gerçekten değerlidir.

"Mebahis-i Edebiyye ve Tarihiyye" (Edebiyat ve tarih konuları)'deki (s.208-224) başlıca yazı, Köprülüzâde Mehmet Fuad'ın "İlim ve Edebiyat Aleminde" makalesidir. Üstâd da her nedense o sıcak dönemin savaşlarından, siyasal gelişmelerinden habersiz gözükerek "-1922 senesi Türk Tarih ve lisaniyatına ait ilmî tedkikat itibâriyle boş geçmiş bir yıl sayılmaz. Cihan Harbi'nin hayat-ı umumiyede tevlid ettiği sarsın-

tılar, iktisadî buhranlar, siyasî gürültüler henüz sükûn bulmaktan pek uzak..." derken acaba Millî Mücadele'yi de buhranlar, gürültüler kapsamında mı düşünmüştür? Bilemeyiz. (Köprülü bu yıllarda İstanbul Dârülfünunu Türk Edebiyatı Tarihi Müderrisidir.)

Ali Seydi'nin dolaylı yoldan yine Halifelik'le ilgili bir başka yazısı "Tuğrayı Garra-yı Hümâyûn" (padişahlığı simgeleyen gösterişli imza)'dur. Yazara göre, Hilâfe'tin, o eski yücelerin yücesi mevkiinden daha da yükseklere çıkarılması ve saltanat-ı şahsiyenin (monarşinin) Saltanat-ı Milliye'ye (Ulusal saltanat. Ankara'nın siyasetiyle bağdaşmayan bu terim, Hâkimiyet-i Milliye denilmemek için özellikle seçilmiş olabilir.) dönüşmesi üzerine konuşulup tartışılması gereken bir konu da tuğra'dır. Ali Seydi: "-Son durumda, darb edilecek sikkelerde (çıkarılacak paralarda), yazılacak ferman ve beratlarda (padişahlık buyruklarında!!!) tuğra kullanılacak mı, kullanılmayacak mı?.. Kullanılacaksa hangi kelimeleri içerecek? Doğrudan kişi ad ve unvanlarını mı, yoksa manevî bir makamı ve kişiliği ifade eden bir cümleyi mi ihtiva edecektir?" diyor. Belli ki, hem Ankara'nın nabzını yoklamak suretiyle İstanbul'daki halifenin statüsü öğrenilmek, hem de halife adına hazırlanacak tuğralarla süslü beratlar, fermanlar çıksın istenmekte, hatta belki, İslâm devletlerinin üstünde, dinî yetkiye sahip bir halifelik düşünülmektedir. Ali Seydi Bey, konuyu ciddiyeti ve önemi gereği ortaya attığını ve tepkiler beklediğini belirtiyor. Oysa, Nevsâl'de (S.286-7) 1 Teşrinisani 1338 (1.11.1922)de TBMM'nin, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 1. ve 2. Maddelerinde yaptığı değişiklik, anlamaya niyetli olanlara: "-Türkiye halkı, hâkimiyet-i hükümrânîini (egemenlik hakkını) TBMM'nin Şahsiyet-i manevisine terketmiştir. Hilâfet, Hânedan-ı Al-i Osman'a (Osmanoğulları'na) ait olub Halife'nin dayanağı yine Meclis'-dir." demektedir. (Mamafih, çok geçmeden, Ali Seydi Bey gibi düşünenler, bu Anayasa hükmüne de yeni bir yorum-getirecekler; Halife, meclisin; meclis, halifenindir! Diyeceklerdir.)

Nevsâl'in "Vefiyat-ı meşâhir" (ölen ünlüler) bölümündeki kara haberlerden bazılarını kısa kısa aktarmak, biyografi alanında araştırma yapanlara bir nebze yarar sağlayabilir. Ölenlerin, 1922 yılını, İttihatçılara bir yaprak dökümü olarak yaşattığı görülüyor: Enver Paşa (malûm) 4 Ağustos 1338'de Buhara'da Ruslarla çarpışırken katledilmiş, (Şehit oldu denilmemiş). Bahaddin Şâkir (Ünlü İttihatçı doktor) 18 Nisan 1338'de Berlin'de Ermenilerce öldürülmüş. Cemal Azmi Bey (yine önde gelen İttihatçı) ayni gün ve tabiî Ermeniler tarafından yine Berlin'de katledilmiş. Cemal Paşa (mâlûm) Berlin'den Afganistan'a dönerken Tiflis'de öldürülmüş (tarih yok) Hayri Efendi (Eski Şeyhülislâm) Ürgüb'de 8 Ağustos 1338'de, Rauf Paşa (Şeyhülvüzera: En yaşlı ve kıdemli vezir) 2 Şubat 1338'de, İtfaiyye Müfettişi General Kont Zîçni Paşa 23 Mart 1339'da İstanbul'da (toprağı bol olsun), Seyyid Abdülmuttalib Bey (Matbuat Müdürü ve AA'nın İstanbul Mümessili) 11 Kanunusâni 1338'de İstanbul'daki görevi başında, Abdülkerim Paşa (Mütareke döneminde İstanbul'da Divan-ı Harb Reisi) İstanbul'da (tarih yok), Ömer Rüştü Paşa (Kudemâ-yı müşirâdan: En kıdemli mareşallardan) 8 Temmuz 1338'de İstanbul'da, Damad Fahri Bey (İkinci Abdülhamid'in kızı Şâdiye Sultan'ın eşi, ressam) 28 Temmuz 1338'de terk-i hayat etmişler.

Millî Nevsâl, imzasız karikatürleri, konu fotoğrafları, baştaki, aralardaki, sondaki sayfalar dolusu reklâmları (Beyker mağazalarının, Tulû, Şifâlı, Nasreddin Hoca, Üç Yıldız Mebde-i Servet Sigara kağıtlarının -Sayın Anhegger'e ithaf olunur!-, Terikolsin, Keraljin ilâçlarının, Perelfin pudrasının, Burnevil çikolatasının, Biyoks diş macununun kitapçıların, yeni çıkan kitapların, matbaaların, doktorların, muhallebicilerin,terzilerin, radyum lâmbalarının...) ile de bugün artık diğer benzerleri gibi hem önemli bir kaynak, hem yararlı bir koleksiyon unsurudur.

Necdet SAKAOĞLU

---

[1] İstanbul'da Teshil-i Taba'at İdaresi'nin 1338 (1922)'de 8-10 sayı yayınlayabildiği ve Millî Mücadele'yi konu alan Anadolu Hediyeleri adlı broşürler, Mete Tunçay, *Tarih ve Toplum*'un Nisan 1986 sayısında tanıtmış bulunmaktadır.

[2] Sis'in bu mısralarını "Ey Marmara'nın mavi kucağında ölmüş gibi uyuyan canlı yığın, ey köhne Bizanstan kalan, ey aldatılmış koca bunak, ey bin kocadan arta kalan kızoğlan kız dul!" biçiminde yalınkat açıklamak mümkün.

[3] 171 vdd. sayfalarda, en düşük memur aylığının yan ödemeleriyle birlikte 2200 kr. en yükseğinin 11.500 kr; emekli aylıklarının ise en az 800, en çok 2500 kr. olduğu görülmektedir. Demek ki Millî Nevsâl, en yüksek dereceden emekli aylığının 1/10'u bir fiatla satışa sunulmuştur.

[4] Bu fasıllar: 1-Vilâyat-ı meşgûle muhassesatı (işgal altındaki illere ait ödenekler) 2-Muhabere mümkün olmayan mahallere ait tahsisat (yani, Ankara'ya bağlı, İstanbul'dan kopmuş bölgelerin ödeneği), 3-İstanbul ve mülhakatına Şâmildir. (İstanbul ile bağlı yerlere ayrılan).

[5] Örneğin, 1918'de bu kitabevinin bir süre yayınladığı Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası'nın hâmisi (koruyucusu), Şehzâde-i Mükerrem Abdülmecid Efendi (henüz veliaht bile değilken) idi.

SULTAN [II. ABDÜLHAMİD] VE SİYASETİ

Bernhard Stern, *Der Sultan und seine Politik* (Leipzig: B. Elischer Nachfolger, 1906).

Bir yabancı gazetecinin bakış açısı ve sorunlara yaklaşımı, bir diplomattan, bir askerden veya bir bilim adamından farklı olacaktır. Farklılık, gazetecinin daha çok güncel kişiliklere ve güncel olaylara önem vermesinden kaynaklanır. Bu tavır bir takım yüzeysellikler taşıması yanında, tarihçiler için son derece zengin bir bilgi kaynağı da oluşturuyor. Stern'in kitabı tam bir gazeteci derlemesi değil, ele aldığı konuları tarihsel geçmişi ile incelemeyi ve perspektif kazandırmayı ihmal etmemiş. Kendisi muhabir olarak uzun zaman Türkiye'de bulunmuş, bu yazının konusu olan kitaptan önce, "Jungtürken und Verschwörer. Die innereLage der Türkei unter Abdülhamid 2: nach eigenen Ermittlungen und Mitteillungen osmanischen Parteiführer" adlı (Leipzig, 1901) bir kitap daha yayınlamış. Ayrıca, Rusya anılarını içeren bir kitabı ile şifalı otlar ve halk tıbbı üzerine de bir araştırması bulunuyor.

Kitabımızın konusu adının ifade ettiği üzere yalnızca Abdülhamid'in çevresinde dönmez. Yazar önsözünde bir takım olayların gerçek yüzünü anlamanın olayla çok yakın temas halinde bulunmakla mümkün olabileceğini belirterek, kendisinin bu teması sağladığını söylemektedir. Gerçekten kitabında döneminin pek çok ünlü ve önemli kişisiyle yaptığı görüşmeleri ve aktardığı bilgileri bulabiliyoruz.

Kitabın tümüne bakıldığında, önemli bazı konularda yanlılıklar göze çarpmaktadır. Fakat bu yanlılığın Abdülhamid'in ihsan dağıtma tutkusuna bağlanabileceği kuşkuları, yer yer yöneltilen keskin eleştiriler yüzünden fazla haklı görülemez. Bunu herhalde daha çok Jöntürkler ve Abdülhamid'in misyonlarını tam anlayamamaktan ileri gelen basitliklere yormak gerekir. Diğer taraftan olayların o günlerde nasıl anlaşıldığını zaman zaman hayli isabetli ve zengin yorumlarla izlemek hayli ilgi çekici. Gelelim somut örneklere ve içeriğin izlenmesine:

Kitabın birinci bölümünde Osmanlı sultanlarının saltanat süreleri hakkında bilgi verildikten sonra, Sultan Murad'ın gençlik yılları ve siyasal düşünceleri, anlaşılan yazarın ahbaplık kurmuş olduğu Sultan Murad'ın İtalyan müzik ho-

caları Guatelli ve Lambordi'nin anılarından yararlanılarak anlatılıyor. Murad'ın Sultan Abdülaziz'in saltanat yıllarında Kurbağalıdere'deki köşkünde sürdürdüğü hayattan şöyle yakındığını öğreniyoruz: "Hangi ızdırapların, hangi nefretlerin haremimin içinde hâkim olduğunu tahmin edemezsiniz. Kadınların düşüklüğü burada bütün sevgileri öldürür. Haremde en koyu bir cehalet hüküm sürer ve burada kalmak benim için bir işkence, ruhumu öldüren bir sıkıntı."

Daha sonra Hıdiv İsmail Paşanın sürgün günleri anlatılmakta ve ölümü üzerine İstanbul'a gelen torunu Abbas Paşa'dan sözedilmekte. Yazarın belirttiğine göre, Abbas Paşanın bu ilk ziyareti çok sönük geçmiş ve birkaç defa saraya çağrılmasının dışında hiç ilgi görmemiş. Hatta bunun nedenini sorduğunda, Nişan Efendi şöyle demiş kendisine: "ne sanıyorsunuz bayım? Hıdiv kesinlikle önemli bir şahsiyet değildir. Kendisi kral değil, basit bir validir. Gerçi bu makamını miras yolu ile alıyor, ama Türk devletinin yasalarına göre makamı Sadrazamın çok altında olan basit bir memurdur."

Fakat ertesi yıl yine Türkiye'ye gelen Hıdiv fevkalâde ağırlanmış. Çanakkale Boğazında Sultanın yatıyla karşılanmasından başlayarak, adına sarayda balolar verilmiş, Hanedan-ı Âl-i Osman nişanı tevdi edilmiş. Yazara göre bunun nedeni Abbas Paşanın ilk ziyaretinde Şeyh Cemaleddin el Afganî ile Küçüksu'da gizli bir görüşme yapmasıdır. Bunun üzerine Abdül Huda ve Şeyh Cafer saraya Abbas Paşanın kendisini Halife ilân etmek üzere komplolar tasarladığını jurnallemişler. "Sultan böyle güç durumlarda izlediği politikaya uygun olarak, iki şüpheliyi büyük lütuf ve iltifatlara garketti."

Şeyh Cemaleddin'in kişiliği ve hakkında duydukları yazarı oldukça etkilemiş görünüyor. Ayrıca kendisiyle Nişantaşı'ndaki konağında görüşmek fırsatını da bulmuş. Şeyh bu sırada Şah Nasreddin'in ölümünden sorumlu tutulduğu ve İran tarafından iadesi istendiği için hayli rahatsızdır. Suikastçı Mirza Rıza'nın kendi adamı değil, bir Bahaî fedaisi olduğunu öne sürmektedir. Yine burada Cemaleddin hayat öyküsünü anlatır ve siyasal fikirlerini açıklar. Abdülhamid'in Panislamizm politikasını gerçekleştirme yolunda Cemaleddin'in etkin katkısı olduğunu öğreniyoruz. Abdülhamid'den "Sünnîler ve Şiîler arasında fark gözetmeyen, tek ve gerçek Halife" diye sözeden broşürler hazırlayıp İran'da adamları vasıtasıyla dağıttırmak bunların arasındadır.

Padişahla aralarının açılmasının nedeni ise, Cemaleddin'in bu işler için kullandığı bir yahudi doktorun İran'da, İstanbul'daki İran elçisinin bir jurnali üzerine Abdülhamid tarafından tutuklattırılmasıdır. Cemaleddin bunun üzerine saraya gidip tehditler savurmuş. "Bu sözleri söylediğinin akşamı Şeyh beni evine çağırttı ve yukarıdaki şeyleri anlattı. Çünkü tutuklanmaktan korkuyor ve bu yolla gerçeğin kaybolmaması için güven sağlamaya çalışıyordu. Fakat Cemaleddin'in tehditlerinin Sultan'da yarattığı korku Şeyh'in tutuklanma korkusundan daha büyüktü." Yahudi doktor serbest bıraktırılır. "Buna rağmen Abdülhamid'le Cemaleddin arasında büyük bir gerginlik kaldı ve bundan sonra Cemaleddin Sultan'ın yüzünü çok az görebildi." Yine bu bölümde Cemaleddin'in Sultan'a yazdığı bir mektubun metni de yer alıyor.

İkinci bölüm Yıldız ve Babıâli arasındaki mücadele başlığını taşıyor.

Esas olarak Osmanlı yönetim biçiminden söz edildikten sonra, muhafazakâr kanadın ve liberallerin görüşleri yansıtılmaktadır. Bu arada bol bol, yazarın liberal dediği kişilerin, Sultan'ın gözünün boyandığı çevresindekilerin onu yanılttığı şeklindeki ifadelerini dinliyoruz. Jöntürklerin pişman olup yurda dönen kısmınınsa anlaşılan pek itibarı yoktur. Fakat Ahmed Rıza Bey'den övgüyle söz edilir. Ayrıca Cevat Paşayla çeşitli zamanlarda yapılmış ve Babıâli-Yıldız ilişkileri, Ermeni sorunu gibi temaları işleyen ilginç röportajlar yer alıyor.

Küçük Sait Paşanın sarayla ilişkileri konusunda şöyle satırlar var: "Bir gün Sultanın Başmusahibi Lütfi ağa bir haberle Babıâliye gelir. Fakat Sadrazam onu kabul etmez ve konumunun bütün güçsüzlüğüne rağmen, şunları söyler: "ben yalnız resmî kişilerle temas kurarım, başmusahiplerle değil." Bahriye Nâzırı Hasan Paşanın, gayet açık sözlerle, donanma için ayrılan paralarla kendisine saraylar yaptırdığını iddia eder. Said bir defasında Zaptiye Nâzırının Saraya rapor verdiğini farkettiğinde, kendisinin izni olmadan Saraya doğrudan rapor yazmasını yasaklar... "O sadrazam rolü oynamak değil, gerçek bir sadrazam olmak istiyordu. Niyeti Sultanı gölgelemek değil, Tanrının yeryüzündeki gölgesinin gölgesi olmaktı."

Üçüncü bölüm dışilişkileri ele alır. Mayıs 1901'de yabancı postahanelerin kapatılmak istenmesi ve bunun yarattığı sorunlar, Osmanlı imparatorluğunda Alman etkisinin artan önemi, Kayzer Wilhelm'in ziyeretleri ve bunun çeşitli çevrelerdeki yankıları, Rus-Türk ilişkilerinin güncel durumu ana konulardır.

Abdülhamid'in dış politikayı yönetmesi şöyle anlatılıyor: "Abdülhamid gerçek sadrazam, gerçek büyükvezirdir. Hem de gerçek hariciye nâzırıdır. Bu durumun yabancı diplomatların ilişkilerinde yarattığı güçlük farkedilebilir. Sadrazamla veya hariciye nâzırı ile yapılan görüşmelerin çok tartışmalı bir değeri vardır. Bunların sözleri, açıklamaları, uzlaşmaları Türklerin dedikleri gibi 'kâğıthelvasından' başka bir şey değildir. Yalnızca mührü elinde tutan Sultanın sözleri etkili ve değerlidir. Fakat Sultana erişmek, Babıâlideki bir paşaya erişmek kadar kolay değildir. Halife ile bir sadrazam ile olduğu gibi konuşulamaz. Bir kabulün kısıtlı dakikalarında aylar boyu süren müzakerelerle hazırlanmış bir konuyu sonuca erdirebilmek için uygun sözcükleri bulabilmek ne denli deneyim, zekâ, hassasiyet, usul ve enerji gerektirir! Bu engeller arasında bazı diplomatlar başarısızlığa uğrar. İşte bu, dünyanın hiçbir yerinde olmadığı kadar, Pera'nın elçilik saraylarındaki aralıksız diplomatik misyon şeflerinin değişiminin esas nedenidir."

Dördüncü bölüm maliye ve "bahşiş" hakkındadır. Osmanlı malî sistemi tarihi itibariyle anlatılır. Yönetimin rüşvetçiliğine ve ülke çıkarlarına duyarsız kalışına ilişkin çarpıcı bir örnek kitabın son sayfalarında yer alıyor. Anlaşıldığına göre 1 milyon liralık bir borç bulunması gerekmiş, bu da tütün rejisinden istenecektir. Sadrazam Halil Rıfat Paşanın oğlu Cevat Beyin yazara aktardığına göre, sarayda İzzet Bey, Başmusahip Lütfi ağa ve İsmail Kemal Beyden oluşan bir kurul toplanır. Bunlar kendilerine 35000 lira verilmesi koşuluyla Tütün Rejisi ile aşağıdaki koşullar dahilinde anlaşırlar. Koşullardan ilki Rejinin imtiyazının 35 yıl uzatılmasıdır. İkincisi Rejinin Osmanlı ülkesinde yetişen tüm tütün ürününü satmak zorunluluğunun kaldırılmasıdır. Üçüncüsü ise Reji yönetiminin mevcut örgüt ve personeli korumak koşuluyla resmî bir biçime dönüştürülmesidir.

Bu haliyle Abdülhamid'in önüne giden tasarıya Sadrazam Halil Rıfat Paşa şiddetle itiraz eder. Tüm tütün ürününü satma zorunluluğunun kaldırılmasının köylüyü kötü duruma sokacağını, Reji yönetimine devlet görevlisi sıfatı vermenin ise ciddi sonuçlar yaratacağını söyler. Sonuçta tasarı kabul edilmez. Yazar şunları ekliyor: "Daha sonra öğrendiğime göre, Halil Rıfat Paşanın projeyi reddetmesinin nedeni oğlu Cavit Beyin planı desteklemek için istemiş olduğu 32 bin liranın kendisine verilmemiş olmasıdır."

"Der Sultan und seine Politik" belki çok derin nitelikleri olan bir kitap değil, fakat özellikle ilk elden bir kaynak niteliği taşıması, onu okunması gerekenler listesine sokuyor.

Hakan ABACI

Ciddi ve istikrarlı yönlendirme, tasarrufun güvencesidir.

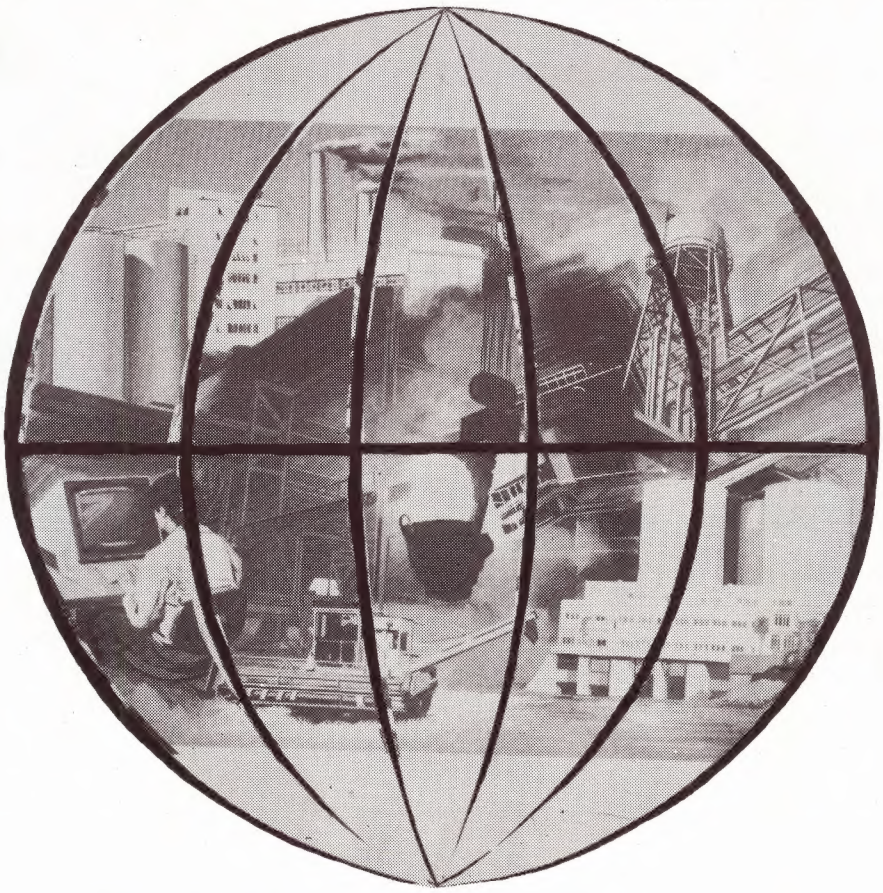

Türkbank, tasarrufun güvencesine ve yönlendirilmesine gösterdiği özen ve ciddiyetle, ülke ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır. Mutluyuz, gururluyuz.

Daima güvenle,
daha mutlu geleceğe.

TÜRK TİCARET BANKASI
TÜRKBANK

T E Ş E K K Ü R

Yayınevimiz, 54. fasikülle yayımı tamamlanan
Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi'nin
yayımı sırasında göstermiş oldukları ilgiden dolayı tüm okurlarına,
eserin hazırlanmasına katkıda bulunmuş
yerli, yabancı bilim adamı, yazar ve sanatçılara,
emeği geçmiş yayınevi çalışanlarına, dağıtımını sağlamış tüm personele
teşekkürü bir borç bilir.

Kapsadığı dönemin tarihini, ekonomisini,
toplumsal yapısını siyasal ve kültürel yaşamını en ayrıntılı biçimde veren

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e
Türkiye Ansiklopedisi

İLPA
(İletişim Pazarlama, Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu/İstanbul)
tarafından en uygun koşullarla satışa sunulmuştur.

İletişim Yayınları